

Крвна освета и умир у Црној Гори и Северној Арбанији, 1926.

Садржај

Увод

Глава прва

Крвна освета

- § 1. Зачетак и еволуциони развој крвне освете
- § 2. Суштина, извор, врсте и карактеристичне особине умира

Глава друга

Умир-композиција

- § 3. Зачетак и еволуциони развој умира
- § 4. Суштина, извор, врсте и карактеристичне особине умира

Глава трећа

Крвна освета и умир као општи човечанско-правни обичаји

- § 5. Крвна освета и умир код Словена уопште
- § 6. Крвна освета и умир код Срба и Арбанаса посебице

Део први

Крвна освета код Срба и Северних Арбанаса

Глава четврта

Неколико карактеристичних одлика крвне освете

- § 7. Колективни основ крвне освете
- § 8. Право и дужност освете
- § 9. Место, време и начин вршења крвне освете

Глава пета

Објекти крвне освете

§ 10. Појединац (узет сам за себе) као објекат крвне освете

1. а) објекат код свршеног убиства
б) објекат код свршеног покушаја убиства
в) објекат код саучешћа
г) објекат код убиства по налогу
д) објекат код убиства по пристанку
2. Појединац као објекат код других случајева

§ 11. Заједница као објекат крвне освете

Глава шеста

Узроци крвне освете

§ 12. Етнички узроци крвне освете

§ 13. Физички узроци крвне освете

§ 14. Социјални узроци крвне освете

- а) Уређење породице и система васпитања
- б) Друштвена политичка организација
- в) Систем кривичног законодавства
- г) Примитивни правни поредак
- д) Примитивно правосуђе
- е) Друштвени обичаји и правила
- ж) Неколико других социјалних узрока

Део други

Умир код Срба и Арбанаса

Глава седма

§ 15. Случаји кад је код Срба и С. Арбанаса могло да буде умира а кад није

§ 16. Крвни суд – кметови – плећте ђакут (pleqte djakut)

Глава осма

Крвнина – паре е ђакут (paret e djakut)

§ 17. Појам и суштина крвнине код Срба и С. Арбанаса

§ 18. Дужност и начин плаћања крвнине

§ 19. Величина и начин одређивања крвнине

Глава девета

Умирни поступак

А) Поступак при умиру појединаца

§ 20. Поступак код факултативног умира убиства

а) Припремни поступак

б) Главни претрес

в) Извршење пресуде

г) Крвна вечера – „крвни леб”

§ 21. Поступак при факултативном умиру: рана, увреда итд.

а) Поступак код судског умира

б) Поступак код вансудског умира

- § 22. Поступак код принудног умира: убиства, рана итд.
- Б) Поступак при умиру заједница
- § 23. Поступак код факултативног умира заједница
- § 24. Поступак код принудног умира заједница
- § 25. Поступак код принуднога умира појединца и заједница двеју различитих држава

Додатак

- А) Пресуде
- а) Неколико умирних пресуда – сентенција црногорског Сената
 - б) Две умирне пресуде из Јужне Далмације
- Б) Неколико народних изрека и пословица о крвној освети и умиру
- В) Крвна освета и умир у „Горском вијенцу”

Животопис

Литература

Регистар

343.254
(997.16)

И. И. Јеллић

КРВНА ОСВЕТА И УМИР

SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE
CENTAR ZA INFORMACIJU I
DOKUMENTACIJU I NEKRETNOST
Inv. br. 4344
SIGN.

КРВНА ОСВЕТА И УМИР у ЦРНОЈ ГОРИ И СЕВЕРНОЈ АРБАНИЈИ.

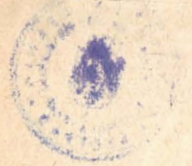
ИСТОРИСКО-ПРАВНА СТУДИЈА
ИЛИЈЕ М. ЈЕЛИЋА.

CP/1

34971

5480

5480

Предговор.

Крвна освета и умир су два прастара облика правосуђа која су се и до наших дана одржала у Јужној Далмацији, Црној Гори и Северној Арбанији. Није било ни једног испитивача, па чак ни путника, који је прошао кроз те покрајине, а да његову пажњу није привукло на се ово особито и у истини занимљиво правосуђе, и који га није описао или бар по коју карактеристичну појединост о њему забележио. Али и поред свега тога, све што је до данас о томе писано представља само једну лепу грађу за дубљу и свестранију студију ове теме, јер је ни домаћи ни страни писци у својим описима нису још ни близу сасвим исцрпили. Па не само то, већ и податци које су нам они оставили већином су или нетачно и упола забележени, или су, пак, изнесени одвојено и независно од других чињеница, те је цела ствар приказана у нешто другачијој објекцији, но што је она у самој ствари. Такво изношење факата имало је за последицу, да и стручно позвани, а о ширим друштвеним слојевима и да не говоримо, нису увек били начисто с тим: шта је крвна освета, а шта је умир, већ су врло често бркали једно с другим, мислећи да је умир једна врста крвне освете само у много блажем облику¹⁾, што би другачије речено изашло да је поравнање (умир) то исто што и — убиство (крвна освета)! Све то дало нам је повода, да ову тему расмотримо с правног гледишта по свима њеним странама и питањима, и да тиме уједно покушамо дати један прилог ка познавању најстаријег обичајног кривичног правосуђа код нашег и Арбанског Народа.

Готово све податке изложене у овој расправи доносимо по свом властитом и непосредном познавању живота и обичаја у Црној Гори и Северној Арбанији. Као рођени Васојевић и блиски сусед Северних Арбанаса, одгајени и васпитани на патријархалан начин у једној већој сељачкој кући, где деда и баба за време дугих зимских вечери окупљају око ватре своју унучад и ту им причају о ономе „што је негда било“, — ми смо имали прилике да

¹⁾ Види: *Трџановић и Гајић*, Крв и умир код Срба и Арнаута, 1901, 18.

чујемо и упамтимо многе и многе ствари из народног живота и обичаја свога краја, нарочито о личним и племенским сукобима, као и о начину њиховог мирења и суђења, јер старци нашег завичаја највише и најрадије о томе причају.

У тој домаћој школи, у којој смо провели прве године своје ране младости, ми смо слушали „предавања“ не само о животу и обичајима свога краја, већ и о животу и обичајима других крајева Црне Горе и Северне Арбаније, особито Куча, Роваца, Мораче и Малесије, с којима је наш завичај вековима делио исту судбину.

То своје знање добивено у домаћој школи ми смо допунили, проширили и удубили за време последњих ратова. Као војном обвезнику указала нам се била прилика, да у више махова пропутујемо целу Црну Гору, Метохију, Санџак и један добар део Северне Арбаније, и да се по више дана, недеља па и месеци задржимо у извесним местима, и да на тај начин дођемо у непосредан додир са народом из тих крајева, нарочито са његовим најпозванијим представницима: племенским главарима, свештеницима и учитељима, те да се на лицу места изближе упознамо са појединостима из народног живота и обичаја поменутих крајева. Ту смо за време логоровања и у беспослици са бистријим и отресијим сељацима водили дискусију, или боље рећи препирку, о народним обичајима и установама, које смо ми покатакд оштро нападали, а наши „противници“ упорно бранили, износећи и указујући на све њихове добре и корисне стране. У тим малим и скромним дискусијама, које су се по извесним питањима протезале и по више дана, имали смо прилике да се боље упознамо са народном логиком и народним појмовима и схватањима о праву и правци.

Али најинтересантније а у исто време и најобилније податке по овом предмету добили смо за време првих дана непријатељске окупације, кад „туђе власти почеше уводити туђе обичаје“, јер се у народу много и говорило и причало како је некад било, а шта се дочекало. У то време могле су се готово на сваком кораку чути многе и многе појединости о старим народним установама и обичајима, које су се иначе пре тога ретко где могле чути и дознати. Народ је с неповерењем примао све што је од туђина долазило, а у својим мислима освежио успомену на „стара срећна времена“ и своје установе и обичаје, којих се сада више но икад сећао и опомињао, и сваку њихову особину до невероватности хвалио и уздизао.

Но како смо ми све те податке прикупљали без неког нарочитог плана и циља; понајвише да задовољимо — своју радозналост, то кад смо приступили изради ове расправе, одмах смо увидели, да су наше забелешке непотпуне и да нам много што шта недостаје, особито по оним питањима, која су се односила на обичаје Северних Арбанаса. С тога је ради потпуности и ваљаности посла, кога смо се били прихватили, ваљало ићи у Арбанију и на лицу места проучити сва она питања, која су нам била нејасна, а имала су какве вредности по дотичном предмету. Али срећним стицајем прилика по нас, ми смо били поштеђени од тога тешког пута, а посао смо свршили овде у Београду, и то онако потпуно и свестрано, као да смо били на самом лицу места, ако не још и боље, што ће објаснити следећи редови.

Крајем прошле 1922. и почетком ове 1923. год. у неколико махова бавили су се дуже времена у Београду прваци миридитских и још неких других арбанских племена, као и многи франчевачки мисионери и свештеници, који су по више година провели у разним местима Северне Арбаније, и којима је као рођеним Арбанасима био до ситнице познат живот и обичаји својих саплеменика, — те смо благодарећи њиховој предусретљивости могли поново да прегледамо цео прикупљени материјал, који се односио на Арбанасе, и да том приликом извесне одељке допунимо и по неке ситније ствари исправимо, које смо раније били погрешно забележили. На тај смо начин сређујући прикупљену грађу могли одмах и истовремено попуњавати све оне празнине, на које смо у току рада наилазили, јер смо се по сваком питању могли одмах и истог дана у свему обавестити, те смо тако упоредо потребну грађу и сабрали и њен дефинитиван распоред чинили, што се под данашњим приликама, у којима се Северна Арбанија налази, не би дало извести на лицу места.

Што се пак тиче сигурности и ваљаности самог извора одакле смо црпили потребне податке, биће довољно да наведемо само неколико следећих имена. Г. Ђо Марк Орши, кнез миридитски, потомак арбанског законодавца Леке Дукађинца, чија породица од пре толико векова заузима првенство у Северној Арбанији, и коју сами Арбанаси називају „темељом својих закона“ — дао нам је исцрпне податке о Миридитима као целини о њиховим правним обичајима и установама, као и о многим народним веровањима, појмовима и схватањима, која се односе на

крвну освету и уопште на право и правосуђе. Г. Пренк Љеш-синовац Ђо Марка, већил-инспектор миридитске владе, који сваке године са нарочитом комисијом иде и обилази миридитска племена и братства, те на лицу места испитује народне жеље и потребе, а у исто време мири завађена и закрвљена братства — дао нам је исцрпне податке о правним обичајима, начину живота, рада и мишљења код појединих племена и братства која сачињавају миридитску племенску заједницу. Г. Љуш Преља, барјактар Шаље, срца Дукађина чија породица носи барјак и првенство у Шаљи од пре 400 година, — дао нам је податке о правним обичајима, начину живота, рада, мишљења и уопште о целокупном привредно-културном стању код појединих племена-барјака, који улазе у састав Дукађина. Г. Воцер Бала, члан шаљске „дјелмније”, дао нам је поред осталог и податке о устројству, задатку и раду дјелмније, те у истини особене и занимљиве установе, какве ни код једног народа на свету нити је било нити данас има. Г. Лео Ашику, родом Миридит, који је више година као франјевачки мисионар, а затим као парох, провео у разним селима Северне Арбаније, као у Корпули (Миридити), Горњој Шаљи, Ибалји (Пука), и т. д., и који је поред своје свештеничке дужности у већини случајева вршио и дужност народног судије, како по грађанским, тако и по кривичним предметима, — саопштио нам је драгоцене податке о животу и обичајима својих саплеменика у поменутих местима. Г. проф. Амброс Марласкај, родом Миридит, (Кушнени), директор франјевачке гимназије у Скадру, — учинио нам је извесна саопштења од интереса, као о животу и обичајима својих саплеменика из околине Скадра, а нарочито о судској организацији и судском поступку. Г. Г. Бајаџит и Мујо Бољетинци, синови познатог арбанаског првака Исе Бољетинца, — саопштили су нам извесне податке о правним обичајима и уредбама, које су владале у њиховом родном месту Бољетину, и његовој околини, као и о самом начину суђења, које је вршио њихов покојни отац, било сам, било у заједници са осталим првацима поменутог краја. Г. Цена-Бег, председник општине ђаковичке, — дао нам је извесне податке о правним обичајима из околине ђаковичко-призренске. Г. Смајо Феровић, родом из Плава, потомак чувене породице Феровића, која је толико времена стајала на челу Плава и Гусиња, — учинио нам је извесна саопштења о животу и обичајима Арбанаса из плаво-гусињске околине. Г. Лек Мираш Луца, првак Кастрата и потомак чувене кастратске куће Луца, — дао нам је

потребне податке о животу и обичајима код појединих малисорских племена, особито о њиховој оргтнизацији, устројству судова и судском поступку.

Исто тако, ми смо овде у Београду добили нека усмена саопштења о животу и обичајима Срба у Црној Гори. Г. војвода Гавро Вукловић, син познатог народног јунака војводе Миљана, бивши дугогодишњи министар иностраних дела Црне Горе, — могао нам је о многим стварима и догађајима бесудног доба у Црној Гори говорити по свом личном сазнању. Сем тога он нам је учинио извесна саопштења о ранијим суседничким односима између Црне Горе и Турске, као и о начину мирења крви између пограничних племена обеју држава. Најзад, он нам је дао и извесне податке о правним обичајима из Старе Црне Горе, у којој је провео скоро цео свој живот радећи неуморно на срећу и корист свога народа. Г. Томо Ораовац, народни посланик, родом Куч, одлични познавалац како кучког тако и староцрногорског и северноарбанаског живота и обичаја, — саопштио нам је многе појединости из живота и обичаја поменутих крајева. Г. Г. Милосав Рајичевић, државни саветник, и Марко П. Цемовић, државни подсекретар у пензији, оба родом из Васојевића, саопштили су нам извесне податке о животу и обичајима Васојевића, особито из старијег доба. Најзад, Г. Пуниша Рачић, индустријалац из Скопља, родом Васојевић, дао нам је корисне податке о животу и обичајима Васијевића и Северних Арбанаса.

Поред ових усмених и непосредних саопштења, ми смо добили још и нека извесна саопштења преко својих другова и познаника, којима смо се били обратили за одговоре по извесним питањима, и који су били тако добри, да су нам прикупили и послали доста интересанту грађу за ову расправу, и то како из својих родних места, тако и из места свога службовања.

Најзад и проучавањем стручне књижевности, у колико је код нас по овом питању има, дошли смо до корисних података, које смо у обзир само у толико узели, у колико смо се могли лично — посредно или непосредно уверити, да и данас у народу постоје или да су некад постојали.

Према свему напред реченом наши се подаци односе на: Стару Црну Гору (Катунска, Ријечка, Црмничка и Љешанска Нахија), Црногорска Брда (Бјелопавлићи, Пипери, Братоножићи, Кучи, Роџица, Марача и Васојевићи) и Северне Арбанасе: Малисоре [Хоти, Груде, Клименти (Селца, Никчи, Вукли, Бога), Кастрати и Шкрелји], Дукатићин (Шаља, Шоши, Кири, Плани, Цани, Топлана, Душмани, Мертури

и Никај) и Миридите (Ороши, Спаћи, Кушнени, Фани, Дибри, Веља, Криезези, Булгри, Матија, Тхела, Селити и Ранса)¹⁾, у колико то није изречно напоменуто да се односе на које друго место или покрајину.

Напоследку, што се тиче распореда и начина излагања градива у овој расправи, намера нам је била, да у једном систематском прегледу, по могућности што јасније и разумљивије, изложимо све оно, што чини суштину овога питања, у таквом облику, да се не само стручно позвани, већ и сваки други, може брзо и лако упознати са свим оним што га буде интересовало по овом питању. При томе трудили смо се, да поједине чињенице, у колико је то било могуће, изнесемо тако, да могу послужити не само за ову или ону сврху, већ да се њима могу користити сви људи од дела и науке. Зато смо свуда, где год нам није било могуће опширније говорити о извесним стварима у главном тексту, то учинили у једном увученом, споредном, или у напоменама, разуме се, водећи увек рачуна о границама, које смо били овој расправи обележили.

Осем тога, трудили смо се да употребљена грађа што мање изгуби од своје свежине и непосредности због строго научног излагања које је спроведено кроз целу расправу, па смо у ту сврху употребљавали не само народне правне изразе, него смо настојали да и цела расправа буде написана што више у духу народног говора и народног осећања. Отуда ће се наћи много и речи и правних израза, којих данас нема у савременој кривично-правној науци, или који су у најмању руку чисти провинцијализми.

При рају дужни смо рећи своју топлу захвалност свима онима, који су нам дали ма какво било писмено, било усмено обавештење, јер без њихове пријатељске помоћи, ми не бисмо били у стању написати ову расправу. Не малу захвалност дугујемо управи Етнолошког Семинара београдског философског факултета на предусретљивости коју нам је увек указивала док смо етнографске списе прегледавали.

Исто тако сматрамо за своју дужност да на овом месту напоменемо да су нам од неоцењиве користи била упуства и напомене Г. Г. Д-р Томе Живановића, професора крив. права, Д-р Тих. Р. Ђорђевића и Д-р Јована Ердџановића, професора етнологије, и Д-р Х. Барића, проф. упоредне граматике индоевропских језика, због чега им не можемо довољно исказати своју најусрднију захвалност.

Београд, маја 1923.

Писац.

¹⁾ Првих пет барјака сачињавају Миридите као етничку целину, друга четири зову се „барјаци од Љеша“, а последња три „барјаци од Охрида“.

САДРЖАЈ

	УВОД	ГЛАВА ПРВА	страна
	КРВНА ОСВЕТА.		
§ 1.	Зачетак и еволуционч развој крвне освете		1
§ 2.	Суштина, извор, врсте и карактеристичне особине крвне освете		8
	ГЛАВА ДРУГА		
	УМИР-КОМПОЗИЦИЈА.		
§ 3.	Зачетак и еволуциони развој умира		11
§ 4.	Суштина, извор, врсте и карактеристичне особине умира		13
	ГЛАВА ТРЕЋА		
	КРВНА ОСВЕТА И УМИР КАО ОПШТИ ЧОВЕЧАНСКО-ПРАВНИ ОБИЧАЈИ.		17
§ 5.	Крвна освета и умир код Словена уопште		17
§ 6.	Крвна освета и умир код Срба и Арбанаса посебно		20
	ДЕО ПРВИ		
	КРВНА ОСВЕТА КОД СРБА И СЕВЕРНИХ АРБАНАСА		
	ГЛАВА ЧЕТВРТА		
	НЕКОЛИКО КАРАКТЕРИСТИЧНИХ ОДЛИКА КРВНЕ ОСВЕТЕ.		
§ 7.	Колективни основ крвне освете		23
§ 8.	Право и дужност освете		25
§ 9.	Место, време и начин вршења крвне освете		29
	ГЛАВА ПЕТА		
	ОБЈЕКТИ КРВНЕ ОСВЕТЕ.		
§ 10.	Појединац (узет сам за себе) као објект крвне освете		34
	1. а) објект код свршеног убиства		39
	б) објект код свршеног покушаја убиства		41
	в) објект код саучешћа		41
	г) објект код убиства по налогу		44
	д) објект код убиства по пристанку		44
	2. Појединац као објект код других случаја		44
§ 11.	Заједница као објект крвне освете		45
	ГЛАВА ШЕСТА		
	УЗРОЦИ КРВНЕ ОСВЕТЕ.		
§ 12.	Етнички узроци крвне освете		47
§ 13.	Физички узроци крвне освете		50
§ 14.	Социјални узроци крвне освете:		
	а) Уређење породице и система васпитања		53
	б) Друштвена политичка организација		57
	в) Систем кривичног законодавства		58
	г) Примитивни правни поредак		59
	д) Примитивно правосуђе		64
	е) Друштвени обичаји и правила		80
	ж) Неколико других социјалних узрока		81

ДЕО ДРУГИ

УМИР КОД СРБА И АРБАНАСА

ГЛАВА СЕДМА

§ 15. Случаји кад је код Срба и С. Арбанаса могло да буде умира а кад није	83
§ 16. Крвни суд — кметови — плећте ђакут (pleqte djakut)	84

ГЛАВА ОСМА

Крвнина — паре е ђакут (paret e djakut)	
§ 17. Појам и суштина крвнине код Срба и С. Арбанаса	86
§ 18. Дужност и начин плаћања крвнине	87
§ 19. Величина и начин одређивања крвнине	89

ГЛАВА ДЕВЕТА

Умирни поступак.

А) Поступак при умиру појединаца.

§ 20. Поступак код факултивног умира убиства	
а) Припремни поступак	95
б) Главни претрес	104
в) Извршење пресуде	106
г) Крвна вечера — „крвни леб“	108
§ 21. Поступак при факултативном умиру: рана, увреда и т. д.	110
а) Поступак код судског умира	111
б) Поступак код вансудског умира	111
§ 22. Поступак код привудног умира: убиства, рана и т. д.	113

Б) Поступак при умиру заједница

§ 23. Поступак код факултативног умира заједница	115
§ 24. Поступак код принудног умира заједница	120
§ 25. Поступак код принудног умира појединца и заједница двеју разних држава	122

ДОДАТАК

А) ПРЕСУДЕ.	
а) Неколико умирних пресуда—сентенција Црногорског Сената	125
б) Две умирне пресуде из Јужне Далмације	133
Б) НЕКОЛИКО НАРОДНИХ ИЗРЕКА И ПОСЛОВИЦА О КРВНОЈ ОСВЕТИ И УМИРУ	135
В) КРВНА ОСВЕТА И УМИР У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ“	139
ЖИВОТОПИС	142
ЛИТЕРАТУРА	144
РЕГИСТАР	146

У В О Д.

ГЛАВА ПРВА
КРВНА ОСВЕТА.

§ 1. Зачетак и еволуциони развој крвне освете.

I. 1. Још у доба када је човек био тако рећи изолисан и у политичком и у економском погледу, кад је он све своје кретање сводио на најужи круг — на породицу, највише на племе, кад су сви чланови заједнице између себе били не само у свему једнаки и равноправни, већ и кад су сви исто мислили, желели и осећали, — ипак се и у једној тако малој и у сваком погледу хомогеној заједници дешавало, да урођени егоизам човеков по каткад надјача осећаје социјалне дужности према другима, да појединци прекораче границе својих права и повреде интересе других. Зато се још у зачетку људског друштва, у самој породици, појавила потреба, да заједница у циљу свога самоодржања предузме извесне мере те да сузбије злу вољу појединих својих чланова. Као вероватно се држи, да је један од првих облика реакције противу нарушиоца мирног живота у заједници било прогонство из исте, које је сматрано не само као задовољење осећања правичности код повређених, већ и као нека врста жртве божанству, које пази и штити миран живот и слогу у заједници. Према томе прогонство из заједнице, поред свог правно-казненог имало је и своје сакрално обележје.¹

Прогонство, као репресивна мера, примењивано је само према оним члановима, који би непосредно повредили интересе своје заједнице или појединих чланова њених. Међутим, дешавало се врло често да поједини необуздани чланови из обести и на своју руку повреде интересе суседне заједнице, и тиме посредно доведу у опасност и интерес своје заједнице. У таким случајевима заједница је морала или да прими борбу на живот и

¹) Liszt, Lehrbuch, 1921, § 6. II; Живановић, Основи Кривичног Права. Општи део, § 7. II. 1. — Од овог облика казне води порекло данашње протеривање преступника из места у место.

смрт са повређеном заједницом¹⁾ или да јој причињену штету надокнади, или да јој кривца изда да га она казни²⁾. Но заједница се могла ослободити одговорности и тиме што би се одрекла кривца свечано изјављујући да он њој више не припада и да она не одговара за њега и његове преступе а тако исто да се неће наћи повређеном ако би когод њега или његове интересе повредио или у опасност довео³⁾. На тај начин искључени члан звао се код нашег народа одличени, и живео је и даље на територији своје заједнице, али у односу према другим заједницама престајао је да припада својој крвној заједници, и сматран је за самосталног објекта, па су се његови противници као с таквим лично и разрачунавали.

Али као што је заједница могла избећи евентуалну опасност одрицањем појединих чланова својих и несолидарисањем са њиховим поступцима, исто су се тако и појединци могли ослободити колективне одговорности, било тиме што би јавно исказали своје несолидарисање са својом заједницом, од ње се одвојили и прешли у другу заједницу⁴⁾ или засновали своја самостална огњишта, било тиме што би са своје стране и без одобрења своје заједнице исплатили пропорционалан део штете повређеној заједници као знак искупљења свога живота с тим да их ова остави на миру. Но и одрицање заједнице од својих чланова и ових од своје заједнице одувек је сматрано као нешто недостојно и срамно, па се таквом начину ослобођења одговорности прибегавало врло ретко и у најтежим случајевима.

Прогонство из мирне заједнице вршено је код свих народа у првим фазама њиховог развића, па је то био случај и код нашег народа све до најновијег доба⁵⁾. Тако по обичајном праву које је владало у Старој Црној Гори, момак који би завео девојку, па је после не би хтео за жену узети, прогоњен је из заједнице, а његово је имање уступано у својину заведеној девојци⁶⁾. Сем тога, по Законику Петра Првог од 1798. год. прогоњен је: 1., сваки онај, који би уграбио туђу жену за жива мужа, или девојку, коју му родитељи не дају (чл. 11.); 2., поп који би уграбљену

1) Од ових борби воде своје порекло данашњи ратови.

2) Овај облик представља прве зачетке индивидуалне одговорности у међународним односима и од њега води порекло екстрадиција криваца.

3) Од овог облика води порекло данашње искључење из породице и наследства, које врши отац према недостојним члановима свога народа.

4) Одавде води порекло промена држављанства.

5) Вили: Павловић: „Насеља“ књ. VI, 506.

6) Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, 585.

жену или девојку венчао (чл. 12.); и 3., лопов који би украо вола или коња, или по други пут брава (чл. 17.).

Код Северних Арбанаса, по Законику Леке Дукађинца, или боље рећи, по њиховим народним обичајима, прогонство се примењивало у следећим случајевима: 1., ако би син убио оца, па убица на месту не буде ухваћен и убијен; 2., ако би неко издао своје племе или барјак; 3., ако би домаћин поклонио крв свога убијенога госта за откуп или без откупа; 4., ако би туђа жена с другим човеком затруднела, па кривци не буду ухваћени и убијени; 5., ако би убица и убијени били из истог барјака, онда је убица живео у прогонству све донде, док не би добио дозволу од породице убијеног да се у свој барјак врати; 6., ако би се поједина братства или катуни побунили противу својих старешина, па се не би хтели покорити на позив представника „Високе куће Ђо Марка Орошија“ онда су или коловође убијане или цео народ из дотичног катуна прогоњен; и 7., ако би извесна заједница наредила принудно измирење закрвљених, па би се једна страна томе успротивила и умир одбила, онда је заједница непокорну страчу из своје средине прогонила.

2. У току даљег развића људског друштва, кад су поједине криве заједнице, сељакајући се за храном из места у место, почеле долазити у додир једна с другом, наступило је сукобљавање не само личних интереса између чланова у истој крвној заједници, већ и борба супротних интереса читавих заједница, која се обично завршавала уништењем слабије или исцрпљењем обеју страна. У то доба владало је право јачега, а појединац и заједница имали су онолико права и слободе, колико су могли од других одбранити и отети. Зато су се појединци под утицајем нагона самоодржања довијали на све могуће начине, да себи створе заштиту за миран живот и лични опстанак. У томе циљу чланови појединих породица, братства и племена прибијали су се једни уз друге, а инокосни путем братимљења и других средстава склапали вештачка сродства и пријатељске везе, па тако здружени с оружјем у руци ступали у борбу противу спољашњих нападача и одбијали њихове настрaje, бранећи своја права и интересе.

На тај начин заједница је сама собом себи и својим члановима задовољење прибавила и нарушиоце свога спољашњега реда најстрожије кажњавала, а облик тога њеног правосуђа био је за иноплеменике крвна освета¹⁾, која се вршила од породице

1) Liszt о. с., § 6. II

противу породице, од братства противу братства, од племена противу племена и т. д., што је све зависило да ли је народ живео у породичним или од породице ширим крвним заједницама.

Према свему досад изложеном, зачетак крвне освете пада у оно доба, када се појединац потпуно губио у крвној заједници и онако мислио и осећао, како је цела заједница мислила и осећала, кад је физичка снага појединих индивидуа играла главну улогу и кад су се тек почели стварати први појмови о друштвеном уређењу, вери, праву и моралу. Њено је пак вршење отпочело баш у самом тренутку, када су се први пут сусрели чланови двеју разних крвних заједница¹⁾, јер су одмах једни у другима опазили своје највеће такмаце и најопасније створове по интересе своје и своје заједнице, па су под утицајем природног нагона самоодржања покушали, да једни друге униште и свој опстанак обезбеде.

П. 1. Крвна је освета у свом првобитном облику била страшна, сурова, груба, без мере, без циља, и нагонски до зла бога необуздана²⁾, и као таква сводила се на потпуно истребљење слабије или исцрпљење обеју закрвљених страна, а то због тога, што је и најмање сукобе изметала у дуге и кржаве борбе породица, братства и племена. У тим борбама падало је старо и младо, велико и мало, мушко и женско, свесно и несвесно; речју све што се противничко зове и што непријатељу шака падне, јер се противнику није ништа штедело: деца су му убијена, жене одвођене, девојке отимане, стока пљачкана, куће паљене, чесме и бунари кварени, усеви уништавани, и сваковрсне друге несреће нашошене. Све је то на обема странама изазивало силно трошење снага, појачавало племенску саможивост и доводило до несносног стања, јер је друштвени мир био стално у опасности, лична сигурност и имовна безбедност потпуно угрожене, а развитак и друштва и појединаца не само отежан, већ апсолутно немогућ. То је период нагонске крвне освете, јер је нагон самоодржања био главни и готово искључиви извор жеље за вршењем освете у опште, а крвне посебице³⁾.

2 1^о Првобитни облик крвне освете владао је код појединих народа све донде, док су друштвене заједнице почињале искључиво на

1) Уп. *Miklosich* Die Blutrache bei den Slaven, 4; *Wesnitch*, Die Blutrache bei den Südslaven, 3.

2) *Liszt*, о. с § 6. II.

3) Уп. *К. Кадлец*, Првобитно Славенско право пре Х века. Превео и допунио Ф. Тарановски, 89 и даље.

крвном сродству Али у току времена и под извесним спољашњим утицајама, нарочито под утицајем рата, нашле су се у оквиру извесне заједнице више разних браства или племена, чији чланови између себе нису били везани крвном везом, као потомци истих предака, већ извесном вештачком везом, као припадници исте заједнице. Први облик те вештачке везе била је власт војних старешина, а прва задаћа једне тако вештачки створене заједнице била је обезбеђење извесном скупу крвних заједница мирног живота од спољашњих напада. Али као год што је извесној заједници грозила стална опасност споља због насртаја других племена, исто је тако њен миран живот могао доћи у опасност и изнутра због њених унутрашњих размирица. Стога је свака заједница била принуђена, да се, у циљу свога одржавања, бори и противу унутрашњих размирица, као год и противу спољашњих напада. Због тога заједница није смела да остави појединцима, да сами расправљају своје размирице, како знају и умеју, као што је то био случај у мањим крвним заједницама, већ је морала донекле да прими на себе одржање унутрашњег поретка. Ово у толико пре, што су размирице између чланова разних заједница биле куд и камо опасније од оних, које би искрсле у крилу једне породице, јер су у породици сви чланови били увек солидарни противу онога свога задругара, који би покушао да разруши њихов унутрашњи поредак, и њему је било по све немогуће да се бори противу свију њих, због чега су све те породичне унутрашње размирице увек остајале готово без икаквог штетног утицаја на унутрашњи ред у заједници.

Напротив, размирице између чланова разних крвних заједница увек су представљале озбиљну опасност по унутрашњи ред и јединство у заједници, а ово стога, што су се сви чланови извесне крвне заједнице увек осећали као једна целина у односу према трећем, и ко би повредио једнога од њих, повредио би истовремено и целу заједницу и кроз њу сваког њеног члана. Зато су се оваки сукоби између појединих чланова разних крвних заједница врло често изметали у међусобне борбе самих тих заједница, које су не само слабиле ширу заједницу према спољашњем непријатељу, већ које су врло често изазивале и само њено распадање.

Како је крвна освета била једна стална и готово неизбежна опасност по солидарност крвних заједница, које су улазиле у склоп извесне друштвене (шире) заједнице, то је била настала прека потреба, да се она ублажи и у извесне границе сведе. Зато се под унутрашњим притиском, због опасности која је грозила заједници од распадања услед дугих и крвавих међусобних борби породица, братства и пле-

мена, појавио нов облик крвне освете т. зв. „талион“ или „систем сразмерности“.

Талион се састојао у томе, што је повређени био овлашћен од друштвене заједнице, да свом повредиоцу одврати нанесено зло истом мером: Око за око, зуб за зуб¹⁾.

Газлика између талиона и првобитног облика крвне освете лежи у томе, (1) што је од сад жртва освете могао, по правилу, бити само грави кривац²⁾, а не и ма који члан његове породице; (2) што је бар колико толико постигнута сразмера између нанесеног и одвраћеног зла, јер се тражио „живот за живот, око за око, зуб за зуб, рука за руку, нога за ногу, ужег за ужег, рана за рану, модрица за модрицу“³⁾ и „слободан човек за слобода човека, роб за роба, а жена за жену“⁴⁾, и (3) најзад, што је талионом донекле спречено да крвна освета доведе до крвне размирице поједине групе, које су сачињавале друштвену заједницу.

2^о Талиони систем у свом еволутивном развићу прошао је кроз две фазе, примитивни и судски талион. Први се састојао у томе што је повређени, односно његова родбина, сам одмеравао и враћао учиниоцу одговарајући степен нанесеног зла, а други у томе што је све то извођено уз извесно суделовање судских органа. Сам, пак, судски талион у својим еволуционим променама манифестовао се у два облика, приватно-судски талион по коме је судија као незаинтересовано лице имао само да утврди право повређеног на освету и да одреди одговарајућу сразмеру између нанесене повреде и одмазде коју је требало над учиниоцем извршити, па пошто би све то урадио, онда је извршење досуђене повреде препуштао повређеном ч његовој родбини да би се на тај начин код њих што боље задовољили повређени осећаји правичности, и чисто судски талион по коме је судија не само утврђивао право на освету и одмеравао одговарајући степен одмазде, него је ову и извршивао преко нарочитих вештака-оператора у присуству и под надзором повређене стране. Ово суделовање судије при примени талиона било је неопходно потребно, јер се повређеној страни није могло дозволити да сама одређује и величину одмазде и да ову извршује, пошто је такво одмеравање било лишено сваког објективног критеријума, па због тога није могло бити ни тачне сразмере између нанесене повреде и одвраћене одмазде.

¹⁾ Друга Књ. Мојс. 21, 23—25; Festus: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto: Коран, II, 173 и XVII, 35.; Хамурабијеви закони, чл. 196 и 197.

²⁾ Пета Књ. Мојс.: 24, 16; Коран: XVII, 35.

³⁾ Друга Књ. Мојс.: 21, 23—25.

⁴⁾ Коран, II, 173.

Приватно-судски талион био је у великој примени код Мухамеданаца¹⁾, а трагови чисто судског талиона одржали су се до најскоријег времена у Црној Гори у облику шароњања које се састојало у томе што је повредилац здрав-здравцит оперисан на истом месту главе и у истој сразмери у којој је осветник био повређен. Та се операција у разним крајевима Црне Горе различито звала, а по највише „крвно шароњање“, „крвно трапање“, „крвно пребијање шареза шару“²⁾.

3. Но и поред свих добрих страна талиона, у саврећу са првобитним обликом крвне освете, ни он није био без својих рђавих последица по унутрашњи мир и ред у друштвеној заједници, а то стога, што је сразмера између нанесеног и одвраћеног зла могла само по изузетку да буде сразмерна нанесеној повреди, а већа готово увек. Зато је такав начин одмазде неповољно утицао на сроднике повређенога, јер је понекад несразмера између нанесене и одвраћене повреде била толика, да је вређала њихова природна сродничка осећања, и нагомила их да освете свога сувише повређеног рођака. Али с противне стране то је изазивало нову освету, и тако се надовезивала освета на освету, док најзад, не би дошло до крвне размирице између самих заједница, којима су закрвљене стране припадале. Услед свега тога могао је у сваком часу бити поремећен унутрашњи ред друштвене заједнице, па шта више доведен у питање и сам њен опстанак, јер овакво вршење крвне освете у ствари није ништа друго било, но једна врста грађанског рата. Због тога је друштвена заједница била принуђена, да у циљу одржања унутрашњег мира и реда сасвим укине талион и на тај начин искључи свако учешће приватних лица у кривичном правосуђу. Али по себи је јасно да се то није могло постићи одједанпут, јер ако је заједница могла да преконоћ измени декретом преписе свога позитивног права, она није могла декретом изменити ћуд својих поданика и њихова природна сродничка осећања која их везују. Зато је и после дефинитивне забране родовне освете, ова ипак вршна, јер је сродничка солидарност према убијеном морала себи наћи одушка, али одсад то није било у облику проливања крви, него у облику подизања т. зв. крвнe тужбе, коју је могао подићи осем повређеног још и сваки други његов рођак без обзира на степен њиховог сродства.

Крвне тужбе представљају последњу фазу у еволутивном развићу родовне освете, и оне су биле јако распрострањене код Старих Атињана, Германа, а тако исто и код нашег народа у Црној Гори где

¹⁾ Види: *Momsen, Zum ältesten Strafrecht der Kulturvölker*, 1905, 105, V.

²⁾ Види опширније: *Тројановић, Шароњање код Срба, Скопље, 1922, 4*

су биле познате под јединим ширим појмом: колдарства и племеништва.

4. Но са све већим развитком друштвене правне свести почело се стицати уверење да за основицу кривичног поступка треба усвојити правило да се кривична дела извиђају и суде по званичној дужности, јер је то право и дужност друштвене заједнице, као носиоца целокупне јавне власти и чувара реда и поретка у земљи. И у колико је год то правило више налазило своје практичне примене с једне стране, и у колико су се год крвне заједнице више распадале с друге стране, у толико су се брже губиле и крвне тужбе, докле их једног дана није сасвим и нестало, а са њима и родовне освете. Али са нестанком родовне освете не треба мислити да је нестало и крвне освете уопште, јер је и даље остала у снази појединачна, лична освета у којој су појединци тражили и налазили задовољење за повређену част, нанесену повреду и уопште сваку учињену неправду, која се, према њиховом схватању, могла једино крвљу спрати. Сам пак начин вршења личне освете био је у главном двојак: код племства освета је вршена у облику двобоја¹⁾, т. ј. у облику вођења борбе између два лица према уобичајеним или између самих странака унапред тачно утврђеним правилима, и код нижих друштвених редова у облику јавних и потајних убистава, увреда и клевета, паљевина и других моралних и материјалних повреда. У тим облицима крвна освета одржала се и до наших дана и биће је све докле год код људи буде било урођеног инстинкта освете.

§ 2. Суштина, извор, врсте и карактеристичне особине крвне освете.

I. Освета и себичност су две особине с којима сваки човек долази на овај свет. Отуда и најмање дете које нема ни појма о праву и неправу, а још мање о личној својини, свети се свима предметима од којих случајно претрпи какав бол, и хоће да присвоји све ствари које види. Зато освета у основи својој носи личан и инстинктиван карактер, јер се њоме изглађује она повреда која је осветнику нанесена. То што вреди за личну освету у истој мери вреди и за родовну, јер се њом у принципу свети онај који није више у могућности да се сам освети. Следствено томе, суштина се крвне и уопште сваке друге освете састоји у враћању зла злими и у мери која према схватању осветника одговара нанесеном злу.

¹⁾ С обзиром на циљ који се желео постићи двобој је могао бити тројак: *вишешки* или *мегдан* којим се доказује првенство у јунаштву између два лица, *судски* којим се решава спор приватно—правне природе, јер се веровало да ће Бог бити на оној страни која је праведна, и *осветнички* којим се перо повређена част и подиже убијени углед, о коме је овде реч.

II. О извору, пореклу крвне освете постоји велики спор међу писцима. Према једнима крвна је освета манифестација нагона самоодржања¹⁾, према другима еманација осећања друштвене солидарности која постоји код чланова исте крвне заједнице²⁾, и најзад, према трећима то је социјална реакција противу антисоцијалних радњи³⁾. По томе извор би крвној освети био по првој теорији нагон самоодржања, по другој осећање друштвене солидарности, и по трећој повреда правног поретка.

Иако свака од поменутих теорија има у себи нечега тачног, ипак се ни једна од њих не може у свему усвојити, јер ни једна није у стању да објасни извор жеље за осветом код свију случаја крвне освете. Наиме, освета схваћена као манифестација нагона самоодржања не може обухватити случаје, као кад брат убије брата, а отац другог сина крвника, или кад унуци изврше освету коју су требали да изврше њихови дедови и т. д., јер у тим случајима не може бити ни речи о нагону самоодржања. Исто тако ни освета схваћена као еманација осећања друштвене солидарности не може обухватити случаје нагонске, инстинктивне освете коју врше примитивни људи више несвесно и инстинктивно, но свесно и из осећаја сродничке солидарности. Најзад, ни трећа теорија, која види извор крвној освети у повреди правног поретка, није у стању да обухвати случаје, као кад суд осуди на смрт каквог окореног злочинца, а његова породица из освете убије судије, или кад егзекутивна власт изврши смртну казну над каквим разбојником, а његови сродници затим изврше освету над полицијским органима и т. д., јер се из тих случаја јасно види да се крвна освета не врши увек у интересу друштвене заједнице, већ често пута противу ње и њеног правног поретка. Осем тога, ни једна од ових теорија не може да обухвати случаје крвне освете коју врше појединци из осећања личног поноса, честољубља и славољубља.

Погрешност учења истакнутих теорија долази понајвише отуда што се при њиховом конструисању није водило довољно рачуна ни о еволуционим променама кроз које је пролазило друштво и његове правне установе, па следствено и крвна освета, ни о циљу који се желео постићи вршењем освете, ни најзад, о приликама и околностима у којима се осветник може наћи кад освету врши, јер су све те чињенице од пресудног значаја за решење постављеног питања. Зато се није

¹⁾ *Живановић*, о. с. § 7, II в.

²⁾ *Gruber*, *Mjesečnik*, 1911, 1139.

³⁾ *Liszt*, о. с. § 6. II.

смео ни дати онако генералан одговор на ово питање, како су то урадиле поменуте теорије, јер је извор крвној освети могао бити час нагон самоодржања, час осећање сродничке солидарности, час религиозно схватање одговорности пред Богом за неосвећеног сродника и суграђанина, час уверење код појединаца и њихових заједница да је некажњавање кривца елеменат друштвене дисолуције, час осећање правичности код повређене стране, а час опет осећање честољубља и славољубља које постоји код појединаца и читавих група. А све то најбоље доказује да је апсолутно немогуће поставити једно опште правило које би вредело за све врсте и случаје крвне освете. Но и поред свега тога, може се ипак рећи, да је код инстинктивне, првобитне освете преслабљивао нагон самоодржања, код родовне осећање сродничке солидарности, а код личне час осећање правичности, час осећање честољубља и славољубља.

III. Крвна је освета могла бити стварна и фиктивна, а једна и друга колективна и лична. Стварна је онда кад се њеним вршењем пролила људска крв, па било правог кривца, било његових сродника. Фиктивна је, пак, онда кад се уместо људске крви пролива крв какве животиње и моли божанство да њу прими уместо убице, а то је бивало у случајима кад је убица био непознат и кад се због тога освета над њим није могла извршити. Овај облик освете био је јако распрострањен код Старих Јевреја због њиховог религиозног схватања одговорности пред Богом за неосвећеног суграђанина који би пао као жртва од непознате злочиначке руке¹⁾

Крвна је освета колективна, родовна, кад се врши од породице противу породице, од браства противу браства и т. д., а лична је кад је појединци врше један противу другог.

IV. Из саме суштине крвне освете проистичу њене карактеристичне особине, које је одликују од сваког другог правног обичаја. Наиме, она има седам својих битних особина²⁾: (1) у погледу субјекта који је врши, она је и социјална и индивидуална реакција противу злочина, јер је на њено вршење позван осем заједнице и сваки њен члан; (2) у погледу објекта на коме се врши, она није индивидуална, као што је данашња државна казна, јер се врши како над главним кривцем тако и над свима члановама његове заједнице, и ово у толико пре, кад је главни кривац незнатан или неурачуљив човек, јер се њом не иде на то да се прави кривац казни, већ да се покојник достојно замени и „потомству о томе спомен остане“, (3) она није нити може бити сразмерна нанесеној повреди због које се врши, а то понајвише стога, што се у обзир узима једино и искључиво субјективна.

¹⁾ Четвр. Књ. Мојс., 35, 31 и даље; Пета Књ. Мојс., 21, 1—9.

²⁾ уп. Живановић, о. с., § 7 б. (1°—3°).

вредност оштећеног или упропашћеног добра, и што ову готово увек одређују заинтересована лица; (4) у својој основи она носи верско, сакрално обележје, јер се верује да је проузрокованим злочинном повређено и само божанство и да се освета врши по његовој заповести¹⁾, (5) крвна је освета у принципу незастарива, јер се може извршити и после сто и више година, па се због тога њено извршење може оставити у аманет и доцнијим поколењима, само ако савременицима убијенога не би пошло за руком да је они изврше; (6) она се појављује више као манифестација унутрашње, чулне, страствене стране људске природе, но као резултат хладног размишљања здравог разума; (7) најзад, она је по своме пореклу међународног карактера, јер се првобитно вршила само између иноплеменика, а тек доцније и између крвних сродника.

ГЛАВА ДРУГА

УМИР — КОМПОЗИЦИЈА.

§ 3. Зачетак и еволуциони развој умира.

I. Докле се првобитни човек сељакао за храном из места у место он није осећао толику потребу за помоћ других, јер га је сама природа готово и хранила и одевала. Но са сталним настањем и везивањем за извесно место он је неминовно морао бити упућен на помоћ других, јер су природна добра почела да понестају и он је био принуђен да их сам и у зноју свога лица прибавља. Али на овом ступњу привредног развитка појединац није могао обављати све оне послове, који су му били потребни ради подмирења домаћих потреба, већ се морао одати једној привредној грани, која му је највише користи доносила. Од тог доба, од кад су се појединци почели бавити посебним занимањима и пословима, јавља се подела рада у техничком смислу, а са њом у вези и размена добара која већ сама по себи захтева тешње везе, ближе и сталније додире између чланова разних заједница, па следствено и стварање кооперација по основи заједничких материјалних интереса.

Како је крвна освета искључивала сваку ближу везу и додир између чланова разних крвних заједница, то су се брзо могле јасно уочити њене штетне последице по људско друштво и његов напредак. С тога је животни интерес и друштва и појединаца императивно налагао, да се пронађе неки други, бољи и што је могуће мање разаравајући начин за сузбијање криминалитета, којим се неће у толикој мери сатирати појединци и слабити друштвена снага, и помоћу кога ће се са што мање потреса доћи до задовољења правде и измирења посебних

¹⁾ Liszt, о. с., § 6 II.

размирица. Услед тога се под утицајем развијеног вривредног живота и појавио нов облик реакције противу злочина учињених од иноплеменника, који је познат у науци под именом „композиције“ (од латинске речи *compropege* сложити, измирити) или како га наш народ зове умир.

Према томе, зачетак умира или композиције пада у оно доба, када су се крвне заједнице са сталним пребивањем почеле распадати у привредно-економске заједнице, а појединци оснивати удружења не по основи заједничке крви, већ по основи заједничких материјалних интереса.

П. 1 У почетку умир је био драговољан, јер није било никакве више силе, која би закрвљене стране могла на измирење принудити, већ је то зависило једино од њихове драге воље и ничега другог. Зато се до измирења долазило посредовањем трећих незаинтересованих лица — истакнутијих људи, као добровољно признатих заступника извесне заједнице и њених интереса, који су посредовали између закрвљених страна, као између две ратујуће силе и склањали их на измирење и слојан рад. Али у већини случајева та су посредовања остала готова без икаквог успеха, јер је готово код свију народа владало мишљење да је „пред Богом велика гријота, а код људи покор и срамота“ примити накнаду за крв свога убијеног брата, оца, сина, или ма кога другог сродника. С тога су и измирења средством накнаде била врло ретка у овом периоду.

2. Са постепеним развијем и јачањем друштвене заједнице поред драговољног умира, који је зависио једино од воље закрвљених страна, морао се појавити као последица развијеног привредног живота и један други облик умира, кога је заједница силом свога ауторитета натурала појединцима. Тај нов облик познат је под именом **принудног умира**, а састојао се у томе, што је друштвена заједница с времена на време одлучивала, да се у извесном месту и у одређеном року путем поравнања и преко изборних судова све крви измире и приватно-правна потраживања изгледе.

3. Али ма колико да је принудно миреење појединаца допринело сузбијању крвне освете и уопште сваке друге самовоље, ипак ни оно, као год ни драговољни умир, није било у стању, да крвну освету потпуно потисне и искорени. Јер, иако су се крвне размирице између чланова исте заједнице могле принудним путем спречити у самом почетку, то се у први мах није могло учинити и са посебним размирицама између чланова двеју разних крвних заједница, код којих се крвна освета била у пуном јеку одржала. С тога се у току даљег привредног развијања и јачања друштвене заједнице појавила потреба да се принудно миреење прошири и на саме заједнице. Зато чим би једној већој за-

једници, која је у свом склопу обухватала више мањих, дозлогрдила њихова међусобна трвења и гложења, одмах би наређивала да се принудно измире и своје размирице путем поравнања и преко изборних судова изгледе

4. Но ако би извесној друштвеној заједници и пошло за руком, да у свом подручју искорени крвну освету, то ипак није значило, да су и сви њени поданици били потпуно обезбеђени од овога опаког обичаја. Сви народи у свом развију нису прошли истовремено кроз исте фазе, нити су, пак, истовремено достигли исту културну висину. Живећи под различитим спољашњим и унутрашњим приликама и они су у свом културном напредовању показали различите резултате. Многи су од њих врло рано дошли до своје добро организоване државне власти и свију других културних установа; многи, пак много касније, а код неких се још ни до данас није видно манифестовала идеја о њиховом државном јединству и самосталној државној управи. Због свега тога, у двама суседним друштвеним заједницама, које су стајале на различитом културном ступњу, владале су и различите правне уредбе. И тако, докле се у једној од њих појединцима није признавало право на приватну казну, дотле је можда у другој то био једини облик у коме је повређени могао себи задовољење прибавити. Услед тога се између пограничних места обеју тих заједница морала неодољиво одржати крвна освета, т. ј. обе суседне заједнице морале су оставити појединцима да сами између себе расправљају своје личне размирице како знају. Али кад су се привредни односи, нарочито трговина, толико развили да су једним скоком прешли уске границе крвних заједница и почели стварати међународна тржишта, онда се јавила прека потреба да се регулишу и погранични односи и тиме омогући редован и правилан промет између појединаца и читавих народа. Зато под притиском развијеног и проширеног привредног живота **принудно миреење средством накнаде** морало се проширити и на поданике двеју разних и једне од друге потпуно независних друштвених заједница — држава. У том смеру суседне су државе с времена на време, кад би се број убистава и других повреда на обема странама умножио и кад би крвне размирице узеле толиког маха, да је ред и мир на граници био поремећен, споразумно образовале нарочите комисије које су имале за задатак, да на обема странама извиде све кривике, и да закрвљене принудно измире и њихова приватно-правна потраживања изгледе.

§ 4. Суштина, извор, врсте и карактеристичне особина умира.

И. 1. Суштина умира састоји се у сразмерној материјалној накнади коју су повређеници давали повређенима за нанету им повреду или причињену штету. Та се накнада звала крвнина или крварина

(Blutgeld, pretium sanguinis), арбанаски п а р е ђ а к у т и њу је првобитно плаћала цела заједница повредиочева. Износ накнаде странке су утврђивале испрва споразумно и уз посредовање трећих лица, затим преко изборних судова, и, најзад, постојећим месним обичајима, јер је у току времена, услед честих и истоветних случаја, иста накнада давана за исте повреде, па је то у обичај прешло и доцније као освештано правило важило. Касније пак, с распадањем крвних заједница и појавом приватне својине, крвнину је морао плаћати сам повредилац, услед чега је она изгубила свој првобитни колективни облик.

2. Но с јачањем државе и њене моћи почело је постепено излазити из употребе обичајно право и крвнина се морала плаћати по прописној државној такси. По себи је јасно да је крвнина имала приватно-правни карактер, јер је давана повређеној страни као накнада за причињену штету, и као таква прелазила је у њену својину. Осем крвнине, повредилац је морао платити извесну награду посредницима за уложени труд и изгубљено време око посредовања за умир, као и судијама трошак и дангубу коју су они према важности спорног предмета и уложеном раду првобитно сами одређивали, а доцније је била обичајем утврђена. Та сума, коју је суд за себе узимао, звала се у Црној Гори *карати* или *хџач*, и имала је јавно-правни карактер, па се због тога из ње доцније развила новчана казна која се и до данас одржала у свима модерним државама.¹⁾

3. Првобитни човек имао је анимистичка веровања, т. ј. веровао је у тајанствени, духовни свет који постоји позади овога стварног, видљивог. По томе веровању људска је душа бесмртна, јер после физичке смрти извесног човека његова душа и даље живи на оном свету. Да би пак, људска душа могла отићи на онај свет потребно је да буде са земље достојно испраћена, наиме, да се умрли лепо сахрани, да му се надгробни споменик подигне, подушје да, и т. д., и да се освети ако је од крвничке руке погинуо. Иначе све донде докле се те обавезе према покојнику не испуне, његова душа нема спокојства, већ непре-

¹⁾ Веома је спорно из чега је постала новчана казна, као јавна глоба. По једном доста распрострањеном мишљењу она је постала из композиције и то на тај начин, што је друштвена заједница један део крвнине (*Fredus*) за себе узимала (в. Живановић, о. с., § 7. III. 2). Према Макаревићу (в. Кадлец, о. с. 93) новчана казна као глоба, која се плаћа држави, јавља се као израз друштвене реакције противу злочина. Најзад, према једном трећем, и по нашем мишљењу најправилнијем схватању, које су истакли неки енглески научници и које усвајају Мен (*Summer Maine, L'ancien droit, Paris, 1874, 357*) и Кадлец (о. с., 93), новчана је казна постала из накнаде судских трошкова, на које је суд повредиоца осуђивао. Но узимајући глобу, заједница није тим кажњавала кривце за злочиначку радњу, коју би она схватила као уперену противу свог правног поретка, већ је ову узимала у име правичне накнаде за утрошено време и уложени труд око измирења завађених страна.

стано лута и блуди по земљи као каква авет. У таквим случајима покојник постаје зао и opak за своју родбину, јер им доноси разне болести од којих стока цркава, жене побацују, деца умиру, и т. д., и тиме их нагони да према њему испуне своју дужност. Отуда је крвна освета и добила сакрално обележје и постала за сроднике убијенога религијска и света дужност чије се извршење не може никако избећи. Зато ни у доба јако развијеног материјализма човек се није могао тако лако ослободити тих анимистичких веровања, нити на други начин доћи до убеђења да може напустити крвну освету, ако је не би каквом подобном сакралном институцијом заменио. Али као што је човек био обавезан да води рачуна о својим верским обавезама према сенима мртвих, исто је тако био дужан да води рачуна и о својим економским, материјалним интересима. Стога је сад требало наћи згодан пут и начин да се та два крајња интереса измире и у склад доведу. То је постигнуто тако што је у начелу признато да се људски живот може и проценити и платити, а с друге стране што је поступак око измирења обучен у једну чисто мистичну форму. На тај начин сам обред, уз који се измирење изводило, фиктивно је представљао извршење освете, јер се сматрало да је с његовим извршењем извршена и сама освета, па следствено и убијеном осигурано спокојство на ономе свету. Отуда је умир добио сакрално обележје и постао за сроднике убијенога једна верска и света обавеза чије се извршење не може избећи, а да се не изложи мржњи и освети погинулога.

II. Ако би се иоле мало већа пажња поклонила излагању еволуционих промена умира, могло се без по муке увидети, да је за нестанак крвне освете било потребно двоје. Прво, да извесна заједница, односно њени чланови, дође до уверења да је крвна освета посве штетна по њен правилан развитак и напредак, и да је треба неком другом установом заменити. Друго, да тој заједници пође за руком да сву власт усредреди у своје органе, и да на тај начин своју вољу у силу природи свима својим поданицима. Тек кад се сустекну оба та услова може се рачунати да је крвна освета ишчезнула, иначе било да недостаје макоји од та два чиниоца, крвна се освета може само привремено спречити и у извесне границе свести, али не и потпуно искоренити. Најбољи нам пример за то даје Корсика и предратна Црна Гора, где је држава доиста била натурали своју вољу појединцима, али где појединци нису били дошли до уверења да крвну освету треба искоренити, па се због тога она и одржала до наших дана.

Према свему томе, извор умира је уверење или правна свест која постоји код грађана извесне друштвене заједнице, па се отуда он и јавља више као манифестација људске воље и зрелог размишљања, но као одјек унутрашње, чулне стране људске природе.

III. С обзиром на природу и намену накнаде, умир је могао бити двојак, откупни и обештећавајући. Први се састајао у томе, што је кривац давао накнаду као откуп свога живота, односно оног добра, које су повређени имали право да путем реванша освете наруше или сасвим упропасте, а други у томе што је преступник давао накнаду повређенима на име обештећења за нанесену им повреду или причињену штету. Откупни систем Макаревић назива азијатским, а обештећавајући европским, јер мисли да је први био познат само азијским, а други само европским народима¹⁾. Међутим ми налазимо да је та Макаревића поставка нетачна, јер су оба система примењивана и у Европи и у Азији, само се први систем, који је хронолошки старији од другог, дуже одржао код азијских народа као много некултурнијих од Европљана. Да је и код европских народа негда био у примени откупни систем имамо несумњивих података. Према Кадлецу²⁾ он је недавно био у употреби код Мађара, а према нашим испитивањима доскора је био очуван у Црној Гори, а у Северној Арбанији се још и данас честично примењује. Тако и у Црној Гори и Северној Арбанији не само прави кривац, већ и сваки његов сродник, могао је себе откупити ако би платио породици убијенога извесну суму новаца. У Црној Гори даљни су рођаци плаћани око 50 талира и та се сума звала одлика, а код Арбанаса у Плавогусињској Области даљни сродници обично плаћају по 500 гроша и онда су они слободни, док други, који то нису урадили, потпадају под крвну освету. Следствено свему томе, више одговара правом стању ствари да се оба система сматрају као општи човечанско-правни обичаји, који су важали код свију народа на извесном културном ступњу њиховог развитка и напретка, но као посебни обичаји овог или оног континента.

IV. Из свега до сада изложеног јасно се види да је умир имао седам карактеристичних особина: (1) у погледу онога противу кога се врши он је индивидуалан, јер је прави кривац имао да поднесе најтежи посао око мерења, т. ј. да уз извесне, већином по њега понижавајуће радње, призна своју кривицу и да на један посве снисходљив начин моли повређенога за опроштај, и социјалан јер је крвину и друге трошкове око измирења плаћала повредиочева родбина, особито у случајима кад овај то не би могао сам да учини; (2) у погледу извршиоца самога акта измирења умир је колективан, социјалан, али њега не врши цела заједница нити њени поједини чланови, за разлику од родовне крвне освете, већ зато нарочито одређени орган —

¹⁾ Наведено код Кадлеца, о. с., 93.

²⁾ *Ibidem*.

изборни суд; (3) сразмерност између повреде и накнаде такође је била бар *in abstracto* обезбеђена, јер ову није одређивала повређена страна, већ сасвим трећа непристрасна лица — изборне судије; (4) у суштини својој умир је једна врста поравнања приватно-правног карактера, код кога се не тражи еквивалент нанесеној повреди у томе, што би се као кад талионе освете вадило око за око, зуб за зуб, већ у томе, што се сваком повређеном или уништеном добру сразмерна цена удара и у новцу или чему другом исплаћује; (5) као фиктивна освета умир је бар по својој спољашњој форми, по начину на који се обавља, једна установа сакралног карактера; (6) осим тога умир је једна вољна и извесном циљу сагласна реакција противу злочина, која је срећно измирила две крајности: анимизам и материјализам и тиме много допринела даљем развићу људске правне свести; (7) и најзад, умир је по свом пореклу међународног карактера, јер се првобитно вршио само између иноплеменика, а тек доцније и између крвних сродника.

ГЛАВА ТРЕЋА

Крвна освета и умир као општи човечанско-правни обичаји.

Крвна освета и умир су општи човечанско-правни обичаји, или боље рећи, општи, природни социјални закони, који важе код свију народа на извесном културном ступњу њиховог развитка и напретка. Да је ова поставка тачна, најбоље се види из тога, што су трагови ових социјалних закона очувани у прошлости свију старих културних народа,¹⁾ и што данас важе код свију примитивних људи или варвара Азије и Африке.²⁾

§ 5 Крвна освета и умир код Словена уопште.

I. Крвна је освета била општа особина свију словенских народа, која је тек у току подужег времена под утицајем разних спољашњих и унутрашњих околности почела ишчезавати. Први историски помен о овоме институту код Словена имамо из VI или с почетка VII века после Христа. У једном војничком спису тога доба, који се приписује цару Маврикију, између осталог стоји и ово: „Према странцима су (Склави и Анти) љубазни и с добром вољом и чувајући проводе их из места у место, где им устреба, па, ако се небрижљивошћу угоститеља догоди

¹⁾ Види: *Momsen*, о. с.; *Du Boys*, *Histoire du droit criminel des peuples anciens*, Paris, 1854; *Koenigswater*, *Etudes historiques sur le développement de la société humaine*, 54 и даље.

²⁾ Види: *Kovalewski*, *Coutume contemporaine et loi ancienne*, Paris, 1893., 237; *Maine*, о. с.; *Hartman*, *Les peuples sauvages de l'Afrique*, 213 и 216; *E. Trivier*, *Mon voyage au continent noir*, 1891, 292.

да странац настрада, напане на њ (угоститеља) онај, што му га је предао, подужном обичају да освети странца¹⁾). Али као најбољи доказ, да је негда крвна освета постојала код Словена може се узети сам факат, што се она била одржала код свију словенских народа до најновијег доба, па је као таква продрла и у њихово писано право, што вероватно не би био случај, да и раније није била у обичају. Да је крвна освета била санкционисана писаним законима словенских народа о томе имамо доста података. Тако у руско-грчким уговорима из 912. и 944. год. после Христа наилазимо и на такве одредбе, по којима се у Грчкој и за исти злочин досуђивала смртна казна, а у Русији само давало право сродницима убијеног да освету изврше²⁾. Из тога јасно излази, да у то време код Руса није било ни помена о јавно-правној казни, већ је ову замењивала приватна реакција у облику освете. Сем тога, кнез Јарослав Владимировић у свом чувеном законнику „Правда Руска ја“ санкционишући крвну освету, овлашћује најближе сроднике убијеног да освету изврше или крвнину приме (чл. 1.)³⁾. Постојање крвне освете у Чешкој утврђују многобројне историјске чињенице. Тако ко иоле мало више познаје историју овога народа, биће му довољно познате и чувене свађе између рода Вршоваца и Пшеми-словића, у којој су и крунисане главе падале као жртва осветничке руке.⁴⁾ — Као год у Чешкој тако и у Пољској крвна освета била је јако распрострањена, нарочито крајем XIV и почетком XV века после Христа. У то доба било је случаја да се поједина племена због каквог убиства крве, гложе и међусобно убијају кроз читав низ година. Узрок овоме понајвише је лежао у наглom јачању пољског племства с једне, и немоћи државне управе с друге стране, да заведе правни поредак и ујемчи личну сигурност и имовну безбедност⁵⁾. — Код Бугара је крвну освету уништио крути деспотизам, по коме је и право и сва државна власт била усредсређена у лицу самог монарха. Зато и немамо непосредних писаних споменика о постојању и вршењу крвне освете код Бугарског Народа. — У Хрватској, по статуту града Загреба од 1242. (односно 1266.) крвна је освета вршена за сва убиства, осем оних која би се десила случајно и у игри. — У Приморју, по чл. 31. Винодолског Закона од 1288 породица убијенога била је овлашћена да убије свога крвника, ако би га ухватила пре но што би се с његовом породицом измирила. По истом пропису родбина убичина

¹⁾ Св. Спанојевић и В. Ђоровић Одабрани извори за Српску историју. I. Доба од VI—X века, Београд, 192., 30.

²⁾ Wesnitsch, о. с., 18.

³⁾ Кадлец, о. с. 96 (напомена под 2.).

⁴⁾ Ibidem, 94—95 и тамо наведена литература.

⁵⁾ Wesnitsch, о. с. 19 и тамо наведена литература.

могла се ослободити сваке одговорности, ако би она својевољно ухватила и предала убицу повређенима да над њим освету изврше. Исто тако и Пољички Закон говори о крвој освети посвећујући јој читав низ одредаба.

II. Умир, као правни обичај, био је доста рано познат словенским народима. Тако из уговора руског кнеза Олега са Грцима од 911. год. после Христа између осталог читамо и то, да је за ране и ударце (мачем, штапом и др.) кривац морао платити по „руском закону“, како се тамо изречно вели, по 5 литара (византиских фунти) сребра, при чему је у недостатку остале имовине, морао дати и одело са себе, а поред тога и заклету се, да нема никог ко би му помогао у отплати ове суме¹⁾. Напред је већ речено, да је за време кнеза Јарослава сродницима убијеног стајало на вољу да освету изврше или крвнину траже, али систем обавезног умира увели су тек његови синови, који су крвну освету потпуно укинули, и „установили да убица има да се новцем откупи“²⁾. — По чешким правним споменицима из XIV века убица из вишег сталежа за убиство човека из нижег сталежа био је обавезан да плати крвнину по одлуци и процени нарочитог одбора — прашких уредника, који су под заклетвом утврђивали цену убијене главе³⁾. — Пољско обичајно право из XIII века већ познаје систем композиције за убиство трговаца и племића, али је износ крвнине у то доба зависио искључиво од воље самих странака. Тек 1390. г. износ крвнине беше и законски утврђен и за убијеног племића, кад би био убијен од ког другог племића или војника, плаћало се 48 шокова гроша. Иначе је обична цена била 60 марака по 48 гроша, 20, 15, 10 марака, и понајчешће је исплаћивана у сировом материјалу⁴⁾. — По једној причи, која је колико бугарска толико и немачка, син је имао право да тражи на име крвнине онолико новаца, колико је била тешка глава његовог убијеног оца⁵⁾. Иако само прича, ипак се на основу ње мора веровати, да је негда у Бугарској био у употреби овај правни обичај. — По статуту града Загреба од 1242. (односно 1266.) за случајна убиства и убиства извршена без зле намере плаћало се 100 пенса. Ако би убица побегао одузимано му је цело имање од кога су $\frac{2}{3}$ даване породици убијенога, а $\frac{1}{3}$ дотичној општини. — По Винодолском Законнику правила се разлика да ли је убијени какав кнежев службеник или обичан грађанин. У првом случају

¹⁾ Кадлец, о. с. 95 (напон. под 2)

²⁾ Ibidem, 95 (напон. под 3.)

³⁾ Ibidem, 96.

⁴⁾ Ibidem, 96.—97.; Miklosich, о. с., 34, 73.

⁵⁾ Miklosich, о. с., 32.

кнез је могао тражити од убице крвнину колику би сам одредио, а у другом је убица плаћао повређеној страни 100 либара и двије либре општини којој је покојник припадао. Од ових 100 либара половина је припадала деци убијеног а половина његовим сродницима. Ако би, пак, убица побегао не плативши крвнину, онда је ову плаћала његова родбина и то: половину његова ужа породица — наследници, а другу половину његови даљи рођаци¹⁾. За ране и повреде ма које врсте плаћало се две либре кнезу и два брва повређеном, као и трошак учињен око лечења. Оволико се плаћало ако је повређен обичан грађанин, међутим код повреда нанесених кнежевом службенику, правила се разлика између осакаћења и обичне, залечљиве ране, па је у првом случају кривац плаћао арбитрарну накнаду, т. ј. онолико колико би кнез одредио, а у другом 50 либара. — По Пољичком Закону за убиство се плаћало на име крвнине 240, а за ране 120 либара. При томе се правила разлика да ли је овај или онај део тела повређен или осакаћен, па се према томе и различна сума давала²⁾.

§ 6. Крвна освета и умир код Срба и Арбанаса посебице.

I. 1. Крвна је освета мало позната у источним српским крајевима, док се на западу и на југу ни до наших дана није угасила. У Србији из времена пре Душановог Законика наилазимо само поједине споменике, који тек узгред говоре о овом институту. Краљ Милутин у једном уговору с Дубровчанима уговорио је био о убиству, да господар издаје слугу, кад крв учини, и да плаћа вражду, кад не би хтео да га изда³⁾. У уговору краља Твртка II са Дубровником налазимо: „Да нитко не усможе ни смити буде успоменути ни искати крви ни ине освете ни вражде, ни у едно време доколи стои свит. Тко ли се обрете се потворив, да је господство ми невиран и да се распе“⁴⁾. Исту су одредбу унели Дубровчани у уговоре са кнезом Радославом 1432.⁵⁾ и са херцегом Стеваном 1454.⁶⁾. Наведене наредбе најбољи су доказ о постојању крвне освете у поменутих покрајинама, коју Дубровчани теже да укину у међународним односима.

У Далмацији, Црној Гори, Старој Србији и Мађедонији крвна се

1) Види чл. 29 и 31 овог Закона.

2) Види члан 38—60, 117, 159 и др. овог Закона.

3) *Miclosich*, Mon Serb. 51—53.

4) *Ibidem*, 256.

5) *Ibidem* 370.

6) *Ibidem*, 467.

освета још и до данас одржала, о чему смо сви ми живи сведоци, те о томе на овом месту излишно је наводити ма какве доказе.

2. 1°. Управо из оног доба, из кога имамо податке о крвној освети у Србији, имамо и податке о композицији. Наиме у једном дубровачком запису из године 1308. вели се, да Краљ Милутин није пристао да за убиство уместо вражде уведе смртну казну, како су дубровачке власти желеле, а то стога, што није хтео да мења обичаје своје и својих предака, јер је за њих заклетвом везан¹⁾.

Као год и данас тако су и онда била тројака средства за измирење: кумства са уобичајеним поклонима, побратимство и узајамна женидба и удаја. Случај помирења узајамном женидбом и удајом спомиње се у једном запису из године 1437. Наиме, те године Његуши, у Црној Гори и Ораховчани северно од Котора због силних убистава, телесних повреда, и других недела и увреда пред которским кнезом из Млетака беху утврдили мир, по коме су Његуши имали да узму за жене четири „госпођице“ из Ораховца без мираза, а Ораховчани три госпођице са Његуша, али с миразом²⁾. За други случај измирења средством побратимства имамо забелешку из године 1341. Браћа убијеног Радослава Ђерића, из Драчевице, код Херцег Новог, дошли су 16. августа поменуте године пред тадашњег кнеза Јована Фоскарена и изјавили, да из поштовања према свемогућем Богу, Богородици и Св. Јовану Крститељу, а у жељи да би Бог души њиховог убијеног брата дао покоја, дају мир убици Неноју Лесановићу, из Конавала, због овога убиства, и примају га за свога брата (*in eorum fratren*).³⁾ Најзад, измирење кумством и новцем међу породицом убице и породицом убијенога, спомиње се у једном дубровачком запису из године 1442. Тамо су се за крв неког Срезоја род убијенога и род убице окумили и од 300 перпера, колико су крв Срезојеву проценили, повређени су примили само 100 перпера, а других 200 опростили су својим новим кумовима⁴⁾. Та сума, која се давала породици убијенога, звала се вражда.

2°. Да је и у другим српским крајевима постојао систем композиције сведоче следећи примери. Године, 1407. послали су Дубровчани једно писмо босанскоме краљу, у коме се они жале краљу, да су Власи његове краљевине убили једнога њиховога поданика, а нису хтели да се с породицом убијенога намире и да плате⁵⁾. Вук Ст. Караџић у свом

1) Та је одредба била ушла у Дубровачки статут Stat. Rag. I. VIII, c. LVIII, de poena vrasdae).

2) *Јуричек*, Историја Срба, III, 160—161.

3) *Ibidem*, 161.

4) *М. Пуцњ*, Српски Споменици II, 106.

5) *Ibidem*, I, 91.

„Рјечнику” вели, да у Србији у његово време осим крвине, коју је узимала државна власт, убица је морао напосе да се мири с родом убијенога¹⁾. А Милићевић напомиње, да су „најобичнији услови за мирење били: „да убилац плати роду убијенога колико нађу људи да је право, и да се с њима окуми, или их побратими”²⁾. Тројановић и Гајић спомињу, да су услови за мирење у Старој Србији, они исти, које је Милићевић навео за Шумадију, т. ј. убица је морао платити крвнину и обећати кумство или побратимство³⁾. Ти исти услови важили су у свему и у Црној Гори, као што ћемо то доцније видети. Ако сад упоредимо ове услове за мирење из свију српских крајева, и то почев од оних који су још и данас у важности у Црној Гори, Јужној Далмацији и Старој Србији, са онима, који су вредели у Шумадији пре 100 година, и онима из дубровачкога приморја од пре 500 година, онда ћемо видети, да су они не само у свима крајевима српским исти, већ да су се као такви и готово непроменљиви очували кроз читав низ векова. То нам даје снаге да закључимо, да готово без икаквога изузетка све оно, што се о крвној освети и умиру ма у ком српском крају очувало, било у примени било у народној успомени, вреди и за остале покрајине српске⁴⁾. Зато ћемо се у даљим својим излагањима ограничити само на ону српску покрајину, која је најбоље и тако рећи у потпуности очувала оба ова правна обичаја. А то је, као што знамо, Црна Гора. На тај ћемо начин дати јасну и потпуну слику о овом облику правосуђа не само код Срба, уопште, већ и код свих Словена, пошто су Срби, нарочито Брђани, најбоље и најпотпуније сачували трагове првобитног словенског права, особито крвне освете и умира.

II. Арбанаси се по језику деле у две главне групе: Геге и Тоске. Геге се називају Северни Арбанаси, или како се они сами називају Шћиптари (Брђани), који насељавају целу Северну Арбанију до реке Шкумбе, а Тоске се простиру од Шкумбе ка Југу све до грчке границе, па и преко ње. Обе ове групе толико се разликују између себе не само по говору, већ и у обичајима и начину живота, да би се слободно могло рећи да су то два разна елемента. Тако док су Сев. Арбанаси у свему сачували своје унутрашње уређење засновано на крвном сродству, па

1) *Караџић Рјечник*, под „крвнина”

2) *Годишњица Чупићева*, II, 190.

3) *Тројановић и Гајић о. с.*, 24.

4) По себи се разуме, да се овде морају апстраховати све оне локалне ситуације, које нису од значаја за утврђивање правне природе и суштине овог облика народног правосуђа.

с тим у вези и све оне правне установе, које уз такво друштвено уређење нераздвојно иду, као што су родовна освета, колективна одговорност (сви за једног и један за све) и т. д., дотле су Јужни Арбанаси готово све те особине изгубили, и у колико их још одржавају, у свему се управљају по угледу на Северне Арбанасе. Због тога све оно што се код Јужних Арбанаса очувало у погледу крвне освете и композиције, то се налази и код Северних Арбанаса, док се обрнуто не би могло рећи. Зато ћемо се ми у даљим излагањима обазирати само на Северне Арбанасе, код којих су се ови обичаји очували у свој својој потпуности, а тек узгред и у колико буде то потребно, имаћемо у виду и Арбанасе из других крајева. Ово у толико пре, што и сами Арбанаси, ма у ком крају живели, признају да су се и они негда у свему управљали по „Лека Кануну”, т. ј. по оним правним обичајима, који и данас владају у Северној Арбанији.¹⁾

ДЕО ПРВИ

Крвна освета код Срба и Северних Арбанаса

ГЛАВА ЧЕТВРТА

Неколико карактеристичних одлика крвне освете

§ 7 Колективни основ крвне освете

Колективни основ крвне освете лежи у самом склопу друштва, које се још и данас у овим покрајинама заснива искључиво на крвном сродству. Крвно сродство, пак, као једна најјача природна веза, која може у опште људе да спаја, чини да су међусобни односи код чланова ових крвних заједница тако чврсти и дуготрајни, да се сви они, без обзира на степен сродства и начин живота (да ли живе заједно или одвојено), осећају као једна целина, јер кроз њихове жиле тече иста крв, везују их исте

1) Опште је мишљење да је крвна освета прошла кроз ове три еволуционе фазе: *нагонску, шаллон и композицију*. У изнесеној карактеристици ових институција показано је да крвна освета и умир не стоје у генетичком односу. Исто тако, ни данашња подела трајања приватне реакције на период прогонства, освете и умира није основана, јер нити је освета заменила прогонство, нити умир освету, већ су се они напоредо одржали до данашњег дана. Према томе ова подела могла би се одржати само у погледу на хронолошки ред постанка тих институција, док се, напротив, време њихове владавине много тачније може поделити у ове три фазе: 1. прогонство, 2. прогонство и освета, 3. прогонство, освета и умир. Излишно би било напомињати да су, поред ових институција, постојали и други кривично-правни облици репресије, које је старешина вршио над члановима заједнице и да су баш ови облици сачињавали унутрашње кривично право, насупротив крвној освети и умиру, који су, по свом постанку, међународног карактера.

мисли и осећања, иста прошлост и успомена на заједничког претка. Стога се они ма где се налазили и ма у како удаљеном сродству били, увек један за другог распитују, братски сусрећу и узајамно потпомажу. Ни један браственик неће свршити какав домаћи посао, а да се о томе предходно не договори са осталима. У томе се иде тако далеко, да отац без питања својих рођака неће ни удати своју кћер ни оженити свога сина, јер пријатељ његов треба да буде и пријатељ свију њих. Сем тога, приликом благих и свечаних дана као о Божићу, Ускрсу, слави и т. д. обавезно је да један другог посете, и сви су жалосни и нерасположени, ако је који браственик спречен или се у иностранству налази, па не може да дође. Но, ни одсутни се не заборављају, јер их сви с дубоким осећањем увек спомињу, па чак им и наздрављају, изражујући наду да друге године у заједници тај дан проведу.

Тако раде не само сви мушкарци него и све женскиње, јер је њима и пошто се удају прво род па тек дом. Оне увек и с поносом помињу имена своје браће и највећа је њихова заклетва „браће ми!“ Сем тога угледније жене и као удате не зову се по имену свога мужа већ по имену свога оца, особито ако су њихови очеви виђеније личности. Речју, сваки се појединац без обзира на пол и степен сматра као представник и носилац части и достојанства целог племена. Стога угледни људи и жене служе као дика и украс појединца и целог племена, као год што будале, изроди и наказе служе као ругло и укор не само најближим сродницима, већ и целом племену.

Из свега напред реченог јасно излази, да се цело племе сматра као један човек: радост једног радост свију, жалост једног жалост је свију, увреда једног увреда је свију. Стога је света дужност свакога браственика на суду и иначе заступати, од сваког напада бранити, и у опште свуда помагати, без обзира да ли он на то има права или не¹. Зато чим се и најудаљенији браственик у невољи нађе, сви се као један заложу да му помогну и да га спасу, не желећи при томе ни труда ни времена, а врло често излажући опасности и саме своје животе. Нема већег поноса и задовољства за ове горштаке но кад се свом браственику на невољи нађу, кад га од другог одбране или освете. Стога се крвна освета у овим крајевима не врши толико из мрзости према убици, колико из нежних сродничких осећања према убијеном. — Ето

¹) Тако *Ердељановић*, Кучи племе у Црној Гози, Насеља Срп. Земаља књ. IV, 225.; *Јовићевић*, Ријечка Нахија, Насеља Срп. Земаља књ. VII, 393 и даље.

ту лежи колективни основ крвне освете код Срба и Арбанаса.

Од многобројних случаја колективне освете да наведемо примера ради један догађај из Васојевића, који ће све то најбоље илустровати.

Чобани-јагенчари из једног села посвађали су се и један је ударио другобраственика мотком по глави да га је свега крв облила. Одмах се о томе глас разнео по целом селу, и браственици повређеног, како је који чуо, из оних истих стопа напао је на првог повредиочевог браственика, на кога је наишао, не распитујући шта је даље са свађом било, и да ли је когод повређеног осветио. Тако глас о свађи допро је прво до других чобана, који су били у близини јагенчара, и они су се одмах између себе потукли; затим су за свађу дознали косачи и једни друге напали; даље је глас допро до катуна, где су биле све саме жене и то већином бабе, које су отпочеле грдњом а завршиле с бојем; затим се чуло у самом селу где су се радници, који су кукурузе натапали, међусобно потукли и једни другима повреде нанели; даље је глас допро до деце из оба браства, која су била заједно отишла да беру јагоде, и чим су чула за свађу, одмах су се потукла и једно другом све судове изломила и јагоде испросипала, тако да су се увече вратила празних руку и сва изгребена и поцепана; најзад, двојица, један из једног, а други из другог браства, који су заједно путовали, чим су сазнали за чобанску свађу, одмах су се на самом путу потукли јер је браственик повређеног напао оног другог, и хтео пошто по то да над њим освету изврши. (Овај се догађај одиграо у мом селу пре двадесет година).

§ 8. Право и дужност освете.¹

I. 1. Право на крвну освету, по правилу, даје само свршено убиство, без обзира како је и на који начин извршено, као и многа друга дела, која нису убијство, али се по својој тежини равнају са фактичким убиством, као што су нпр. одвођење или силовање туђе жене и т. д. Али као повод крвној освети, па према томе и као право на исту, понајвише служе лаке и тешке телесне повреде, особито оне које су нанесене ватреним

¹) Уп. *Wesnitsch* о. с. 47 и даље; *Ердељановић*, о. с., 225, *Јовићевић*, о. с. 393 и 707, *Тројановић* и *Гајић*, Крв и умир код Срба и Арнаута, 9; и т. д.

оружјем, затим сваки покушај убиства и, најмање увреде нане-сене на јавним местима. Ово право на освету не заснива се само на личној увреди или повреди, већ и на увреди и повреди сваког, па и најудаљенијег браственика и племеника, јер су сви чланови једног браства, односно племена, једни с другима солидарни према трећем, и с повредом једног, осећају се повређени сви.

2. Докле је у Црној Гори и уопште код Срба у свима крајевима повређени био овлашћен, да изврши освету над убицом или над ма којим његовим браствеником кад год је хтео и могао, дотле у Северној Арбанији вреде о томе нека нарочита правила, и то како с обзиром на време, које је протекло после извршеног убиства, тако и с обзиром на место одакле су убица и убијени. Ова правила донекле ограничавају право повређеног у погледу објеката освете, али му с друге стране дају тако широко овлашћење у погледу убицине имовине, да може од ње починити чистава чуда.

Тако, ако су убица и убијени из истог племена, онда повређени има право у року за 24 сата после извршења убиства или како они кажу „докле се крв пуши“ 1., да убије убицу или ма кога члана његовог браства, без обзира на степен сродства; 2., да убици запали све зграде, без разлике чему служе; 3., да му посече све плодносно дрвеће, као шљиве, јабуке, крушке, винову лозу и т. д.; 4., да му уништи све усеве; 5., да му поквари и обори све ограде и зидове око имања; 6., да му отера и себи присвоји сву стоку и пернату живину и 7., да му узме и присвоји све ствари из куће, као : намештај, одело, посуђе и све друго без разлике чему служи. Али, ако је убица пао у нечију бесу, онда повређени нема права да му однесе кућне ствари нити да му отера стоку и пернату живину.

После 24 сата од извршења убиства повређени има право: 1., да убије убицу или кога од његових сродника, али сад само од оних, који су до тог момента живели с њим у заједници и под истим кровом; иначе, ако убије кога другога пада и он на крв као обичан убица; 2., да убици запали кућу у којој станује; 3., да му посече све плодносне воћке или да му их убица плати колико вреде, па да их остави; и 4., да му одузме цело његово непокретно имање и да га за своју корист обрађује за три године.

Ако су, пак, убица и убијени из два разна племена, онда повређени има право, да у року за 24 сата после извршења убиства убије убицу или ма кога из његовог племена, а после 24 сата од извршења убиства има право 1., да убије убицу

или ма кога из његовог братства и 2., да убици запали кућу у којој станује, као и сва сена.

Вук наводи, да су и Срби у Црној Гори за време крвних размирица једни другима палили и рушили куће и друге зграде, отимали стоку, секли воћке, уништавали плодове, усеве, изворе и бунаре, и да су од тога биле штеђене само цркве.¹⁾ И доиста то је рађено у првој фази развића крвне освете у Црној Гори. Али ово уништавање имовине повредиоцеле у Црној Гори и оно у Арбанији није једно те исто. Јер докле је повређени Арбанасин имао легитимно овлашћење да то ради, па услед тога да за све то ником и никада не одговара, дотле су Срби у Црној Гори све то радили само у јарости и на своју личну одговорност, јер су доцније кад би дошао дан умира, морали све то у злату или сребрном оружју да плате.

II. 1. Вршење крвне освете сматрано је још од најстаријих времена као испуњавање неке свете, религиозне дужности према убијеном, јер се веровало, да душа покојникова нема мира све донде, докле се освета не изврши. Зато је породица убијеног сматрала за најсветију дужност, да свога члана освети, и да му на тај начин обезбеди мир и спокојство на оном свету. Тако је веровање постајало код Римљана, Грка, Турака и т. д., па и код Срба и Арбанаса.

У Северној Арбанији, по обичајном праву, које је још и данас у сили и важности, онај, који је у првом реду позван да освету изврши, и који је свога крвника видео, а није га убио, није смео своју пушку о клин обесити или уза зид прислонити, као што су то други чинили, већ ју је морао до врата и поред зида остављати да је сви при излазу и улазу прескачу, а тако исто није смео у друштву ноге прекрстити већ је морао седети онако, као што жене у присуству мушких седе, све док освету не би извршио²⁾. Поред тога, онај, који није још осветио свога погинулог госта, не послужује се вином, ракијом, кафом и дуваном као остали људи, већ му се све то даје или тако, што му послуживач пружа чашу окренут лицем на другу страну, или што му нуди част испод леве руке и опет окренут лицем на другу страну, или што је најцрње, што му сваку понуду даје испод ко-

¹⁾ Караџић, Црна Гора и Бока Которска (издање Срп. Књижевне Задруге број 161, 1922) 44.

²⁾ Уп. Ердељановић, о. с. стр. 320—221; Јовићевић, о. с., 707.

лена, т. ј. послуживач окрене главу на другу страну, подигне своју леву ногу и испод колена протура осветнику чашу и друго. Због свега тога оваки људи никад се у друштво и не појављују, док освету не изврше, јер не могу да поднесу све оне презриве погледе, које им сви присутни у таким приликама управљају.

Колико је, пак, осећање терета те дужности било велико код Срба у Црној Гори најбољи је доказ то, што су старци на умору остављали својим потомцима у аманет извршење освете, и тај се аманет није могао никад услед заборављања изгубити, већ се преносио с колена на колена као нека светиња, и морао се кад тад испунити.¹⁾ Сем тога, оружје поред кога је убијени погинуо, стајало је увек обешено на највиднијем месту у кући и наопако окренуто, као знак да је остало пусто и да кућа према убијеном није своју дужност испунила, т. ј. није га осветила. Најзад, кад би осветницима пошло за руком да над крвником освету изврше, био је у неким местима обичај, да се иде на гроб освећеног, и да му се тамо певају извесне радосне и веселе песме. Све то најјасније показује, да је и код нашег народа крвна као и иначе свака освета сматрана, као један акт сакралне природе, који се врши по Божјој заповести. То се још боље потврђује народним изрекама, које још и данас у народу живе, као што су: „Освета је света“ и „ко се не свети, тај се не посвети“. Тим се једино може објаснити вршење крвне освете у самој породици, као кад брат убије свога брата, а отац другог сина-крвника. Јер овде апсолутно не може бити речи о неком праву на освету, већ једино о испуњењу неке верске дужности према убијеном.²⁾

2. 1. На освету су позвани не само најближи сродници убијеног већ и цело његово браство, и сваки се од њих утркивао који ће га пре осветити, јер би била велика срамота за све њих кад не би свога сродника осветили. Но у првом реду освету је дужан да

Уп. ²⁾ *Bogišić*, Zbornik sadašnjih pravnih običaja i južnih Slovena 578; Караџић, о. с. стр. 43.

¹⁾ Шта све значи оставити на некоме у аманет освету, најбоље ће показати следећи пример. Неки Малисор нађе кучко чобанче код оваца, па га уби и овце му заплени. Кад су га питали његови сељани где је „шићар“ задобео, он им све каза како је било. Тада ће га упитати један од њих: „А рече ли ти што оно дијете, кад га уби!“ — „Рече вала, одговори убица, ваћи ће се који брат Куч да ме освети, и то ти тако заиста остати неће!“ — „Ваистину те није преварио“, одговори други Арбанасан, Куч пореклом, па извади кубур иза појаса и сасу ватру убици у груди.

По усменом саопштењу народног посланика г. Томе Ораовца.

изврши сам повређени, ако је у могућности, затим чланови његове породице, па тек онда долазе његови даљи и даљи сродници, и, најзад, кумови, пријатељи и побратими. Тако је онај, који је само рањен, дужан да се сам освети; затим отац свети свога убијеног сина, син оца, брат брата, родбина убијене или одведене жене своју одиву, кум кума, пријатељ пријатеља, побратим побратима, и, најзад, домаћин свога госта.

Освету првенствено врше мушкарци, а ако у породици убијеног нема мушких глава, онда су освету дужне да изврше женскиње,¹⁾ и то жена свети свога мужа, мајка сина, сестра брата, снаха свекра, и девера и т. д. Али докле год у браству убијеног има ма и једна мушка глава, женскиње не смеју освету вршити, јер би тим нанеле велику срамоту своје браству, пошто се сматра да су искључиво мушки послови: да косе, да ору и да освету врше, и тек у њиховом недостатку могу те послове обављати женскиње по оној народној: по невољи и Турчина куме.

2. Ака је убиство извршено или увреда нанесена од човека из друге нахије или барјака, онда су на освету позвани не само сродници убијенога, већ и читава села, бајраци и нахије. Јер се цела нахија, односно барјак, налази повређена, па због тога мора и освету да врши. У случају да је нека заједница — племе или барјак малобројна и слаба према крвничкој страни, те не може сама освету извршити, онда се она удружују са другим заједницама, дакле склапа савез, и помоћу њих освету врши, а то све због тога, да би очувала свој углед и испунила своју дужност према свом убијеном члану.

3. Од ове дужности свећења породица, односно заједница убијеног није ослобођена чак ни онда, кад власт убицу казни смрћу, јер се и у том случају сматра, да убијени није освећен, пошто се вели, да је овде власт извршила само своју дужност, која нема никакве везе с осветом, јер ову морају да изврше породица или заједница, којој је убијени припадао. То је још један доказ који иде у прилог оног тврђења, да крвна освета није вршена толико из мржње према убици и његовом роду, колико из верских побуда и сродничке солидарности према убијеном.

§ 9. Место, време и начин вршења крвне освете.

1. Крвна се освета по правилу врши свуда и на сваком месту, где год се закрвљени сусрету. Али и ово правило, као и

¹⁾ Тр. Јановић и Гајић, о. с., 14.

свако друго, има својих изузетака. Наиме, освета се не врши: а) у својој кући, јер би се на тај начин убио гост, а то би била велика и грехота и срамота; б) у туђој кући, јер би убица учинио две крви: једну према породици убијенога а другу према домаћину што му је госта убио, и в) на свима оним местима, која су била означена као неутрална и сваком приступачна, као што су били заједнички путеви, јер је у том случају убица дуговао крв не само породици убијенога већ и целом племену, које је добро стајало за сигурност живота на неутралном земљишту.

II. 1. Освета је приватан, домаћи посао, који укућани, као сваки други домаћи рад, врше кад му време дође. Само, пак, време, у које се имала извршити освета, могло је бити двојако. Оно је или факултативно, кад стоји на вољи осветнику да ли ће овог или оног дана освету извршити, или је обавезно кад се освета мора извршити. Кад ће бити први а кад други случај, то се дознаје по крви убијене особе. Али сам начин на који се то дознавало није био исти у свима крајевима нашег народа. Тако у Старој Црној Гори и Северној Арбанији чим би неко погинуо од крвничке руке, одмах је узимано у какав суд, као бочицу, мазалицу од пушке и др., по мало крви од убијенога, док је ова била још врућа, па би тај суд добро затворили и оставили да тако стоји. С времена на време суд је отварао и пазило се како се крв у истом понаша. Све донде докле би крв у суду била мирна и ладна, сматрало се да траје факултативно време; т. ј. да се освета може, али не мора извршити. Но чим би крв у суду сама од себе проврела то је био знак да је „зрела за освету“ и да је у исто доба дошло време кад се освета мора извршити. Осим тога, врење крви означавало је и саму могућност да се освета у опште може извршити; т. ј. да се крвник, који је дотле био скривен и недокучив, сада налази ту, негде у непосредној близини и да се може лако убити.¹⁾ Зато су осветници на тај знак (врење крви) добро мотрили, и на његову појаву одмах се лаћали оружја и крвника тражили. — У Васојевићима у место узимања крви у суд, осветник је облачио крваву кошуљу убијенога и носио је до голог тела

¹⁾ Причао нам је Миридитски кнез, Ђо Марко Ороши, да је он лично овај опит вршио, да је једног дана крв у бочици доиста „проврела“, т. ј. ускомешала се и била знатно топлија но иначе, и да му је истог тренутка пошло за руком да над крвником освету изврши, ма да је био изгубио сваку наду да ће се икад са крвником сусрести, пошто је живео у другом племену.

све дотле докле освету не би извршио. Кад би крваве мрље на кошуљи почеле бледети то је био знак, да је крв сазрела за освету и да се убијени мора осветити.¹⁾ — У Србији, у ужичком и чачанском округу, крв је хватана у земљане ћупове, који су заједно с крвљу закопавани поред огњишта испод „пријеклада“ (камен на који се наслањају дрва да ватра боље гори), и тако остављани да сама крв каже кад ће доћи време да се убијени освети. То се дознавало, као што је горе речено, по врењу крви.²⁾ Но ако осветник не би на тај знак (врење крви) освету извршио, крв је онда још јаче врела и млазеви су се преливали преко ћупа тако, да је крв по кад кад и на површину избијала. Тада се освета морала пошто пото извршити. Ово народно веровање да сама крв казује кад је време освети, исказано је у дивној народној песми „Почетак буне против дахија“, а у стиховима:

„Ту кнезови нису ради кавзи,
Нит' су ради Турци изјелице,
Ал' је рада сиротиња раја,
И ради су Божи угодници.

*Јер је крвца из земље проврела:
Земан дошб ваља војевати,
Сваки своје да покаже сторе“.*

2. 1. Као што је познато, сви сујеверни народи имају г. зв. погодне дане (*dies fasti*) у којима се започињу и свршавају сви важнији послови, за разлику од непогодних (*dies*

¹⁾ Лично нам је познато да је један од браства Вукићевећа из села Трешњева у Васојевићима, коме је погинуо брат, за читавих 15 дана носио крваву и неопрану кошуљу, и тек кад је приметио да крваве мрље на кошуљи почињу да бледе, онда је освету над крвником извршио, а дотле није хтео иако је могао, јер је сматрао до крв није сазрела за освету.

²⁾ Госп. Стеван Јевтовић, бив. дворски златар из Београда, осамдесетогодишњи старац, родом Ужичанин, био је добар да нам поред осталог саопшти и једно предање, које живи у његовој породици. Наиме, његов прадед живео је негде око Ивањице и имао је неколико синова, од којих је један био напрасит, самовољан и до вла бога необуздан. Једног дана дође у њихову кућу неки угледнији Турчин, и свај његов необуздани син уби га без тебозове у сред своје куће ни крива ни дужна, скиде с њега сабљу и остало оружје, па га онда закопа у буњиште, да би укрио траг свога злочина. Али пре но што ће га закопати напуни један ћуп крви од убијеног Турчина и закопа га испод „пријеклада“ да види хоће ли његова крв бити освећена или не. Крв је у ћупу стојала три до четири године и из дана у дан бивало је све мање и мање, тако да је изгледало да ће је сасвим и нестати. Али кад су једног дана ћуп открили на њихово велико запрепашћење имали су шта видети, крв не само што не беше ишчезла, већ беше ћуп напунила, јако се узбуркала и заленушила, „проврела“, и тек што не беше прекипела преко ћупа. Чим су они то опазили одмах се преселе у варош — Ивањицу, и да би били сигурнији настане се у кућу кајмакама. После извесног времена и кад су мислили

ne fasti) када се, по правилу, не сме ни започети ни завршити ни један домаћи посао, јер се верује да ће наопако испасти. По веровању нашег народа, понедељак и четвртак су најпогоднији дани за свако предузеће, а најнепогоднији су уторак и петак, особито овај последњи. Средину између једних и других чине: среда субота и недеља. Према томе, ко је хтео да започне какав важан домаћи или племенски посао, трудио се да то учини првенствено у понедељак, а ако то није било могућно, онда бар у четвртак, верујући да ће му посао у свему за руком испасти и да ће га свршити како сам жели. Међу те важније домаће послове, који се нису могли обављати обичних дана, долазила је и крвна освета. Наиме, веровало се да ће освета бити повраћена, ако се буде извршила у уторак или петак, или у најмању руку, да неће испасти онако како се жели. Зато се прави осветник тешко решавао да тих дана ма куда од куће иде, да се не би сусрео с крвником и тиме био приморан да освету изврши.

2. Осем поменутих дана, важнији домаћи послови, као сејање жита, прављење јапије за кућу и др., не обављају се ни прве недеље младог месеца, јер се држи, да ће се све што се тада уради или покварити или брзо иструлити, према томе какав је посао који има да се сврши. Исто то важи и за крвну освету, јер се верује, да неће испасти како ваља и да ће осветникова слава бити брзо помрачена и заборављена, ако се освета ове недеље изврши.

III 1.а) Крвна као и свака друга освета врши се, по правилу, код Срба и северних Арбанаса јавно и отворено, „да се зна”. Мучки и изненадни напади су врло ретки, јер је већа срамота за онога, који би другога кријући, озад или са стране ударио, но за онога

да је по њих прошла опасност реше да се врате на своје имање. Али пре но што ће из кајмакаме куће отићи одлуче да му у знак захвалности што их је у своју кућу примио и чувао, дарују ону сабљу што су са убијеног Турчина скинули, па то и учине. Но чим је кајмакам сабљу из каније извукао и на њој нешто прочитао, одједном га је спопало неко бледило, уздрхтао је и грчевито упитао: „Од куда вам ова сабља? Ја познајем онога чија је она била, ви ми морате праву истину рећи, иначе ће од вас триста чуда бити. Говорите брже и казујте од куда вам је била”. Видећи да се нема куд они му каваше све како је било. Разјарени Турчин ухвати убицу једном руком за раме, седе га на под и оном истом сабљом одсече му главу. А затим се окрену и осталима рече: „То је био мој брат, и ја сам га морао осветити да би му дуца у џепет дошла. Ва други, који сте дозволили да ваш гост буде убијен и остаје неосвећен, сад идите куд знате, јер више у овој нахији остати не можете”. И доиста они буду протерани из свога места и доселе се у поже ики срез где и данас њихово потомство живи. Као што се види, предање у свему потврђује народно веровање о врењу крви и њеном вапијању за осветом.

који је ударен. Такав се ударац сматра да је недостојан правог осветника, и он може човека више осрамотити но да је учинио најгрубљи злочин, јер, не само он и његова најужа породица, већ и цело његово браство излаже се због тога прекору. Свако им може у брк рећи, да се женски и кукавички свете, и да бију људе „дупешки”. Отуда је постала и народна изрека: „Ко мучки напада, сам себи рану задаје”. Стога се напад врши око на око, а ако то није могућно, онда се приликом напада обично нападнутом довикне: „Чекај”, или „Стан, нећеш утећи!” и даје му се, по правилу, толико времена, да се може окренути и одбранбени став заузети, како после не би рекао, да је мучки нападнут, и да није имао времена ни да види, ко га напада, а камо ли да се брани. Исто тако ако је противник без оружја, „распас”, како се у овим крајевима каже, нападач га не сме, бар по правилу, убити ватреним оружјем, већ ће оружје бацити и ухватити се у коштац с противником, или ће се, пак, дохватити камена, дрвета или каквог другог предмета, т. ј. свега онога, што и нападнути може у своју одбрану употребити¹.

б). Све напред изложено вреди само за освету коју врше појединци из истог места и једни противу других. Јер за вршење освете између заједница као и између појединаца, који не припадају истој заједници, нема неких нарочитих правила, већ се она врше и потајно, и мучки; и из заседе, и на превару, и на све могуће друге начине, којом се приликом противнику ништа не штеди, већ се и мило и драго под нож ставља и огњу предаје. Стога ове и овакве освете управо и нису освете, већ кржаве борбе које се воде на живот и смрт. Отуда и народна изрека: „Племенска освета душе нема”.

2. Што се тиче сразмере у којој се освета врши вреди класично правило: око за око, зуб за зуб, с том разликом само што повређени увек гледа, да његова освета буде нешто мало јача, јер у колико је јача у толико је част за њега већа. Тако ће осветник

¹) Примера ради да наведемо један случај из Малесије. Неки Арбанасин из тога краја убије свога комшију па побегне у друго племе. Брат убијенога непрестано је вребао прилику да улучи згодан час да крвника убије кад овај буде дошао својој кући. Једног дана сусретну се њих двојица, и тек што је осветник нашао пушку на свога крвника, одједном спази, да он при себи нема оружја. Чим је осветник то видео одмах је бацио своју пушку на земљу, извадио иза појаса два пиштоља и један пружио своме противнику говорећи му: „држ’, Н., да се јуначки разрачунамо!” Затим се оба ухватише за леве руке, а десном сасуше један другоме олово у груди и оба падоше на земљу. Но срећним случајем обојаца су оздравили и доцније су се, како се бар прича, побратимили и од тада су живели боље но да их је једна мајка родила. По саопштењу Лек Мираша Луце.

убити кокош за пиле, вола за јуне, човека за дете, а најугледнијег племеника за највећу будалу и изрода. Но и поред свега тога, осветник добро пази да се само освети а не и задужи, пошто врло добро зна, да свака повреда повлачи освету, а освета изазива још јачу освету, и да то тако може да се тера све дотле, докле се закрвљене стране узајамно не упропасте и једна другу потпуно истребе. Зато народ и каже: „Што губа (куга) не може, то освета може”. Стога осветник да би се јуначки осветио, а да се опет не би задужио, увек гледа, да, у колико је то могућно, нанесену повреду одврати свом повредиоцу оним истим путем и начином и на истом добру (животу, части, имању) како ју је и у чему и он њему нанео. Због тога он одвраћа главу за главу, рану за рану, ћутек за ћутек, паљевину за паљевину, плен за плен, увреду за увреду, и т. д., речју: „част за стиму, као за срамоту“.

Према свему горе реченом налазимо да је погрешан назив „крвна освета” кад је реч о њој као о једном периоду приватне реакције¹, јер као што се види, појединци реагују, свете се за нанесено им зло и на друге начине, а не само и увек путем крвне освете. Зато налазимо, да би било правилније и да би суштини ствари боље одговарало, да се тај период приватне реакције, кад је појединац сам себи задовољење прибављао, назове „о с в е т а”, под који би појам дошла и крвна освета и освета у опште.

ГЛАВА ПЕТА

ОБЈЕКТИ КРВНЕ ОСВЕТЕ

§ 10. Појединац (узет сам за себе) као објект крвне освете.

И. 1. Да би извесна особа могла бити објект крвне освете потребно је да испуни два потребна услова: 1.^о, да је крива, материјално одговорна за проузроковано зло, и 2.^о, да је достојна, подобна да се над њом освета у опште може извршити.

1.^о Кривична одговорност појединца као објекта крвне освете настаје на два начина. Прво, појединац ће бити крив, одговоран, па према томе и објект крвне освете, ако је он лично извршио дело, које повлачи крвну освету. При томе се не гледа да ли је он био или могао бити способан да схвати природу и значај свога делања, и да се према таквом схватању самостално опреде-

¹) Види: Живановић, § 7. II, 2.;

љује. Сам, дакле, материјални акт, само извршене радње која је дело проузроковала, повлачи за њеног учиниоца одговорност, без обзира на његове психичке способности, психичка стања у којима се налазио у моменту извршења дотичног дела. Друго, појединац ће бити крив, вин и онда, када он није извршио дело, али када се налази у крвном сродству са правим кривцем, са извршиоцем дотичног злочина. Осем тога, његова ће одговорност у овом случају бити у толико већа, јача, у колико је он ближи, сроднији са правим, стварним кривцем, па следствено и непосреднији као објект крвне освете. То, пак, долази због колективног основа крвне освете, о чему је било већ речи.

2.^о Достојност или подобност одговорног лица да буде објект крвне освете, обухвата: а) доба и узраст, б) пол и в) достојност у ужем смислу.

а. Крвна се освета врши над одговорним лицима без обзира на доба и њихову узраст. Али се она, по правилу, врши над лицима средњег доба, т. ј. нити много младим нити много старим, јер се сматра за велику срамоту убити тако младу особу, која оружје не носи и која се због тога у „људе” не убраја, као и убити слабог и немоћног старца, који се је и у борби противу заједничког непријатеља „давно оканио кавге и јуначког мегдана”. Зато ће прави осветник чекати све донде, докле дете — крвник „не дорасте до коња и оружја”, па ће тек онда над њим освету извршити. Исто тако чекаће докле деца или унуци старца-крвника не дорасту, да над њима освету изврши, јер се вели „лако је труло дрво оборити, и стару се човјеку осветити”.

б. По правилу, крвна се освета врши само над мушким особама, јер женскиње нису никад одговарале ни за један злочин, који би учиниле, већ је за то одговорност падала на њихову најближу родбину, као оца, брата, мужа, и т. д. Од овога ваља изузети случаје кад би женска била оглашена за вештицу, јавну блудницу или издајника свога племена, када је лично одговарала и потпадала под најгрубљу казну (прогонство, спаљивање, каменовање). Следствено свему томе, женскиња у принципу није могла бити објект крвне освете, већ ју је замењивала, као и у другим приликама, њена најближа својта. То је опште правило, које, разуме се, има и својих изузетака. Тако се и код Срба и код Северних Арбанаса крвна освета могла извршити и над самом женском особом у три следећа случаја: кад женска стално носи оружје и мушко одело; кад у свом браству нема никога од мушких глава, па ни у најудаљенијем степену сродства, и кад се муж:

свети својој неверној жени. У сва три наведена случаја осветник је могао комотно извршити освету над женском, а да му се зато ни најмање не замери. Иначе у сваком другом случају извршена крвна освета над женским лицем, доносила је само прекор и срамоту осветнику, јер је од вајкада важила народна изрека: „Ласно је жену убити и црепуљу сломити”, те се због тога узимало, да се осветник не само није осветио, већ да је тиме и себе и своје браство „оцрнио”, јер су их доцније све од реда звали женским крвопијама¹.

в.) Најзад, да би се над извесном особом могла извршити крвна освета, потребно да она буде достојна једног таквог акта, јер се освета не врши толико због тога, да се кривац казни, колико због тога, да се покојник достојно замени. А то ће се пак постићи само тако, ако као жртва освете падне особа, која је равна убијеном и по свом социјалном, друштвеном положају и по својој индивидуалној вредности. Зато ако је убица не само какав изрод, кретен и будала, већ уопште незнатан човек, онда се крвна освета намерно над њим не врши, већ над његовим најбољим и најугледнијим сродником, без обзира на степен њиховог сродства. Ово се ради нарочито због тога, што се држи, да, ако неко убије какву будалу или изрода, тим чини само услугу племену, коме убијени припада, јер га ослобођава од једне велике беде, која му само као укор и ругло служи. Но како се крвна освета не чини да се крвнику услуге чине, већ да му се бол, насиље и несређа нанесе, то му се имају убити најбољи браственици, оно чиме се он пред другима поноси и дичи, а будале му се имају оставити, те да му и даље својим лудим поступцима доносе прекор, срамоту и унижење².

¹) Колики је страх од прекора, који уопште убиство женскиња за собом оставља, најбоље ће се видети из два следећа примера. Кад се отвори б.ј између два закрвљена браства, па се једно од њих затвори у за то нарочито направљеној згради — кули, и одатле се брани, женскиње из другог браства могу слободно прићи, донети сламе, гаса и ватру и упалити кулу да сви који су у њој изгоре, и ови их не смеју чак ни у тим моментима убити. — Кад нека заседа околи ноћу извесну кућу у гамери да некога из исте убије, па укућани то благовремено примете, женскиње могу слободно да изађу напоље са буктињама у руци и да траже оне који су их опсели, и чим на кога наиђу, принесу му буктињу над саму главу да га добро осветле и показујући га другом руком зову своје: „Ево га, удрите га”; и овај чак ни у том случају не сме убити женскињу, која му над самом главом свећу држи и његовог крвника зове да га убије.

²) Види *Tobien*, Die Blutrache nach altem russischem Rechte, 1840 I, 37, по коме и код Арабљана важи исто правило (Das unwürdige Glied soll seinem Stamm erhalten bleiben, um ihm Schmach zu bringen, das ausgezeichnetste aber, die Zierde und der Stolz, falle als schuldloses Opfer der Rache).

2. Поред свега напред изложеног, има извесних случаја, кад ни мушкарци, као год ни женскиње, не могу бити објекти крвне освете све дотле докле се не налазе у извесном и тачно одређеном положају, без обзира на доба, узраст и углед који у друштву имају. То би били као неки основи искључења подобности за учешћивост, јер особа која је иначе подобра, достојна да се над њом освета изврши, у даном случају то није, нити као таква може бити објект крвне освете. Тако и у Црној Гори и у Северној Арбанији кад се убица заклони за какву женску или падне у њену заштиту, онда се над њим не врши крвна освета све донде докле се налази у том положају. Но ако би се десио такав случај, да се неко заклони за жену, или да затражи њену заштиту, такав би човек претрпео највећи морални удар, јер му више не би било „изласка у дружину”. Стога су оваки случаји врло ретки. Осем тога, и у Црној Гори и у Северној Арбанији освета се није смела вршити ни над оним лицима која би се затекла на извесним местима, означеним као неутрална и сваком приступачна, јер су за сигурност живота и имања на тим местима јамчиле све околне заједнице, а у случају убиства на овим местима, убица је одговарао свима дотичним заједницама.¹) Исто тако није се могла вршити крвна освета над крвником који би у тренутку опасности улетео у чију кућу и тражио од дотичног браства заштиту, јер би дотично браство пре дозволило, да листом изгине, но што би допустило да штићеник у његовој средини погине.

Најзад, у Арбанији се не врши крвна освета над убицом ни онда, кад се он ставио под заштиту саме породице, којој убијени припада и то све донде, док се налази у њеној заштити. Кад се деси такав случај, онда повређени чувају свога крвника док не прође за њега тренутна опасност, па га после испрате до границе свога барјака и кажу му да се од тада добро чува, јер су крвни непријатељи.

Примера ради да наведемо један случај за овај последњи навод. Неки Арбанасин из Скадра убије у свађи неког младића, па немајући времена да куд даље побегне испред полиције и својих крвника, улети онако узбуђен и без капе у прву кућу, на коју је наишао. На вратима га дочека нека старица и кад дознаде шта је урадио, уведе га у своју собу и закључа у једном орману. Тек што је она то урадила, одједном бануше носила пред

¹) Уп. Душанов Зак., чл. 112 и 113 у в. 72.

њеном кућом, и, гле чуда, донеше јој мртваг, убиједног сина. Сад је старици било јасно кога има у орману, али се правила, као да тамо и никога нема. Кад је било око два сата после пола ноћи, и кад се све по кући било утишало, она позва два своја сина у другу собу, и каза им, да се у њиховој кући налази њихов крвник и да га је она сама примила под свој кров, и да му они сад не смеју ништа учинити, већ га морају са оружјем испратити до границе свога племена и на расстанку казати, да је он њихов крвник и да се добро чува, јер ће га убити првом згодном приликом. И за живо чудо, њени су синови све тако и урадили.

II. У првом одељку овога §-а изложили смо случаје, кад је појединац узет сам за себе, објект крвне освете с обзиром на његове личне особености и стања у којима се може наћи у моменту вршења освете, а у овом другом изложићемо све оне случаје кад је он објект крвне освете с обзиром на само дело које повлачи освету, или још боље рећи, с обзиром на радње његове (учиниоचे), које су узрок, или се бар од повређених сматрају за узрок дотичне повреде. Ово чинимо због тога, што виност у данашњем кривично-правном смислу није елемент кривичног дела због кога се освета врши, и што се услед тога при оцени, да ли ће се над извесном особом освета извршити или не води рачуна о њеним субјективним особинама, као нпр. да ли је она хтела радњу, којом је кривично дело проузроковано или не, да ли је у моменту извршења истог имала или могла имати свест о узрочној вези између своје радње и проузроковане последице, и т. д., већ се гледа само на то, да ли је дотични уопште достојан да се над њим освета изврши и да ли је могао ма којим својим, па и најбезазленијим покретом или мигом што год стварно допринети, или да се бар може посумњати да је могао допринети, да се дотично зло проузрокује. Према свему томе, код свију дела, која за собом повлаче крвну и уопште сваку другу освету, узимају се у обзир само објективни елементи, т. ј. чим је извесна последица проузрокована сматра се да стоји дело које повлачи освету, а да ли ће се ова извршити над самим учиниоцем или не, то је ствар онога, који освету врши. Све ће се то најбоље уочити, ако упоредо изложимо све такве и сличне случаје.

1) Уп. *Wesnitsch*, о. с. 7.

1. а) Објект код свршеног убиства — 1^о Свако убиство извршено намерно повлачи крвну освету, без обзира на који је начин извршено и због чега. Тако ако неко убије човека у нужној одбрани, потпада под освету као год да га је из обести убио. Но од овога општег правила чине изузетке следећи случаји, кад намерни убица не одговара за свој чин ни лично ни материјално. Ти су случаји и код Срба и код Северних Арбанаса: 1^{оо} кад муж убије браколомника на делу ухваћеног. Но у Северној Арбанији муж мора у том случају убити и своју жену, иначе потпада под најгрубљу освету, јер му се не верује да их је на делу ухватио. Осем тога убица не сме дирати убијене, већ их мора у оном положају оставити у коме их је нашао, све док не дођу сведоци да то стање утврде. Ако се пак утврди, да је све онако било, како је убица представио, онда родитељи, или, ако ових нема, најближи сродници убијених, дају убици фишек као знак исплате грошка, што је убио „кучку или пса“. Убијени се сахрањују ван гробља без икаквога верског обреда и обичајног церемонијала. 2^{оо}. Кад неко убије човека кога се цело њелово братство одрекло и сваком казало: „Радите с њим шта хоћете, ми ништа не тражимо“¹. Али поред овог одрицања у С. Арбанији и Црној Гори потребно је још и то, да отац, или ако овога нема, најближи сродник одличеног, бацн фишек међу присутне, као знак да плаћа трошак ономе ко буде одличеног убио. Иначе голо одрицање по правилу не вреди. 3^{оо}. Кад отац убије свога сина, који нема жене ни порода.

Сем наведених случаја у Црној Гори убица, по правилу, није потпадао под освету кад убије на тору ноћног крадљивца, иначе, ако би га убио у каквој другој крађи обично је над њим освета вршена.²

Исто тако у С. Арбанији намерни убица није потпадао под освету и овим случајима: 1. Ако удата жена затрудни са туђим човеком. У том је случају овлашћен не само повређени, већ и сваки други сељанин, да их обоје убије,³) 2., ако би домаћин свога

1) Уп. *Караџић*, о. с., 44-45.

2) По чл. 79 Даниловог законика ко би убио лопова у крађи добијао је 20 талира награде.

3) Причали су нам, да су у старо време са преступницима ове врсте поступали овако; Искупило би се цело село, па пошто би направили две једнаке ватре у размаку од пола метра, побили би крлац на средини тога растојања и за њега привезали оба преступника, па их тако држали док не би обоје живи изгорели. Данас их међутим убијају, или, ако их не ухвате, протерују их на свагда из свога племена. Уп. Душанов законик чл. 54.

госта убио, не само што је сваки племеник овлашћен, већ је и дужан и позван да убицу гони и убије, 3., ако син убије свога оца, сваки сељанин има право да убицу убије где га год нађе, јер такви преступници нигде заштите немају,¹⁾ и 4., ако је убијени прво гађао убицу и тим дао повод да га овај убије онда убица плаћа само крвнину, али не подлеже освети.²⁾

2° Крвну освету повлачи и свако убиство извршено нехатно или у заблуди. Тако, ако неко чини шенлук, па пуца у шуму мислећи да тамо никога нема, и том приликом извесно лице убије, пада на крв као да га је намерно убио. Исто тако, кад извесно лице, приликом ловљења дивљачи, убије неког у место медведа или курјака, пада на крв као и намерни убица.

3° И код Срба и код С. Арбанаса случајни убица потпада под освету, као год да је убиство намерно извршио. Али док је код Срба у Црној Гори за убицу оглашаван само онај, који је убиство извршио т. зв. „невољним“, „несвесним“ покретима, тј. кад није хтео ни радњу ни последицу, као нпр. кад неко падне и том приликом другог повреди, дотле се у Арбанији иде у томе тако далеко, да се понекад за убицу оглашава чак и онај, који, према данашњем научном схватању појма о кривици, не само што не би био крив, већ се противу њега не би могао истаћи ни један од оних најудаљенијих основа подозрења.

Тако се у С. Арбанији сматра за убицу: 1^{оо}, ако неко уђе у туђу кућу и своју пушку случајно остави близу ватре, па она услед тога сама пукне и некога убије; 2^{оо}, ако неко уђе у туђу кућу и своју пушку узаслони уза зид, па она доцније услед каквог потреса сама падне, окине и неког убије; 3^{оо}, кад неко остави незакочену пушку (која није на сигурном ставу) па је неко доцније дирне, те она опали и другог убије; и 4^{оо}, кад извесно лице обеси своју пушку о клин или о какву грану на дрвету, па се кајиш прекине, те пушка падне, опали и неког убије, јер је сопственик пушке био дужан, да метне на пушку бољи кајиш. Но, ако је пушка била обешена о клин у туђој кући, па је пала због тога, што се клин извадио или преломио, онда пада на крв сопственик куће, јер је био дужан да направи чвршћи клин о који се оружје веша. Због оваквог схватања одговорности у С. Арбанији је обичај, да чим страна лице уђе у нечију кућу, одмах после поздрава вади оружје и предаје га домаћину, да га он

1) Уп. Душанов зак. чл. 96.

2) Уп. Душанов зак. чл. 86.

остави на сигурно место. У том случају цела одговорност за све што се деси пада на домаћина.

б) Објект крв. освете код свршеног покушаја убиства. И покушај убиства повлачи освету као год и свршено убиство. Јер се и код Срба и С. Арбанаса сматра, да је крвник и овде учинио са своје стране све што је до њега стајало, да свога противника живота лиши, па због тога заслужује казну као и сваки други убица. Интересантно је напоменути, да се и овде, особито код С. Арбанаса, као год и у савременој кривичној правној науци, прави разлика између подобног и неподобног покушаја. Али док се у науци још и данас води жива дискусија о томе, да ли уопште треба кажњавати за неподобан покушај,¹⁾ и ако треба, кад и у којим случајевима, дотле је код С. Арбанаса непогодан покушај не само изједначен са фактичким убиством, већ га у извесним случајима и превазилази, и што је најинтересантније, у колико је год покушај неподобнији у толико је одговорност већа, па следствено томе, и освета треба да буде јача.

Тако код С. Арбанаса вреде о томе следећа правила:

1°. Ако неко гађа из пушке извесно лице у намери да га убије, па му метак промаши, дугује пола крви, т. ј. као да га је ранио;

2°, ако пак, неко гађа свога противника, па му пушка не опали, било што је празна, било што је метак неисправан, било што дотично лице није умело да рукује њом и т. д., онда пада на крв, као да је убиство потпуно извршио;

3°, ако неко пуца на већ мртва човека, пада на две крви: једну за убиство (!) и другу за скрнављење леша;

4°, најзад да наведемо један посебан случај, када пада на крв и онај, који пролазећи поред туђе куће у којој никога нема, пуца у врата од исте, јер се у овом случају претпоставља, да је когод у том тренутку у кући био, да би погинуо.

в) Објект освете код саучешћа. — 1° Код Срба у Црној Гори саучесник је објект освете као год и прави убица, јер се овде не прави разлика између услова и узрока последице, већ се за убицу сматра сваки онај, који је ма колико до-

1) В. Живановић, о. с. § 71, IV, и тамо наведену литературу.

2) Код правих Арбанаса заштитник, тј. онај који је узео некога у заштиту не одговара за покушај убиства извршеног у одбрани свогаштићеника, пошто се сматра, да он у том случају врши своју свету дужност, за чије је неизвршење одговоран и пред божјим и људским законима.

пруинео извршењу убиства, па следствено томе и сваки саучесник. То долази отуда, што се тврдо верује да и саучесник као год и непосредни убица, хоће, жели убиство на коме суделује. Што га пак сам не врши, то по народном схватању не треба узети као да он убиство неће. Држи се наиме, да саучесник убиство не извршује сам или због тога, што хоће и да своју крвожедност угаси и да крвној освети измакне, или због тога, што верује да га он сам не би могао извршити онако како то може подстрекнути, односно помогнути, или, најзад, због тога, што хоће у одбрани од повређених да има уза себе јачицу, те према свему томе, било да се узме ма која од наведених побуда, јасно се види саучесникова непоштена и крволочна намера, и зато треба да буде жртва крвне освете, као и сваки други крвопија.²

Због напред изложеног схватања суштине саучешћа, у Црној Гори сматран је за саучесника, па према томе могао је бити и објект крвне освете, не само судија, који је извесно лице осудио на смрт, већ и сами извршиоци смртне пресуде. Стога је у првој периоди увођења државног правосуђа у Црној Гори, злочинцима судио суд образован од представника свију знатнијих племена, а смртну је пресуду извршивао извесан број лица састављених опет из свију племена, који су на команду пуцали сви одједном, те да се не зна ко је из кога племена убио осуђенога.

Но и поред свега напред изложеног постоји велика разлика у одговорности за свршено убиство с једне и за покушај и саучешће код убиства с друге стране, јер је у последња два случаја појединац био објект освете обично у први мах док су повређени загрејани, а доцније је то служило већином као повод, а не и као право на освету. Сем тога и умирни поступак у обадва случаја био је прост и једноставан као год код умира туче и других зајевица, а при твом се није плаћала ни крвнина бар код Срба у Црној Гори.

2^о. Но док је код Срба саучешће сматрано више мање као самостално дело, и због тога свака радња саучесника као узрок последице, дотле код С. Арбанаса нема неког општег правила, већ је, у колико нам је познато, сваки конкретан случај справљен сам за себе. Тако код њих, по правилу, има правог саучешћа само у следећа четири случаја, кад је саучесник изједначен с правим убицом.

1^{оо}. Ако је неко примио у своју кућу убицу пре извршења

1) Уп. Живановић, о. с. § 76 и тамо наведену литературу.

дела, и дао му хлеба да једе, а знао је да се он спрема на извршење злочина, без обзира да ли су они што том приликом говорили о дотичном убиству или не, јер „чији је хлеб онога је и кривица“.

2^{оо}, ако неко да убици своју пушку, а знао је да се на убиство спрема, без обзира да ли му је при тражењу казао да хоће неког да убије;

3^{оо}, ако се неко одазове позиву убице и пође с њим да му помогне да извесно лице убије, које убици није ништа дужно. Иначе ако је убијени био дужан убици крв, саучесних не подлеже освети, јер је он у овом случају један обичан мобар, који свом пријатељу помаже да извесан посао сврши, као год да га је звао да му помогне привући јацију за кућу или што друго; јер се код С. Арбанаса сматра вршење освете као вршење једног обичног домаћег посла, на који осветник има право;

4^{оо}, најзад, кад извесна групе људи пође да убије некога, па се при томе изроди борба између нападнутих и нападача, и онога који је нападнут убије његов бранилац, опет сви нападачи као саучесници падају на крв, као да га је који од њих својом руком убио.

Али док крвној освети подлеже саучесници — помагачи, дотле, по правилу, не подлеже и саучесници подстрекачи, већ плаћају извесну глобу свом бајраку. Тако, ако неко наговори другог да убије извесно лице с тим да ће он — подстрекач одговарати за убиство, па доцније он то одрекне, убица пада сам на крв, а барјак за казну пали подстрекачу кућу и у име глобе узима му 100 овнова и 1 вола.

3^о као што је познато, подстрекачи и помагачи могу бити непосредни и посредни. Непосредни су онда кад лично подстрекну, односно помогну извршиоца, а посредни кад они подстрекну, односно помогну неко друго лице с тим да оно подстрекне или помогне извршиоца дотичног злочина, који повлачи крвну освету. У Црној Гори и посредни и непосредни саучесници потпадали су под освету и то први у већој мери но други, јер се сматрало, да учествују у извршењу дела на потајан, „подмукао“ и кукавички начин, па због тога да их треба и што строже казнити, односно осветити, им се. Тако исто у Северној Арбанији није се правила разлика у одговорности између непосредних и посредних саучесника, већ је и према једнима и према другима поступано како је горе речено.

4^о И код Срба и код Северних Арбанаса лично

и о д р ж а в а њ е, т. ј. указивање заштите убици после извршеног дела, не повлачи освету, јер је то било ујемчено правом уточишта, (азила), које по правилу није смело бити ничим повређено.

г) **Објект освете код убиства по налогу.** — У овом случају потпада под освету налогодавац само онда, ако је поред издатог налога дао и своју пушку, односно метак, којим ће се дотична особа убити, па налогопримац том пушком односно метком означену особу убије. Иначе сам налог за себе не повлачи крвну освету, већ пада на крв онај, који је убиство извршио т. ј. онај чија је пушка, јер при томе вреди правило: „чија пушка онога и крв“, и „чији фишек тога и погодак“.

д) **Објект освете код убиства по пристанку** — Као и свако друго убиство тако и убиство по пристанку повлачи крвну освету. Но ако је убијени сем пристанка да га други може убити (нпр. због какве дуготрајне болести или због тога што је извесна особа допала рана, па да је непријатељ не би живу ухватио и на муке метао и т. д.) дао још и своју пушку или метак којим ће се убиство извршити, онда у том случају извршилац не потпада под освету, јер је он урадио само оно што је убијени хтео и сам да учини (да се убије), па га је овај из љубави и на његову молбу у томе заменио и у место њега тај посао свршио. Иначе сама реч не разрешава извршиоца од одговорности. И за убиство по пристанку вреди, дакле, правило „чији фишек тога и погодак“.

2. **Појединац као објект код других случаја.** — Појединац потпада под крвну освету у извесним случајевима, кад није убиство извршио нити покушао да га изврши, али кад учини такво дело, које се по својој тежини равна, па чак у извесним приликама превазилази само убиство. Ти су случаји и у Црној Гори и у Северној Арбанији: 1^о, ако неко другом вереницу препроси, у ком случају потпадају под освету и нови вереник и девојачки родитељи, ако су је сами и са својим пристанком дали; 2^о ако неко туђу жену силује или одведе (уграби); 3^о ако неко туђу девојку отме и одведе; 4^о ако неко с туђом девојком „погреша па неће да је за жену узме; 5^о ако муж затече браколомнике на делу (*in flagranti*) са својом женом; 6^о ако неко с туђом женом „погреша“ и она од њега затрудни; 7^о ако неко туђу жену повреди телесно, јер је њена личност према трећима потпуно неприкосновена и 8^о, у Северној Арбанији потпадао је под крвну освету и онај, који би с мртва човека оружје скинуо и однео, јер се сматра да је учинио најгрубљи

злочин, пошто је опљачкао онога који није био у стању да се брани. Осем наведених случаја освети је потпадао појединац и у свима случајевима увреде и клевете, особито ако су нанесене на јавним местима. Нарочито је тешко падао удар чибуком, задланком или ногом, као и хватање за браду или бркове, и таква се увреда могла једино крвљу спрати¹. Најзад, појединац је потпадао под освету и у свима случајима нанесених повреда и других ђутека, јер се веровало да је батина доиста из раја изашла, али само за жену, стоку и фукару, а не и за „човека“.

§ 11. Заједница као објект крвне освете.

I. 1. **Крвној освети подлеже сваки браственик убице без обзира на степен сродства, али се она првенствено врши на убици и његовим најближим и најмилијим сродницима, само ако испуњавају личне објективне услове да се у опште може над њима освета извршити (в. § 10. I.)** Према томе објект освете може да буде поред појединца и цела његова крвна заједница — браство и племе, схваћена као једна органска целина, т. ј. и сваки други члан сем правог кривца.

2. Сем крвне, објект освете може да буде и политичка заједница, која у свом склопу обухвата више мањих крвних заједница, као што су општине, нахије, барјаци и т. д. Ово тим пре, кад се прави убица не зна, па се извесна политичка заједница осумњичи да је убица из њене средине, или, кад се убица зна, али су дотичне заједнице у међусобној завади, те се због тога не може ухватити прави кривац. Тако, ако се нпр. мртав човек нађе у хатару једне друге заједнице, па се не могне наћи прави кривац, онда је цела та заједница дужна да да 24 јемца, који ће под заклетвом утврдити, да убица није из њихове средине. У случају да дотична заједница не да такво јемство, онда цело њено становништво потпада под крвну освету. Исто тако, ако се нађе мртав човек на самој граници двеју или више других заједница, и у том су случају дужне да даду све те заједнице по 24 јемца, да убица није из њихове средине, иначе је све њихово становништво изложено опасности. Најзад, ако су убица и убијени из

¹ По чл. 34. Давиловог заковика чибуком или ногом ударени био је овлашћен да нападача на месту убије, и ако би га убио у самом моменту раздражења, није властима одговарао колико ни за лопова. — По чл. 6. старог Грбљанског закона од 1427. г. ко би кога ударио чибуком плаћао је по мртве главе, а ако би га ударени убио онда је плићао пола крви, а друга је половина прибијана за ударац. Исто је тако поступао и у случају ако би неко неком шамар опалио (чз. 13). — *Врчевић*, Разни Чланци, 1891, 29—30.

две разне заједнице, а убиство се десило у некој трећој, онда потпадају под крвну освету и заједница из које је убица и она на чијем је земљишту убиство извршено. Прва због тога, што је убица из њене средине, а друга што је допустила да се што тако у њеном хатару догоди.

У свима напред наведеним случајевима, кад осумњичена заједница не би давањем јемства од себе сумњу отклонила освета је вршена над сваким њеним чланом, који први шака падне.¹⁾

2. Но, могући су и такви случаји, као што напред рекосмо, да се убица зна, али се над њим лично освета не може извршити због крвне заваде дотичних заједница. Ако се нпр. дигне из једне заједнице читава чета и кришом удари на чобане друге заједнице, те их поубија и стоку им заплени, онда се у том случају не пита, који су били поименично четници, већ одакле су и из које заједнице, и цела је њихова заједница потпадала под крвну освету, јер се до правог кривца није ни могло доћи, пошто га је штитила цела његова заједница.

II. Сем напред наведеног у С. Арбанији вреде и нека посебна правила за заједницу као објект крвне освете. Ти су случаји тачно прецизирани и ми ћемо их сваки по наособ изнети.

1. Ако су убица и убијени из два разна браства, онда је за 24 сата после извршења убиства објект освете цело убичино браство, а после 24 сата само они његови сродници, који су до тог момента живели с њим у заједници и под једним кровом;

2., ако су убица и убијени из два разна барјака, онда је за 24 сата после убиства објект освете цео барјак убичин, а после 24 сата само његов браство;

3., ако је везана „беса мира“ између два барјака, па неко из једног од тих барјака изврши убиство у другом барјаку, онда је цео барјак из кога је убица објект освете све донде, док се повређенима не да сатисфакција, која се састоји у томе, што барјак коме припада убица, убицу стреља, запали му три куће, које ако лично нема допуни од његових најближих сродника, и наплати му за крв 22 ћесе;

4., ако неко из једног барјака пуца из пушке на жене и децу из другог барјака и никога не убије, онда је цео барјак преступников објект освете све донде, док се повређеном барјаку не да задовољење, које се састоји у томе, што се преступнику за-

¹⁾ Уп. *Караџић*, о. с. 47, Рјечник код речи „крвнина“ и „ујемчити“, Душанов зак. чл. 52, 71, 99—100, 126, 157—159, 191 и 199; *Милићевих*, Годишњица Чупићева II, 190 ит.д.

пале три куће као и у првом случају, које ако нема допуњују се од његових најближих сродника, а на име глобе узима му се 100 овнова и 1 во; и

5., најзад, ако један цео барјак ма чиме помогне другом барјаку да над трећим освету изврши, онда оба ова барјака потпадају под освету све донде, докле сви убијени не буду освећени.

ГЛАВА ШЕСТА

Узроци крвне освете

§ 12. Етнички узроци крвне освете.

I. Срби у Црној Гори и С. Арбанаси су разговорни, отресити, живахни, дружељубиви и гостољубиви, скоро увек озбиљни, ма да пуни шале, лепих досетака и дискретних прича. По природи бистри и оштроумни, они су више искрени и простодушни, но што су лукави и препредени. Поглед им је оштар и проицљив, причање пластично и језгровито, мимика природна и правилна, но по кад кад извештачена и смешна. Лажљивце и лопове мрзе и презиру, и свако се њих гнуша и клони. Много полажу на своју реч, на своје „ја“. Сваком је највећа светиња његов образ, част и углед, који у друштву има. Исто тако они цене добар глас и углед свога браства и племена и неће ништа учинити чиме би могли окаљати своје име и помрачити славу својих предака. Због тога се столећима Црногорци нису занимали занатима, особито онима, који се називају „ковачки“, јер су све коваче, без обзира на њихову народност, звали циганима или габелјима. Од њих се нико није женио нити им девојку давао, а нису могли обављати ни ма коју функцију у јавним пословима. Но изнад свега ови горштаци цене част своје жене, и свака повреда или увреда нанесена њој, може се једино крвљу спрати. У таквим и сличним случајевима није довољно ни сама освета путем убиства повредиоца, већ се појединци свете и његовом мртвом телу, па чак и његовом гробу, а о сродницима и да не говоримо.

У опште сви су добри јунаци, воле свој завичај, своје племе и родно место, особито свој „кућни праг“. Увек су готови да трпе патњу и глад, да се жртвују без накнаде, само да очувају своју слободу и независност.

Али док су Срби у Црној Гори одувек били прави национални фанатици, ентузијасте и сањари, који су у својој крви носили приче и бајке из најстаријих времена о народним борбама, мукама и патњама, и који су увек сањали о срећи и величини свога

народа, и о једној великој домовини лепших и ширих сунчаних видика, дотле се С. Арбанаси никад нису заносили даљном прошлошћу, већ сасвим блиском, управо јучерашњом, због чега нису ни могли доћи до сазнања о свом народном бићу и потреби стварања заједничког рада и националног живота, већ су увек остали доследни себи и вечито живели својим прастарим и нецивилизованим племенским животом, који је увек био сушта противност сваком народном и државном јединству.

II. 1. Но с друге стране ови су горштаци бујног, сангвиничног темперамента, пргаве и жустре нарави, већином тесногруди и кичеливи, а уз то прилично нервозни и јако осетљиви. Има читавих крајева (нпр. Црмница) у којима су људи толико тесногруди и плаховити, да се с правом може рећи да су то њихове урођене махне. Њима се не сме рећи ни лепа реч, јер одмах плану, узбуде се, нађу се увређени и склони су на свађу и тучу. Они се уопште због ситних ствари свађају и убијају.

Поред свега тога. доста су необуздани, јер су слободу увек разумевали, а С. Арбанаси је и данас разумеју, у самовољи, вршењу ђефа и личних прохтева, због чега су увек волели да другом насиље учине и своју надмоћност покажу. Јунаштво и витештво је уопште цењено, али се доскора у Црној Гори сматрало, а у Арбанији се још и данас сматра, да је прави витез не само онај, који се одликује правим витешким врлинама, већ и онај, који је склон да пљачка, отима, убија, краде и друга неваљалства чини. Само ако је неко на свађу и псовку хитар, и готов да другом за ситницу живот узме, он је у њиховим очима прави херој. О таквима се свуда са неким дубоким поштовањем прича, и многи зажале, што и сами немају прилике, да што тако ураде, те да се и њихова „слава“ широм света проноси. Због тога многи, ако ничега другог, а оно ради тога, да се само њихово име помиње, чине сваковрсна разбојништва, пљачке и отимачине. С тога С. Арбанаси власт и закон сматрају као велико зло, јер не трпе никакву стегу и дисциплину. Они држе за највећу врлину одупирати се противу свакога, ко би покушао да стане на пут њиховој злој вољи, да им постави међе и границе, до којих се у свом раду смеју кретати, те да их на тај начин доведе до поштовања реда и закона и признања туђих права, особито права својине.

Најзад, сви ови горштаци мрзе своје противнике из дубине срца и душе и према њима немају готово никаквог сажаљења. Стога у борби са њима врло често испољавају грубу суровост и свирепу неосетљивост. Сем тога сви су сујеверни, јер верују у ви-

ле, вештице, вампире и друге празноверице. Ово празноверство врло је често давало повод тешким завадама, па и самом крвопролићу, јер нису били ретки случаји, да се истражују вештице, које „туђу децу пију и стоку музу“, као и друге врачаре и да због тога дође до крвне омразе између истраживача и дома, односно рода осумњичене женскиње.

Напред изложене особине тако рећи заједничке су за становништво у обим овим крајевима, и оне су у многу и много случаја биле, ако не главни, а оно један између најглавнијих повода за вршење освете уопште, а посебно крвне. Али има извесних етничких особина, које су својствене само појединим особама или мањим крвним јединицама, а које су такође биле од великог утицаја на вршење крвне освете. Сва се та лица према својим особинама могу у главном поделити у три следеће класе, чије ћемо најизразитије карактерне одлике овде укратко изложити.

1.^о И међу Србима и С. Арбанасима нису ретке особе којима се све чини, да им други завиде, да их мрзе и да су према њима нерасположене, и онда без икаквог стварног повода престају да опште са суседима, да одлазе у њихове куће и да им Бога називају. Та се мржња неосетно преноси и на осталу домаћу чељад, па и на даље сроднике. Тако се од једне сасвим незнатне ствари, као што су мале похаре, женске препирке и друго, може створити тешка омраза, која по кад кад пређе и у право непријатељство. Јер овакве особе увек стоје као запета пушка и готове су, да за најмању ситницу окину и другом живот одузму.

2.^о У обим овим крајевима има и таквих особа, које уживају кад се други гложе, свађају, па и убијају, али само да они нису ту умешани. Њима је Бог зна како стало до тога, да другима конце помрсе, да их заваде и закрве, па да се онда измакну и готов сејир гледају. Стога ће све употребити, само да какав цумбус направе, те да би у томе могли после уживати. Чим се, пак, свађа стиша они се одмах јаве као посредници за измирење, и повлађујући час једној, час другој страни, и проносећи између њих шта се коме рекло, опет их заваде и закрве, па се измакну и са стране само посматрају. У овом завађању нарочито имају успеха код жена и деце, особито чобанчади, па преко њих доцније заваде и њихове родитеље и друге сроднике. Због свега тога оваке су личности у народу јако омрзнуте, јер их свако презире, од њих се склања и бега као ђаво од крста. Све њих зову једним заједничким именом крвоумтници или крвоетници, јер су доиста у стању да својима интригама друге заваде и међу њима крв замету.

3.º Најзад, има их и таквих, који су толико завидљиви, да им „крв очи залије”, кад виде да се неко налази у добром стању, у срећи и задовољству, речју кад напредује. Све то они не могу мирне душе гледати, већ ће употребити све што стоји у њиховој моћи и власти, да то покваре и спрече. И докле год то не постигну, осећају се толико несрећни, притешњени, непохојни и нестрпљиви, као да им се каква стена на груди свалила.¹⁾ Стога чим им се згодна прилика укаже, већином мучки и потајно уништавају својим суседима све оно на шта им завиде, као клеветају и убијају угледне људе, пале куће и сваковрсне друге несреће наносе, што све даје повод најбруталнијој и најкрвавијој освети.

§ 13 Физички узроци крвне освете

I. 1. Претставници разних криминалних школа сагласни су, већином, у том, да разлике у промени температуре између лета и зиме утичу на пораст криминалитета више него икоји други фактор. Али кад му треба изближе одредити овај утицај, њихова се мишљења врло разилазе. Тако, док оснивач талијанске позитивне школе Е. Ferri тврдећи да је сваки злочин, почев од најмањег и најгрознијег, нужен резултат троструког и неразделивог дејства трију фактора: антрополошке конституције злочинца физичке околине у којој живи и социјалне средине у којој се

¹⁾ Пре неколико година био је у Колашину један врло ваљан и окретан племенски капетан, који је иначе и као човек био један од оних старих и угледних црногорских типова. Његово га је браство много волело и поштовало, а другобраственици мрзели и гледали да му на сваки начин главе и образа дођу.

Но убити га нису смели, јер је имао јако браства, а гледати га опет нису могли, јер је својим сјајем и величином изазивао код њих велику завист. Стога се један од њих реши на следећи корак. Пође код неког ханџије, који је знао да вади зубе, и замоли га да му извади из горње вилице један предњи зуб, јер га, вели, много боле. Кад је ханџија добро прегледао тај зуб, видео је да је потпуно здрав и одбио је да му га извади. Но, овај је непрестано кумио и богорадио да му га извади, и кад све то није помогло, онда га окуми, и овај му зуб извади. Чим је добио зуб у своје руке одмах га завије у мараму, па из оних истих стопа и онако крвавих уста пође на Цетиње код књаза Николе и каза му, да му је зуб на правди Бога, ни криву ни дужну, избио капетан, и дошао је, да га он — књаз освети, а ако то не учини, онда неће бити више његов поданик, пошто у његовој земљи нема правде и закона, јер они, које је он (књаз) поставио да друге од насиља бране, највећа насиља чине. Овакав догађај јако је књаза гануо, те нареди да се дотични капетан стражарно на Цетиње доведе, и ту га, без икаквог са- слушања разреши од дужности, другом даде његово капетанство, и поред

креће и развија,¹ вели, да су зими многобројна злочинства противу имовине, а с пролећа и лети противу морала и особа, дакле, да физички фактори имају свој претежан и самосталан утицај на извесну врсту злочина па према томе да постоје као амостална група, док v. Liszt као најизразитији представник социолошке школе, пориче постојање космичких фактора као самосталне групе и сматра их као једну врсту спољашњих, социјалних чинилаца, те због тога приписује подређени значај њиховом дејству на рашћење криминалитета. Јер вели да се без садејства спољашњих, социјалних фактора не би могла произвести ни једна чулно осетна промена у спољашњем свету, па дакле, ни једна врста криминалитета.

И доиста кад се мало боље промотри дејство ових фактора, може се одмах закључити да они имају подређени значај и да сами по себи не играју Бог зна какву улогу у етиологији злочина. Јер и хладноће и врућине осећају и стоје под њиховим утицајем само оне особе, које су материјално необезбеђене, те немају могућности да њихов утицај избегну, док богатије класе готово увек могу да избегну њихово штетно дејство. Због свега тога, утицај физичких фактора, схваћених у овом смислу, од незначитног је значаја за постојање криминалитета опште, па следствено и за вршење крвне освете.

2. 1.º Но, физички фактори имају свога првокласног значаја за нашу тезу, само ако се схвате у једном другом смислу. Наиме, позната је чињеница, да је клима један моћан чинилац не само у стварању економских прилика извесног предела, већ и у стварању карактера читавих раса. Тако особе, које стално живе у предели-

свега тога, задржа га годину дана на Цетињу, као бајаги у затвору. Овај се догађај био прочуо кроз целу Црну Гору и свако је жалио и осуђивао овога капетана, јер се веровало, да је он оном човеку доиста зуб избио. Но, кад се капетан после годину дана враћао својој кући, сврати уз пут баш код оног истога ханџије, који је био тужиоцу зуб извадио, и ту му ханџија исприча целу ствар како је текла са вађењем зуба. Сад опет капетан из оних истих стопа оде и дотера у хан свога тужиоца, па заједно с њим и ханџијом пође на Цетиње, те сва тројица целу ствар представилише књазу. Књаз тада врати оптуженом капетанство, нареди те му се исплатише сви трошкови, и онда га упита: „А шта ћемо с овим (тужиоцем)?” — „Добро, господаре, одговори капетан. Пустите фукару нека иде кући, па ће опет он некога овако оклеветати или нешто украсти, и онда ћу му ја „по закону” „судити”. И господар је доиста капетана послушао и овога кући послао.

1) Ferri, Sociologia Criminale, 4. usg. 1900, 205.

2) Liszt, Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge, Bd. II, 1905., 437—439.

ма, где су нагле и сувишне климатске измене и топлотне разлике, више су узбудљиве и склоне напрасним раздражењима, но особе, које живе нпр. у северним пределима, где су зиме дуге и хладноће велике. Стога ће прве већином, ако не искључиво, вршити, кривична дела противу тела и живота, а друге противу имовине, јер је обично за дуготрајне зиме нераздвојно везана економска беда.

2.^о Како су, пак, у Црној Гори и Северној Арбанији топлотне разлике велике и одсечне, јер су обично зиме врло оштре а лета жарка, то и житељи ових предела, подложни климатском утицају, већином су, као што је напред речено, узбудљиве природе и жустре нарави, па услед тога склони моменталним раздражењима и прелазу из једног душевног стања у друго, којом приликом врше кривична дела противу тела и живота, што чини један од битнијих узрока крвне освете.

II. 1. Други важан космички фактор за нашу тезу јесте природа земљишта, јер она понајвише утиче на опредељивање појединаца у избору њиховог занимања. Само, пак, занимање становништва извесног предела има велики знатан утицај на проузроковање криминалитета уопште, па следствено и на вршење крвне освете. Јер, самим тим, што се неко нпр. бави гостионичарским послом даје му се прилика за несолидност у вршењу свога заната, нпр. да даје мању меру и да подводи гостима женскиње. Исти је случај и са другим занимањима.

2. 1.^о Брдски и кршевити предели већином упућују своје житеље на земљорадњу и сточарство. Ова два занимања, као и сва друга, стварају преступе своје врсте. Тако, онај, који се бави сточарством упућен је на вршење ових преступа: да поји своја стада на туђе изворе и бунаре; да пасе туђе ливаде и пашњаке, да својим суседима чини свакодневне потрице, да сече четину, дрва и брст у туђим забранима, и т. д.. Исто тако земљоделац склон је да преоре туђу њиву и прекоси туђу ливаду, да туђом водом натапа своје њиве, поља и ливаде, да помиче међаше и да квари синоре, да прави путање преко туђих имања, једном речју, да чини својим суседима сваковрсне штете. Због свега тога комшије се завађају око ситних ствари, вечито се парниче и у сталној омрази живе. Тако завађени људи не долазе један код другог, ретко Бога називају један другом, речју, потпуно се отуђују једни од других. Саме, пак, омразе трају месецима, па и огдинама, или тек што ишчезну опет се појаве, јер узроци са којих потичу не ишчезавају, већ се тако рећи свакодневно понављају. Но и ако саме по себи незнатне, ове омразе могу

по кадкад довести и до озбиљнијих заплета, јер врло често и најмање похаре довољне су, да код већ завађених особа изазову свађу и тучу, из којих многи изађу и крвавих и разбијених глава, што доцније служи као првокласан повод за извршење крвне освете.

2.^о Како се, пак, становништво у Црној Гори и Северној Арбанији искључиво бави земљорадњом и сточарством, то и вршење напред поменутих преступа иде нераздвојно са њиховим занимањем. Ово у толико пре, што су ови крајеви мање више оскудни и у води и у паши, и у земљи за обрађивање, те се појединци највише међу собом и завађују због одвраћања воде на јазовима приликом вођења њива и ливада, затим због међа и граница између имања, а нарочито због попаша и потрица које свакодневно чине један другима.

§ 14. Социјални узроци крвне освете.

а) Уређење породице и система васпитања.

I. 1. Муж је одувек био глава своје породице, управо оса око које се окретао ток целокупног живота и рада у његовој кући. Напротив, жена је до пре пола века сматрана у Црној Гори као права робиња, а у С. Арбанији се још и данас тако сматра. Она је била свом мужу потчињена у правом смислу те речи, јер како је год он хтео тако је и она морала. Сем тога, она је била дужна на сваком кораку да одаје видне знаке своје покорности и понизности према своме мужу, па се у његове ствари није смела никако мешати, нити му у присуству трећих одговарати, а још мање противуречити и своје „ја” показивати. Но мужу није било доста ни то, већ је хтео да у жене улије страх према себи, те да се она од њега плаши и кад га чује и кад га не чује. Стога ју је тукао и зловљављао и кад је била крива и кад није, и она није смела ни да пита зашто је туче, а још мање да се коме пожали или судску заштиту потражи. За све то муж није никад и ником одговарао, па је због тога све суровије и дрскије поступао према својој жени. И доиста такав је живот био и тежак и несносан, па су многе којима би све то дозлогрдило, бежале у свој род или код друге својте, да тамо потребну заштиту нађу. Такво поступање према својој жени није било без рђавих последица ни по самога мужа, јер му се родбина женина, кад би јој досадиле тужбе своје одиве, грубо светила и

враћала му истом мером жао за срамоту, због чега је долазило до крвне заваде између рода и дома женина, чије су последице могле бити кобне по обе стране.

2. Ни сама деца нису била у бољем положају у односу према својим родитељима, јер док су их с једне стране мазили и били према њима попустљиви до невероватности¹⁾ дотле су их с друге стране толико ограничавали у њиховој слободи, да она у самој ствари нису представљала ништа друго до обичне домаће ствари, с којима су родитељи могли располагати како су хтели. Тако нпр. најважнији догађај у животу сваког појединца, женидба и удадба, ни најмање није зависио од воље момка или девојке, већ једино од воље њихових родитеља. Они су често пута склапали бракове своје деце у њиховој тако раној младости, да ова не само што нису могла потпуно схватити значај новог положаја у који с браком ступају, већ нису били у стању да разумеју шта се све то с њима догађа. Због тога су и таки бракови били обично кратког века и нису остајали без својих злих последица по обе стране. Па не само то, већ су родитељи обично веридбу свршавали, а да се вереници и не познају; по кад кад, опет, они би верили своју децу док су још сасвим мала, а дешавало се и то, да уговоре док су им жене трудне, да ће се опријатељити, ако им се роди мушко и женско¹. Такав начин веридбе сматран је као год да је пред свештеником и с пристанком самих вереника свршен, и без великог чуда није се могла ни једна таква веридба разградити. Стога је све то имало много и много својих рђавих последица. Пре свега, кад би вереници порасли, ако су били малолетни, или кад би се упознали, ако се дотле нису познавали, дешавало се, и то врло често, да се једно другом не допадне, и да незадовољна страна бира себи другог партнера. У таквим случајевима долазило је до тешке омразе и крвне заваде између бивших вереника, јер се сматрало за велику срамоту, ако која страна буде остављена. Нарочито је то тешко падало веренику, и он се грубо светио својој бившој вереници, јер би јој или нос одсекао или је чим преко носа и лица ударио, да јој се рана познаје док је жива, или би јој кога од браће убио. Исто тако девојчина родбина светила се бившем веренику, односно нападачу, и тако би се изређале свађе и убиства док најзад не би дошло до праве крвне размирице између обе завађене стране.

II. 1. Деца су доскоро у Црној Гори васпитавана на патри-

1) В. Ердѣљановић, о. с., 188—189.

2) В. Караџић, о. с. 81.

јархалан начин, а у С. Арбанији се још и данас тако васпитавају. Мајка их је и будила и успављавала родољубивим и јуначким песмама, а деда и баба су им по цео дан причали сваковрсне приче, гатке и анегдоте из живота народних јунака, почев од најстаријих па до најновијих дана. Тако су они на неосетан начин уливали у младу деčју душу, која је иначе веома склона романтици и ритерству, жудњу за сјајем и лепотом четничког и хајдучког одела и оружја, жељу за животом с пушком у руци и страст за осветом над крвницима свога рода и народа, па су се услед тога многи, особито они живље и бујније природе, одавали хајдуковању и четовању без икаквог стварног повода, и били најсмелији осветници палих и заштитници слабих. Сем тога, мајке су се нарочито трудиле, да код своје деце што јаче развију понос, охолост, амбицију и честољубље, па су их наговарале, управо нагониле, да сваком одврате истом мером „част за стиму, жао за срамоту“. Зато ако је њено дете добило шамар од другог, или какву другу увреду, мајка га је сама поучавала како ће се осветити, а при том би га стално излагала прекору, докле се год не би осветио. Исто тако, мајке су подстицале своју децу и на вршење крвне освете. Тако ако је жени погинуо муж, који је после себе оставио малу децу, она је обично чувала његове кржаве хаљине и често их показивала својој деци, да би тим улила у њих што јачу мржњу противу убице и што боље код њих пробудила осећање поноса да освете свога оца¹. На исти начин мајке су децу потстицале на освету свакодневним тужбама (нарицањем) у којима је с једне стране изражавала своју дубоку наду, да ће она (деца) осветити свога оца, а с друге их оштро прекоревала, што то већ нису урадила. Најзад, мајка је и уопште свака женскиња, којој је неко погинуо од крвничке руке, подстицале мушкарце на освету и тиме, што им је сваком згодном приликом пред свима у очи говорила: „Кад ти не баста, а ти свуци са себе гаће да их ја обучем, а ти припаши моју опрегачу.“²⁾ На те речи сви су били готови да скоче у воду у ватру, да сасвим напусте своје домове и да се њима не врате докле освету не изврше,

¹⁾ Тако Караџић о. с. 44. — На Корсици мајка ушива на оделу своје сину једну крваву крпичу од кошуље његовог оца, која га стално подсећа, да му ваља оца осветити — Gregorovius, Corsica, 149, (наведено у Веснића). У једном роману који описује корсикански живот, отац оставља своје малолетном сину овакав аманет:

„Ваља да му срце осветом дише,
Ваља да му рука освету врши!“

²⁾ Bogišić, о. с. 578.

Крвна освета и умир

само да им се то више не би десило. Зато је и остала народна изрека: „Бог те сачувао од сваког зла, а највише женског укора!”

Но ни само друштвено васпитање у овом погледу није боље. О извесним празницима сељани се скупљају на своја обична „збориша” и „сједнике” и ту поред осталог највише говоре о људима, њиховим делима и поступцима. Ту се јавно и отворено износе свачије врлине, мање и недостатци, па се добре особене као узор истичу, а рђаве жигошу и прекору и подсмеху излажу. У таким приликама човеку ништа није милије, но кад чује, да се о њему или неком његовом лепо говори и прича, а опет ништа теже, но кад се за њим рђави гласови проносе. У обема овим покрајинама нико се не боји пушке ни ножа, али прекора свако, и то више прекора но и самога Бога, јер је прекор нешто што нико не трпи, па ни саме жене. Стога је свако готов, да стави на коцку и живот, и имање, и породицу и све друго, само да прекор од себе отклони.¹

¹) Да би се што боље схватило све напред речено, навешћемо овде један догађај из Арбаније, који ће целу ствар најбоље илустровати, т. ј. објаснити и моћ прекора и утицај васпитања на вршење крвне освете.

Неки Арбанасин, који је дуговао крв у Шаљин морао је једном приликом да прође кроз исту и то баш поред катуна својих непријатеља. Чим је, пак, наишао преко шаљских села дочује браство убијеног за његов долазак и неколицина поћу му у сусрет да га убију. Кад је путник одједном приметио пред собом своје крвнике и видео да не може никауда побећи нити коме у заштиту пасти, он се ухвати обема рукама за уши и колико га глас даје викне три пута име неког Шаљапина: „О, Н, чекај вечерас свога пријатеља!” Пошто је изговорио предње речи куражно поће напред и својим путем, али одједном пушка пуче и он на земљу мртав паде. Како је то било у планини и пред саму ноћ, то нико није чуо ове речи убијеног, сем једне девојчице, која је случајно туда као чобанче с козама наишла и све то видела и чула.

Глас о извршеној освети пронео се муњевитом брзином кроз сва шаљска и друга околна племена, али нико није причао нити ма шта о томе знао, да је убијени пред своју смрт звао и јављао неком шаљанину да му долази као гост. Но после неколико година онај, кога је убијени звао, ожени се оном девојком — чобаницом, и кад су хтели први пут да легну у брачну постељу, невеста се најенергичније успротивила да га пусти да с њом спава, говорећи да је он недостојан тога, јер није осветио свога убијеног госта. Пренеражен од изненађења момак је упита: „А ко је тај мој гост, што је погинуо, а ја и моје браство нисмо га осветили?” И кад му невеста исприча цео догађај са оним путником, овај се брже боље обуче, узме оружје, остави своју жену и ноћу оде кући убице свога госта, изазва га напоље и на месту уби, па се затим врати својој жени, која му тек онда допусти да с њом у брачну постељу легне.

Прекор се, пак, добија за све оно, што се по општем мишљењу сматра, да је дужност сваког човека да чини, па он то не ради. Како је крвна освета један правни обичај кога штити ауторитет друштвене правне свести, то невршење исте сматра се за особиту срамоту. Стога су сви они, који су дужни да се освете, а нису се још осветили, увек изложени прекору и сваковрсним увредама, јер и најгора хуља може рећи у брк најбољем човеку: „Ћут, да што ваљаш ти би се осветио!” Сем тога, друштво подстиче осветнике на освету и другим многобројним поступцима тако, да осветнику у већини случаја не остаје ништа друго, но или да освету изврши, или да се друштва и сваког додира с њим потпуно лиши (в. § 8. II 1). Због свега тога, никоме није било мило ни да му се крв дугује нити да је он коме дугује, па би старији људи, кад би се загрејана момчад посвађала и оружја латила, дотрчали међу њих, скинули капе и почели их преклињати: „Не у крв, Бог ти и свети Јован!”, јер су врло добро знали, шта значи и крв дуговати и освету вршити.

б) Друштвена политичка организација.²) — Срби у Црној Гори и Арбанаси још и данас у велико живе својим племенским животом, особито ови последњи. Свако племе у Црној Гори имало је, а у Арбанији и данас има своју засебну, већином самосталну политичку организацију, своје војне и грађанске власти, засебан барјак и војску, и најзад, што је најглавније, своју засебну територију, услед чега је свако племе представљало за себе једну малу државу, која је, као и свака друга држава, имала своје посебне интересе, које је она увек била готова да најенергичније брани и према сваком заступа. Сваки племеник био је дужан, да чува племенски понос, да најодлучније штити племенске интересе. За њега нису смели постојати никакви други и изван уског племенског оквира шири интереси, јер сваком таквом претила је озбиљна опасност да буде оглашен за издајника и лишен сваке племенске заштите. Стога појединац и није хтео да зна, управо није смео, ни за какву другу ширу друштвену заједницу, сем за своје племе, нити за какве друге интересе сем за своје личне и за интересе свога племена. У случају кад би искрсла каква свађа или спор са другим племеном, сви су, као један човек, учествовали и најупорније бранили интересе свога племена и својих браственика, без обзира да ли су и у колико они имали на то права. У свима таким и сличним случајима није било

²) Ердџановић, о. с. 224—225, Јовићевић, о. с. 393—394.

позваних и непозваних, надлежних и ненадлежних, већ су сви били и позвани и надлежни и сваком је појединцу одговарао сразмеран део тога посла, за чије је неизвршење био строго одговоран и он и свако његов пред садашњошћу и пред будућношћу. Зато су се и најмањи и највећи, најбогатији и најсиромашнији сами јављали да узму видног учешћа око свршавања и одбране заједничких интереса, и сваки је сматрао за највећу увреду кад га не би позвали да и он у томе узме удела, па макар он од тога немао никакве личне користи, већ шта више и саме штете.

Сем тога, свако племе, као и њихови поједини чланови, у погледу према другим племенима, схватало је своју слободу и самосталност у непоштовању и непризнавању туђих права, особито права својине услед чега су се дешавале свакодневне пљачке, отимачине и разбојништва сваке врсте. Због тога је вечито ратовало племе с племеном и барјак с барјаком. Али ти стални бојеви и међусобна трвења нису била у стању да заморе и досаде ратујућим странама, јер се свако племе за себе сматрало срећним и пресрећним, само кад је могло без икаквог устеге, да ради што је хтело, а да за све то никад и ником не одговара.

Због свега тога такво политичко уређење племенских заједница и такав склоп друштвених међусобних одношаја неодољиво је морао одржати крвну освету као можда једини пут и начин којим се могло доћи до задовољења за нанесено зло и учињену неправду.

в) Систем кривичног законодавства. —
I. Сам систем кривичног законодавства од пресудног је утицаја на вршење или невршење крвне освете. У свима оним друштвеним заједницама које су успеле да потпуно присвоје себи право кажњења нарушиоца правног поретка, власт и закон постали су једини осветници кривцу. У тако уређеним заједницама постало је не само излишно, већ и по све опасно светити се своје крвнику, јер закон сваког подједнако штити од личне самовоље, и то како исправног и честитог грађанина, тако и најокорелијег злочинца. Стога је у свима таким заједницама крвна освета убрзо ублажена, а затим и потпуно спречена. Напротив у оним заједницама, које нису биле још успеле да себи потпуно присвоје право кажњења нарушиоца свога унутрашњег реда, и које су појединцима признавале право на приватну казну, крвна освета не само што није ишчезла већ се још јаче у дотичној заједници укоренила,

II. Чим је у Црној Гори уведен државни кривични систем,

који је начелно забрањивао вршење крвне освете и све њене извршиоце најстрожије кажњавао, крвна је освета одмах стишана и временом потпуно искорењена. На супрот томе, крвна освета у С. Арбанији још и данас влада у пуном јеку, јер закон Леке Дукађинца, који је једини важећи закон у овој земљи, не само што не забрањује крвну освету, већ шта више одређује кад ће се и како иста вршити. Због тога кривично законодавство у Арбанији није ништа допринело да се овај опаки и сурови обичај искорени, већ је учинило, да се он још јаче у народу укорени и одржи до данашњих дана, а вероватно биће га све донде, докле год буде имао своје практичне примене. Лекин Закон.

A. У Црној Гори до пре неколико деценија, а у С. Арбанији још ни до данас, није било ни помена о каквом правном поретку, јер стварно није било ни власти која би га одржавала, а то је због тога, што је друштво у обема покрајинама било организовано на племенској основи, а у племену никада није ни било нити је могло бити праве власти. Јер, као што је познато, у племену је заједничку власт чинио скуп породичних старешина, али он није никад непосредно владао над појединим члановима мањих крвних заједница, већ је сваки породични старешина независно од других владао у кругу своје породице, и његова је власт била више моралне-родитељске, но правно-принудне природе. Због тога је сваки појединац могао увек рећи своје главару, да он од њега није ни мањи ни од горег рода, и да он хоће да ради оно, што му је „драго“. И доиста у обема овим земљама није било силе и власти, која би појединце и њихове породице могла да принуди на послушност, а још мање да их примора, да нешто учине, што се не би њима лично свиђало, јер они нису хтели ни да чују за какву другу слободу сем за личну, која се састојала у вршењу ћефа и сваковрсних других личних прохтева, као и у томе, да за све то никад и никоме не одговарају. Стога је свако радио што је хтео и могао, и нико није имао права, да другог ухвати и затвори, па макар он 20 људи дневно убијао.¹ Због тога су се израђала свакодневна убиства и непрекидне међусобне пљачке и отимачине, које су доводиле до дуготрајних и крвавих борби између појединих породица, браства и племена. У том општем безвлашћу и борби свију противу свакога појединаца се још једино могао поуздати у своју

¹) В. Караџић, о. с., 41.

пушку, па је и сам тражио и налазио себи задовољења у крвној освети, пошто другим путем није ни могао наћи заштите од неправде и насиља, која му се на сваком кораку чинила.

1. 1^о Стара Црна Гора делила се на нахије, племена и села.¹⁾ На челу свију нахија стајао је владика — митрополит као врховни грађански, војни и духовни старешина. Он је сваке године сазивао скупштине на које су долазили главари из свих племена и заједнички претресали и решавали сва важнија унутрашња и спољашња питања, која су се тичала Црне Горе као целине. Но све те одлуке имале су само у толико силе и важности, у колико би се појединцима лично допадало, да их приме и изврше, јер их нико није могао силом принудити па ни сам владика. Због тога нису били ретки случаји, да и сам владика поједине утицајне личности придобије за своје мишљење разним обећањима, даровима и поклонима.

Свака је нахија имала свога сердара, који је био војни старешина у нахији, и који је нахију предводио у рату било против друге нахије било против општег непријатеља. На челу племена стајао је војвода, који је своје племе водио у рату, и с њим управљао у миру. Сем тога свако је племе имало свога барјактара — заставника, као и једног или више кнезова који су чинили грађанску власт у свом племену, и у заједници с осталим браственим главарима, доносили одлуке по свима кривичним и грађанским предметима, који су се тичали племена или браства као целине, а тако исто и по свима појединачним споровима, ако би то заинтересована лица тражила. Као врховни орган племена и израз жеља и потреба свију његових чланова била је народна скупштина, која се редовно сваке године у одређено време и на одређеном месту састајала и решавала о избору својих главара, као и о свима другим питањима која су се тичала племена као целине. На овим скупштинама су долазили сви војници и сваки је имао права учешћа у дискусији о доношењу одлуке. Одлуке су се увек доносиле једногласно, јер појединци иако можда противни, кад би видели да је већина за извесно мишљење, морали су се и сами придружити томе мишљењу, пошто им је иначе у противном претила

опасност, да буду оглашени за издајнике и тиме лишени сваке племенске заштите.

Најзад, вредно је напоменути, да су сва напред поменута звања била наследна у извесним породицама, али само дотле, док су те породице биле достојне тих титула, иначе је сам народ бирао главаре из других браства. Но за избор сердара и војводе био је потребан и пристанак владичин, као врховног војног и грађанског старешине.

2^о У брдима управне и војне племенске власти су биле: кнез или како се другачије звао главар, војвода и народна скупштина, чије су функције одговарале функцијама истог звања код племена у старој Црној Гори с том разликом само, што је овде војвода, поред својих војних дужности, вршио и све оне послове, које је у старој Црној Гори вршила заједничка скупштина састављена од главара из свих племена, дакле био је и представник свога племена у свима његовим спољашњим односима, јер је он склапао савезе с околним племенима и преговарао с представницима других заједница.

2. Организација управних и војних власти код северо-арбанаских племена није свуда иста, јер готово свако веће племе има своје нарочито унутрашње уређење и своју нарочиту управу. Али се ипак могу у главном разликовати три типа племенског уређења и то: 1.) уређење Миридита, 2. уређење Шаље и 3.) уређење Малесије.

1^о Миридити. 1^{оо} На челу свију миридитских племена стоји кренте бајракве или краће крен, који броји 25 чланова у коме су заступљена сва племена према свом бројом стању. То је нека врста сената, чијем надзору и контроли подлеже целокупан рад свију осталих миридитских власти. Крен има свој извршни орган плеће бајракве састављен из 13 чланова од којих су дванаесторица 12 стараца из 12 миридитских племена, а тринаести је каптанд из породице Оршит, која према народном предању, води своје порекло од Леке Дукађинца, познатог у нашим народним песмама под именом „Леке Капетана“.

Плеће бајракве је у самој ствари миридитска влада, која колегијално управља миридитском племенском заједницом. Њене су дужности на првом месту да заступа и представља заједничке племенске интересе у свима спо-

¹⁾ Уп. Караџић, о. с. 39—41, Ердељановић, о. с. 209—317, Јовићевић, о. с., 394

љашњим односима, јер она склапа савезе с другим племенима, води преговоре с представницима европских држава, закључује уговоре о миру, решава о вођењу рата и т. д. То су њене политичке функције. У рату, пак, плећ сачињава врховно водство, главни штаб миридитске војске, а у миру опет, егзекутивни, судски, па чак и законодавни одган миридитске племенске заједнице, јер од капетана и његове куће потичу сви правни обичаји, па га због тога Арбанаси зову „крите канунит“ (глава закона) а његову кућу основом закона (дера Ђо Маркај темели и канунит — кућа Ђо Маркова је основ закона).

2⁰⁰ Сем напред два поменута органа, који су заједнички за сва миридитска племена, свако племе има своју посебну управу — своје главаре. На челу фиса, племена стоји бајрактар или фламартар. Он у миру представља и заступа интересе свога племена, саопштава и извршује све одлуке и наредбе плећа бајракве, а у рату предводи своје племе. Племена се деле на катуне којима управљају плећ-еви (старци), у које улази по један представник од сваког браства. Плећ има и своје помоћнике за поједина села, који се зову стерплећ (дедови), а стерплећ има опет за своје помоћнике дјелм (младиће), т. ј. по једног представника од сваке шире породице. Поред ових органа постоје и тако зв. каснеци (позивари, весници, курири) који у доба рата не иду у војску, нити у миру врше икакве друге послове, изузев то, што иду по селима и катунима те објављују наредбе и достављају позиве упућене народу и појединцима од стране њиховог главара. Сва су напред поменута звања наследна и почасна.

2⁰ Шаља. — 1⁰⁰ У Шаљи нема ни кренте бајракве ни плеће бајракве нити ма каквог другог органа, који би везивао шаљска племена у једну целину и представљао их у свима њиховим спољашњим односима, већ свако племе има своју посебну и од других племена независну управу. Тако на челу племена стоји бајрактар, као и у Миридитима, али катуном не управља плећ и стерплећ већ војвод (војвода), који за свако село (браство) има по једног помоћника—дјал-а (младића). Поред егзекутивне функције коју врши као нека врста управног органа, војвода је и у миру и у рату војни старешина свога катуна, кога свуда и према свакоме представља и заступа.

2⁰⁰ Но иако у Шаљи нема неког заједничког органа који би представљао и заступао сва шаљска племена у њиховим спољашњим односима, ипак она има један за сва племена заједнички орган који нема ни у Миридитима нити у Малесији. То је тзв. „дјелмнија“ (омладина), која у неку руку одржава унутрашње јединство шаљских племена, ма да сасвим лабаво. Дјелмнија је народна, демократска странка, насупрот главарима и њиховим породицама, које престављају неку врсту племства, аристократије, или боље рећи, дјелмнија стоји према главарима у оном односу у коме данас стоји у Енглеској доњи дом према горњем. На челу дјелмније налази се њен старешина — и пари и дјелмније, који се не убраја у главаре пошто није племић, али је ипак његова титула цењена и наследна, као и сва друга главарска звања. Исто тако наследна су звања и његове дјелиније.

Функција ове народне странке, која броји 90 чланова из свих шаљских племена, састоји се у томе, што она води надзор над главарима и сваку њихову одлуку може од извршења обуставити, само ако дође до уверења, да се она коси са народним интересима. С друге стране, дјелмнија извршује и спроводи све оне главарске одлуке за које нађе да су правичне и по народ корисне, а које сами главари не би могли извршити било због тога, што се томе народ противи (нпр. давање порезе и других јавних дажбина), било због тога што им за тај посао јачица треба (нпр. приликом стишавања побуна и томе слично). Дјелмнија је јача од главара због тога, што она има увек уза себе цео народ, јер су њени чланови представници појединих породица, које су увек солидарне са својима представницима у односу према трећем, па следствено и према самим својим главарима, који су им и по крви и по мишљењу даљи од својих чланова — дјелмније.

3⁰. Малесија. — Малесорска племена немају ни један заједнички орган, који би их било споља било унутра спајао у једну целину, већ свако племе само за себе живи својим самосталним и независним политичким животом. На челу племена стоји бајрактар, а свако браство има свога војводу, коме у вршењу јавних послова помажу т. зв. гјобари,¹ т. ј. по један представник

1) Уп. Душанов зак. чл. 188.

од сваке шире породице. Број ових гјобара различит је у разним племенима, тако нпр. у Кастратима износи 64. Ово гјобарско звање у Малесији одговара звању дјала у другим арбанашким племенима.¹⁾

Б. У Црној Гори и С. Арбанији није било нарочитих судија који би то звање носили и били стално на окупу, већ је сваки грађанин могао бити судија, а суд се образовао по потреби и чим би се дотични спор окончао и суд се сам од себе разилазио. За сваки конкретан случај парничари су, ако би се уопште сложили да свој спор судским путем расправе, бирали подједнак број судија, који су по души и месним обичајима извиђали и пресуђивали спорне предмете. Број судија зависио је с једне стране од важности самог спорног предмета, јер у колико је год спор био важнији, у толико је и број судија бивао већи, а с друге од воље самих парничара, јер је њима била остављена пуна слобода да бирају за судије кога хоће и колико хоће. Одлуке су доношене једногласно, а ако се не би могле судије сложити, онда се суд разилазио, а парничари су бирали друге судије, у ком случају прве (судије) нису имале право да траже ништа у име трошка и дангубе, док они који би спор расправили, досуђивали су и себи трошак и дангубу, коју је била дужна да сноси крива страна. Противу судских одлука није било апелата у прва времена. Али, ако би незадовољна страна проносила гласове, да је суд „криво“ судио, онда су могле саме судије, да би са себе спрале ту љагу, изабрати други суд и предати му целу ствар да је он размотри и пресуду по истом донесе. У том случају, ако нови суд нађе, да је дотична пресуда правична и на месним обичајима заснована, онда је клеветник био дужан, да плати трошак и дангубу како новом тако и старом суду и осуђиван је да не сме о томе више проносити никакве лажне и произвољне гласове. Но ако суд нађе, да дотична пресуда у истини не одговара месним обичајима, одмах је ништи и по истом предмету другу доноси, али у овом случају стари суд не само што нема права на трошак и дангубу учињену на овом другом суђењу, већ губи то право и на трошкове учињене приликом првог суђења као крива страна. Ако би се при том доказало, да је суд отишао на руку једној страни и да је због тога таква пресуда донешена, судије су, поред напред реченог, губиле грађанску и војничку част, као и право да буду судије докле су год живи.

¹⁾ Овакву организацију имају сва племена у Дукајину, изузев Шаље.

²⁾ Уп. Душанов зак. чл. 154.

Према свему томе јасно се види, да је цело правосуђе било у рукама самога народа, па услед тога неодољиво подложно интересима и страстима народне масе, због чега није могло ни дати потребно јемство за личну сигурност и имовну безбедност, као ни за право уопште. Зато појединци видећи и лично осећајући да нема правог суда који би их светио за учињени им злочин, беху приморани да траже себи задовољења у крвној освети, јер где год правог суда нема, ту неминовно мора пушка да суди.

Већ је напред речено (в. § 1. II 2.), да је свака друштвена заједница, која је у свом склопу имала више мањих крвних заједница чији чланови нису били између себе везани крвном везом, као потомци истих предака, већ вештачком везом као припадници исте заједнице, морала предузети извесне мере ради одржања свога унутрашњег реда, који је сваког часа могао бити поремећен унутрашњим размирицама. Све те мере, које су извесне заједнице предузимале у напред поменутом смеру, сводиле су се искључиво на то, да се одузме правосуђе из руку целог народа и да се усредсреди у једном и од народних маса потпуно независном судском органу. По себи је јасно, да се то није могло извести онако преко ноћ и одједном, већ је требало много и труда и времеана па да се све то постигне. Ми ћемо покушати, да овде у најкраћим потезима дамо један кратак преглед развића правосуђа у Црној Гори и С. Арбанији, а све у намери, да дамо што јачу снагу нашем тврђењу, да је и сам недостатак правосуђа у обема овим земљама био један од главних, ако не и најглавнијих, узрока вршењу крвне освете.

1. Прво што је могла мала и племенски организована Црна Гора да уради на преображају свога правосуђа било је то да све дотадашње племенске главаре, које је и сам народ драговољно донекле признавао за своје старешине, прогласи за своје како војне тако и за судско-управне органе, и да на тај начин ограничи појединце у избору судија бар на извесан број лица, јер су од сад парничари могли да бирају за судије, по правилу само она лица, која су истовремено била и главари. Сем тога, требало је установити и један заједнички врховни орган, који би представљао сва црногорска племена као једну целину.

Такав орган чинио је скуп племенских главара који је под председништвом владиним сваке године на Цетињу сазиван, ради договора, извиђања и расправљања општих унутрашњих питања.

На другом месту ова племенска заједница морала је да поред ових органа ствара и уводи и своје нове, праве државне органе, јер ако су пређашњи племенски главари били формално проглашени за државне представнике, у свом племену и браству, ипак су они у суштини још дуго и дуго остали племенске старешине и ништа друго, пошто су скоро увек били готови, да своје личне и племенске интересе претпоставе општим, државним интересима, особито кад би били у питању спољашњи државни интереси, јер они нису могли никако да правилно појме и схвате значај и важност добрих односа са својима суседима. Стога се на првом месту морао установити један такав државни орган, који је имао за дужност да извиђа и регулише спољашње одношаје између Црне Горе и суседних држава. Тако је од прилике око 1718 г. споразумно са Млетачком Републиком и установљено „гувернадурство“, као нека врста судске власти, која је имала да расправља спорове и несугласице између поданика обеју ових држава, као и да регулише њихове трговачке односе и најзад да ради на организацији црногорске војске. Доцније законом од 1798. г. установљен је „Кулук“ као нека врста врховне судске управне власти, у који је улазио извесан број истакнутијих људи са гувернадуром на челу као председником. Кулук је имао као главну задаћу, да купи порезу и да мири завађана и закрвљена браства и племена. Већ 1831. г. установљен је на Цетињу „Правитељствујучи Сенат Црногорски и Брдски“ опет као нека врховна судска и управна власт. Овај сенат имао је 16 чланова и председника, заседао је на Цетињу, али сви његови чланови нису морали бити увек на окупу, већ су по петорица наизменице дежурали. Њему је била прикомандована једна летећа чета т. зв. „Гвार्дија“, која је бројила око 135 људи из разних браства и племена, и која је непрестано крстарила по земљи, те извиђала и судила мање ствари, мирила завађене и извршивала одлуке и наредбе сенатске. У ово доба установљена су и капетанства, која су у првом степену извиђала и пресуђивала све грађанске и кривичне спорове.

Мало доцније, за време књаза Данила, извршено је устројство војске те су од сад нове војне старешине биле у неку руку судски органи. Тако су стотинаши (командири чета) и барјактари (заставници) били главни саветници капетанима приликом суђења, а десечари (старешине једног десетка војника) су самостално извађали све мање и ситније спорове, управо вршили оне послове које данас врше сеоски кметови.

Све до овог доба извиђало се и судило по обичајном праву или по „Земаљском Куштуму“ како су га другачије звали, а тек од 1855. г. ступио је на снагу Данилов Закон, који је садржавао одредбе из свих правних области и по коме се даље извиђало и судило. Тек је овим законом крвна освета била начелно забрањена¹, али је вршење исте било и по њему дозвољено у извесним тачно предвиђеним случајевима. Тако је повређени био овлашћен да убије правог убицу¹, своју жену и њеног заводника², лопова у краћи ухваћеног³, паликућу⁴, као и онога који би другом за живота жену одвео или девојку отео⁵. Сем тога ако би неко неког ногом или чибуком ударио и овај га на месту убио, убица није одговарао властима колико ни за лопова⁶. Најзад, овим је законом признато право на нужну одбрану, јер ко би другог у нужној одбрани убио није одговарао⁷.

Ступањем овог закона у живот стварно отпочиње државно правосуђе и ми нећемо овде излагати његов даљи развој, јер то припада историји државног а не обичајног правосуђа⁸.

2. У С. Арбанији се још и дан дањи одржало обичајно право и суђење, али се данашње устројство правосуђа у много разликује од негдашњег. Пре свега данас постоје

¹) Закон Петра I од 1798 не може се узети у обзир, јер је он остао без своје примене, просто мртво слово на хартији и ништа више.

¹) Закон Данила I од 1855., чл. 30 и 39.

²) Уп. чл. 72.

³) Уп. чл. 79 и 84.

⁴) Уп. чл. 41.

⁵) Уп. чл. 69.

⁶) Уп. чл. 34.

⁷) Уп. чл. 38.

⁸) В. даље: Бакић, о правосуђу у Црној Гори, Архив, 1923, књ. VI, 3 ст. 165 и даље.

извесни стални судски органи, који извиђају и суде све спорове грађанске и кривичне, а затим постоји постепеност у судству, т. ј. постоје виши и нижи судови, чега пре уопште није било, јер је владао принциш, да „нема судије мимо (изнад) судије, ни суда преко суда“ „ни заклетве над заклетвом“. Али данашње устројство правосуђа у С. Арбанији није свуда подједнако изведено, већ се у главном разликују два система: миридитски и малисорско-дукађински. Сваки онај систем има своје посебне одлике, које га издвајају од другог и ми ћемо овде у најкраћим тезима оба изложити. Сем тога изложићемо и још неке особености арбанаског правосуђа, које и за нашу тезу и за науку уопште имају важности.

1.^о Устројство миридитског правосуђа. — „Сваки лађе (засеок, квартал, махала) има свога судског старешину, који се зове плак-лађе (старац засеока). Овај плак расправља све спорове, који се тичу појединаца, и који би избили на територији једног засеока, коме је он старешина. Више засеока сачињавају катун, који има свој суд, плећкатуни, у који улазе сви плакови појединих засеока, који чине дотични катун. Овај суд расправља и суди све оне спорове који се тичу катуна као целине, као и оне, који спадају у надлежност појединих плакова по којима су парничари изјавили незадовољство. Сви плећеви појединих катуна, који улазе у састав једног барјака, образују плећ-бајракут (старци барјака) у чију надлежност спада расправљање оних спорова, који се нису могли окончати код плећа катунит, као и оних, који се тичу барјака као једне војне и административне јединице. Ако се неки спор неби могао окончати ни код плећа бајракут онда ствар долази код барјактара, као војног и судског старешине дотичног барјака, који у заједници са плећем бајракут доноси одлуку по спорном предмету. То је у самој ствари прва судска инстанца, која одговара нашем првостепеном суду. Поред ове има још три више судске установе, које суде све грађанске и кривичне спорове.

Прва виша судска инстанца је бајрактари-фисет, коју сачињавају барјактари из свих миридитских племена, који расправљају све оне спорове које се нису могли окончати код нижег суда. Друге две више инстанце су плеће бајракве и кренте бајракве, чији

смо састав раније описали кад смо говорили о управним властима. Обе ове инстанце, прва у претпоследњем, а друга у последњем степену, суде све спорове, како по грађанским, тако и по кривичним предметима, који се ни би могли свршити код нижих судова.

2.^о Устројство малисорско-дукађинског правосуђа. — За све спорове на територији малисорско-дукађинској, који се тичу појединаца и где није у питању част и углед неког катуна, фиса или барјака, парничари сами бирају извесан број лица, а најчешће по једног, који образују плећ, у чију надлежност спадају сви они како грађански тако и кривични спорови, које им сами парничари на решење и суђење повере. Ако једна или обадве парничне стране не би биле задовољне са пресудом овога плећа, цео предмет иде пред плећте фисет (старце браства), који је састављен од првака из појединих браства. Но ако извесан спор не би могао свршити ни код плеће фисет онда се ствар износи пред кренте бајракут, т.ј. пред суд састављен од главара из свих племена, који сачињавају један барјак.

У случају да се извесан спор не могне окончати ни пред једним од напред три поменути суда, ствар долази пред последњу судску инстанцу — Џибал (од арапске речи *dsebel*-планина), чије је седиште у Скадру. Џибал је стално на окупу и ради пре и после подне. Председник и секретар Џибала су државни чиновници, које плаћа држава (пре порта, а сад тиранска влада), а судије су по један представник из сваког барјака са територије малисорско-шаљске. Председник суда је за време турско бивао увек Турчин, судије су се мењале сваког месеца т. ј. наизменице су долазили све други и други прваци појединих барјака. Но одређени судија није морао лично да дође у Скадар, већ је могао послати свога заменика да у место њега суди, али овај заменик морао је бити из истог места одакле и судија кога је имао да замењује.

И Џибал, као год и напред поменути судови, извиђа и суди све ствари по традицији и обичају онога места из кога су парничари. С тога се и не може донети никаква одлука по извесном спору, ако нису присутне и судије из оних крајева одакле су и парничари.

3.^о Све напред изложено (под 1^о и 2^о) важи само за

случај кад су оба парничара из истог племена или барјака. Међутим ако је једна парнична страна из једног, а друга из другог барјака, онда им у првом степену суде м е ш о в и т и с у д о в и а другом плеће бајракве, односно кренте бајракве или Џибал, према томе, да ли су парничари са миритске или малисорско-дукађинске територије. Тако тужилац се обраћа тужбом своје племенском главару, који сазива племенско веће ради избора судија и слања весника поглавици племена одакле је тужени, да му се јави, да и он са својим већем одреди потребан број судија, који ће доћи на одређено време, ради пресуђења дотичног спора.

Чим поглавица племена одакле је тужени прими овакав позив одмах сазива племенско веће, које одређује судије са своје стране и шаље их на заказано место. Овако образовани суд састаје се обично на самој граници између оба племена, из којих су парничари, и пошто ствар добро извиди онда по обичају и традицији доноси своју пресуду. Противу пресуде овог суда незадовољна страна може изјавити незадовољство једном од напред поменутих судова, чије су одлуке коначне и одмах извршне.

4.^о 1.^{оо} Као што се из изложеног види, број судова је врло велики, а број судија још и већи. Из тога би се на први поглед могло закључити, да један овако гломазан судски апарат не може имати у себи довољно еластичности и брзине, која му је неопходно потребна за отправљање оних судских ствари, које не трпе ни најмање одлагање. Али то овде не стоји, јер се свака ствар и код сваке више и ниже инстанце, с извесним изузетком код Џибала, свршава одмах или најдаље за 24 сата, а то због тога, што је цео поступак усмен, што су доказна средства врло проста и једноставна, што при суђењу готово нема никаквих формалности, што се не суди по законским прописима, већ по души и савести, и најзад, што није потребно, да сви чланови дотичног плећа буду на окупу, па да би се спор могао окончати, већ су довољни 3—4, и њихова је одлука пуноважна, као год да ју је донео цео плећ, само ако се она заснива на народној традицији и месним обичајима.

2.^{оо} Само се по себи намеће питање: шта је био узрок, да се код С. Арбанаса појави овако велик број суд-

ских установа? Одговор би био кратак и јасан: психичке особине овога народа с једне, и тежња војних заједница да одрже свој унутрашњи ред с друге стране. Наиме, Северни Арбанаси још и данас држе да је највећа врлина и витештво одупрети се противу свакога, ко би покушао да их доведе до послушности и поштовања закона и туђих права, јер слободу разумеју у вршењу личних прохтева, као и у томе, да за своје поступке никад а ником не одговарају. Услед тако настраног схватања личне слободе врло често долазе у опреку са постојећим уредбама, због чега их судови на казне и плаћања осуђују. Како они у опште сваку власт над собом врло нерадо трпе, јер веле, да им је све једно везао им руке свој или туђ, појединац или суд, и најзад, како не смеју да се свете суду, јер би у том случају имали противу себе цело племе, то да би колико толико задовољили своја повређена осећања и да би прибавили задовољење за „неправду“ учињену од стране суда, они иду и траже крај крају правосуђа, последњу могућну судску установу. У томе се иде тако далеко, да ће Арбанасин због једне такве незнатне ствари обићи све напред поменуте судове, па ако ни у једном од њих не нађе суд, који би судио по његовим појмовима и схватањима, лаћа се најзад оружја и путем крвне освете сам себи задовољење прибавља. Због тога је у последње доба и уведен оволики број судских установа, како би повређени бар у једној нашао суд, који би га разумео и потребно му задовољење прибавио, и како би се на тај начин спречиле крвне размирице између завађених и одржао унутрашњи ред у овим заједницама, између чијих чланова иначе није постајала Бог зна каква солидарност.

3. Судски поступак и доказна средства.
1.^о — Пре но што се приступи извиђању спорног предмета парничари су били дужни и код Срба у Црној Гори и код С. Арбанаса да претходно положи пред судом своје залогге као знак да пристају да им дотични суд спор расправи и да ће крива страна трошак и дангубу судијама платити. Као залога може да послужи сваки предмет који има ма какве вредности, као пушка, нож, фишек, дуванска кутија, и друго, јер вредност овакве залогге не лежи у стварној вредности заложеног предмета, већ у обећању, часној речи парничара, а залога служи као до-

каз о датој часној речи и ништа више. Чим се сврши та формалност судије обично полажу заклетву на савесно вршење своје дужности, а затим одмах приступају извињању спорног предмета и пошто целу ствар детаљно извиде, онда по души и свом знању, а с обзиром на традицију и месне обичаје доносе своју одлуку. Уз одлуку о спорном предмету суд досуђује и себи трошак и дангубу, као и извесну награду за свој труд, ако оба парничара на њихову пресуду пристану, иначе ако ма који од њих незадовољство изјави, онда суд нема право на награду, већ само на трошак и дангубу, пошто ствар није свршио „како ваља”. У случају да парничари пристану на дотичну пресуду, али одрекну да судијама плате што им припада, онда суд има право да задржи залог код себе све донде, док парничари не испуне према њему своју обавезу. Поред срамоте, која пада на парничара који је одрекао да плати судијама оно што им припада, он (парничар) је губио право на судску помоћ све донде, док не би своју обавезу према ранијем суду испунио. Ако, пак, парничар није могао да одмах плати судске трошкове код Срба му је одређиван рок до кога је то био дужан да учини, а код Северних Арбанаса је морао привести још и сигурне јемце, који ће за њега добри стајати да ће у остављеном року своју обавезу испунити, што ако не би учинио, онда су јемци у место њега морали платити одређене трошкове. Но, ако је суђење било код Цибала, па кривац није имао одмах да плати судске трошкове, морао је такође дати сигурне јемце, а ако то није могао, или у опште није хтео да плати, онда је с места ишао у затвор у коме је остајао све док не би према суду испунио своје обавезе. Сем напред поменуте награде судије Цибала узимале су за себе и целу новчану казну, ако је предмет суђења био каква кривична ствар.

Што се, пак, тиче саме величине и начина одређивања судске награде, иста је одређивана како с обзиром на важност спорног предмета, тако и с обзиром на труд, који су судије око његовог решења уложиле.

2.^о Доказна средства код Срба у Црној Гори и Северних Арбанаса била су: 1.^о, часна реч, 2.^о, признање осумњиченог, 3.^о, сведоци, 4.^о, вештаци, 5.^о, доказивање или свод, 6.^о, заклетва, 7.^о, мазија; 8.^о, трагање, 9.^о, потказивање; 10.^о, поротници; 11.^о, јемци и 12.^о изобличење.

1.^о Часна реч, као доказ понајвише се употребљавала код увреда и клевета, особито кад су осумњичене особе биле виђеније и угледније личности, јер је у том случају било довољно, да осумњичени својом часном речи потврди, да он није казао, односно проносио дотичне клеветничке и увредљиве изразе, или, ако је то и учинио, да није то радио „од зле воље”, већ у шали, по слободи и томе слично, па да се сматра као да од свега тога није ништа ни било.

2.^о Признање осумњиченог прима се као потпун доказ само онда, ако се из самог дела и начина његовог извршења с једне, и личних својства осумњиченог с друге стране може извести потпун закључак, да је он доиста могао извршити дотично дело, иначе ако се о томе породи сумња, признање се мора одбацити, ако се не би поткрепио каквим другим доказним средством. Одбацивање се вршило нарочито у случајевима крвне освете, кад се посумња да је онај, који се за осветника издаје, лично освету извршио, већ да је неког потплатио да то учини. Исто тако признање је могло бити одбачено и по оним делима, која повлаче губитак грађанске и војничке части, јер се дешавало, да прави кривац потплати каквог поквареног човека, да на себе прими личну одговорност, а овај да плати кривичне трошкове и накнаду штете.

3.^о Сведоци су по свом непосредном уверењу о стању ствари допуњавали наводе једне или друге парничне стране. Они су у већини случаја само својом часном речи потврђивали истину. Али ако би противна страна захтевала они су били дужни да по датој изјави положе заклетву на своје исказе. У том случају заклетви сведок имао је право да тражи поред дангубе и т. зв. о к л е т в у, т. ј. накнаду за сувишну радњу — заклињање, пошто се држи, да је за доказ довољна и сама часна реч човека, јер се човек веже за реч, а во за рокове, а ко и преко тога заклетву тражи дужан је да то нарочито и плати. Женске, по правилу, нису могле бити сведоци, а тако исто ни она лица, којима због њихових телесних или душевних недостатака није могућно да дознају и кажу праву истину о ономе што имају да посведоче. Таква су нпр. душевно оболели, слепи за оно што треба видети, глуви за оно

што треба чути и т. д. Сем тога сведок није могао бити ни оно лице, које је изгубило грађанску или војничку част.

Што се тиче изузећа сведока, оно се могло учинити у свима оним случајевима, где би било ма и једног основа сумње или подозрења да ће сведок парничару, који га је за сведока позвао, на руку отићи.

4.⁰⁰ Вештаци су били она лица која су по свом знању и вештини играла улогу проценилаца у питањима накнаде штете код телесних повреда, пољских потрица и др. У осталом за све друго, вреди оно што је напред речено о сведоцима.

5.⁰⁰ Доказивање или свод састојао се у томе, што кад би неко познао своју ствар код другог, а овај му је није продао, ни поклонио, ни у трампу дао, држалац је у том случају био дужан, да оштећенога упути на онога који му је дотичну ствар у својину, односно државину пренео, а овај даље на остале, док се не дође до лица, које не може да докаже закони основ и начин прибављања спорне ствари, па зато и остаје одговорно за учињено дело. Ово доказно средство понајвише се употребљавало у споровима око крађе стоке и других покретних ствари.

6.⁰⁰ Заклетва је употребљавана и као оптужно и као правдајуће средство. У првом случају тужилац је њом доказивао не само каквоћу, врсту дела и количину штете, већ и све друге околности, које су биле потребне, па да се осумњичено лице за извршиоца дела огласи. У другом, пак, случају тужени се њоме правдао да није извршилац дотичног дела нити зна ко је исто извршио.

Заклетва, као један доказ чисто религиозног карактера, примењивана је у случајевима кад није било других доказа. Она је полагана како по судској пресуди тако и по споразуму странака. У овом последњем случају облик и садржину заклетве одређивала је она страна, која ју је тражила зато је она не само у разним крајевима, већ и у истом месту како по форми тако и по садржини различита била. Па не само то, већ у свима тежим случајима противна страна могла је тражити и нудити вишеструку заклетву, т. ј. да се клетвеник куне за девет јутара и у одређен број мушких глава у цркви или пред њивотом¹. Али и поред све те произвољности у избору облика и садржине

саме заклетве, кад је полагана по споразуму странака, ипак се може рећи да је код Северних Арбанаса у већини случаја поступано овако. Парничари би дошли у цркву, затражили од свештеника крст и еванђеље, поставили их на икону, па пошто би клетвеник пољубио крст, еванђеље и све иконе редом, онда би ударајући врхом од прстију своје десне руке по крсту и еванђељу изговарао ове речи: „Тако ми ове свете цркве, свију светаца, овог часног крста и Христова еванђеља, нисам ти... то и то... учинио, и како ја истину говорио тако мени Бог помогао!“ Напротив код Срба у Црној Гори ова је заклетва била прилично дугачка а по садржини и сувише језгровита, страшнаа, јер је клетвеник држећи крст у рукама изговарао од прилике ове речи: „Тако ми овог животвораштег крста и тако га се не одрекао; и тако манит на њега не пљубао, и тако ме не помамио! Тако ме не поразио Бог и свети Јован и свети Василије, свети Петар и сви свеци божји угодници! Тако се паски не крстио; тако ми траг по трагу не погинуо; тако се не разгубао; тако ми шљеме и сјеме не погинуло; тако ми ђаво душу не понио; тако ме гром из ведра неба не убио; тако ме муња не опалила; тако земља пода-мног не пропанула ка и Содом. Тако ме не убио Бог, ако сам шта о тој работи за коју се кунем, сјетан. И како се право клео онако ми Бог јаки помога мене и мој дом“¹⁾

Кад су се парничари споразумели о заклетви пред судом онда је код Северних Арбанаса и начин и садржина заклетве био без мало истоветан са напред описаним, док међутим код Срба у Црној Гори све је то било другачије, што ће се најбоље видети из следеће формуле којом је заклинање вршено. Тако пошто би двојица од суда повели клетвеника у цркву, изнели пред њега еванђеље, икону и крст, и пошто би сви редом то целивали, давали су клетвенику да држи крст у рукама, а један га је од прилике овако заклинао: „Тако ти овог животвораштег крста, који претвара небо у земљу, ако шта знаш за ову работу, немој се заклету лукаво — тако ти не погинуо траг по трагу, тако ти шљеме не пануло на долину, тако ти људска губа не уљегла у кућу, тако ти не погинуо род у баштину; тако те не изјела живина; тако се не разгуба; тако те не изјела вуко-

¹⁾ Ово је рађено искључиво у Црној Гори, јер код Арбанаса вреди правило: Нема заклетве мимо заклетве.“

¹⁾ Медаковић, о. с. 138.

једина да се свака васиљена од тебе заклиње; и тако ти род не погинуо у баштину, род у земљу, плод и људски и скотски!"... На то сви у три пута реку „амин”, па целивају крст, еванђеље и икону, а клетвеник за све то време држи крст у рукама.¹

Заклети поред осталих трошкова имао је право и на оклетву као год и сведок, али не на име сувишне радње, већ за повређену част.

7.⁰⁰ М а з и ј а као једно од најстаријих доказних средстава, која води порекло из незнабожачког доба, одавно је ишчезла и код Срба у Црној Гори и код Северних Арбанаса, те о њој на овом месту нећемо нарочито ни говорити, пошто је њена суштина и употреба довољно позната.²

8.⁰⁰ Т р а г а њ е се састојало у томе, што је нападути морао да запомагањем извести родбину и суседе о самом нападу и да их позове у потеру за кривцем. У таким случајима потера је предузимана на тај начин што се ишло трагом за нападачем од места где је дело извршило па даље, док се не би дошло до места где трага нестаје. На самом месту где се траг губио настајала је кривична одговорност. Зато лице, до чијег би имања траг допро, било је дужно да прокаже правог кривца, иначе ако то не би урадило, или сам траг одбило од свог имања до даљег првог места, онда је потпадало под сумњу. Осумњичено лице морало је да заклетвом докаже да дело није извршило нити зна ко га је извршио, иначе је оглашавано за правог кривца.

9.⁰⁰ П о т к а з и в а њ е. — Кад се не зна прави кривац и кад нема никаквих основа сумње и подозрења по којима би се могло извесно лице за преступника означити, онда се кривац проналазио помоћу потказивача, који се код Срба у Црној Гори зове с о к, а код Северних Арбанаса к а п у ц а р. У том циљу повређено, односно оштећено лице објављивало је на све стране шта му је све учињено и шта ће дати као награду ономе, ко му кривца пронађе. Тада ако неко трећи зна кривца, или се пак потруди па га пронађе, онда га прокаже оштећеном преко свога посредника, а оштећени обично сам или са два поштена човека иде онóме, кога је сок за учиниоца означио, и каже му да

има неко ко зна да му је он то и то учинио, и позове га да се о томе изјасни. Ако осумњичени дело призна, онда је ствар проста, јер се у том случају за оштету одмах изравњају, а за убиства и друге повреде или се умире или се освета врши, али ако не призна онда ствар иде на суд. У овом случају суд посебно испитује сока, кога стално држи у тајности, а посебно осумњиченога, па кад их испита и њихове наводе оцени, онда доноси одлуку којом или осумњиченога за крива огласи, или сока на плаћање свију трошкова осуди. Било да се ствар по сока сврши повољно или неповољно, он се не мора осумњиченом показати, ако то он сам од своје воље не учини.

Сок код Северних Арбанаса може да буде једино мушко лице, јер се доставе женских у опште у обзир не узимају.

10.⁰⁰ П о р о т н и ц и или п о р о н и ц и, као их Арбанаси зову, била су она лица која су заклетву осумњиченог допуњавала својим заклетвама. Тако ако је извесно лице било осумњичено да је извршило какав велики злочин, па није било других доказа ни да се његова кривица потпуно докаже, нити, пак да се за невина огласи, онда је оно било дужно да приведе тражени број (од 6—24) поштених и незаинтересованих људи, који ће својом заклетвом утврдити његову одбрану. Али пре но што се поротници закуну, осумњичени је био дужан да се пред њима закуне, да он није учинилац дотичног дела нити зна ко га је извршио, и тек после његове заклетве заклињали су се поротници. Ово претходно заклињање осумњиченог вршено је због тога, што поротници нису полагали заклетву по непосредном уверењу о стању ствари, већ на веру у осумњиченога да се није криво заклео. Због тога се и њихова заклетва има сматрати као свечана потврда оне заклетве, коју осумњичени полаже по свом непосредном познавању стања ствари.

Поротник и код Срба у Црној Гори и код Северних Арбанаса могао је бити само мушко лице, које није никад у лажи хватано, које није покварено и поткупљиво, које живи у пријатељству с обе стране, и најзад, коме је колико толико била позната спорна ствар.¹

¹) М е д а к о в и ћ, о. с., 137.

²) Види Гласник XV, 308, Вуков Рјечник под м. з ј а.

¹) У старом српском праву ова врста сведока звани су се душевници и имали су различите улоге, као да процене накнаду штете код патрица, да осу-

11.⁰⁰ Јемци. — Кад се у хатару неког села нађе мртав човек или се догоди какав други злочин па се преступник не зна, онда је село јамчило да убица није из његове средине, нити оно што зна о извршном делу. Сам, пак, акт јемчења састојао се у томе, што је противна страна (одакле је убијени био) имала право да тражи не само колико се људи из осумњиченог села мора заклету, већ и који то треба да буду. У случају да на то не пристану подпалади су под крвну освету. При овом заклињању код Северних Арбанаса је вредело правило, да заклетва једног свештеника вреди колико и заклетве других 24 лица, а заклетва племенског главара колико заклетве 12 других људи. Према томе, било да се закуну 24 обична грађанина, или два племенска главара или један свештеник, осумњичено је село ослобођавано кривичне одговорности. Ово је правило вредело и код доказивања са поротницима.

Ако је, међутим, убијени био житељ дотичног села, онда су сељани један за другог јемчили да нису убице, и кад би се сваком јемац нашао кривац је остајао непознат. Ко за себе не би могао јемца наћи остајао је сумњив, и био је дужан да своју невиност докаже другим доказним средствима, иначе је потпадао под казну — крвну освету и глобу.¹

12.⁰⁰ И з о б л и ч е њ е је хватање кривца на делу, т. ј.

мњичено лице ослободе кривичне одговорности и др. — Овој установи налазимо трага и у народној песми „Наход Момир“, а у стиховима:

„Четворица душоу поднесоше,

А четири криво сведочише:

„Јесте царе Бог и њима душа!“ ит.д.

Види Споменик Срп. Академије 11. (1892), 87—88.

1) О јемчењу као правној установи има помена у народној песми „Мајстор Манојло“:

„Изгуби се пштина јабука
У Будиму граду бијеломе.
Пушта паша лакога телала,
Телал виче по Будиму граду:
Да се један за другога јамчи!
За којега јемац не изиде,
Хоће њега паша погубиши
Све се један за другога јамчи,
Све богати те за богатога,
Сиромаси један за другога.
За једнога јемац не изиде
За јунака Мајстора Манојла.“

приликом самог извршења кривичног дела *in flagranti*. Ухвати неког на делу, значи ни мање ни више но потпуно утврдити његову кривичну одговорност. Зато је хватач имао право да тако ухваћеног кривца лиши слободе и да га по том спроведе надлежној власти на даљи поступак, што иначе у другим приликама није могло да буде, већ се морала подизати редовна тужба и водити спор ради утврђивања кривице осумњиченог.

4. Територијална надлежност судова. — Територијалне међе крвне заједнице су уједно и територијалне међе њихових судова. Тако на територији једног племена или барјака могу да суде судови само тих заједница Сем тога свака ствар мора ићи редовним путем и мора бити решена од надлежног суда при чему се, по правилу, не сме заобићи ни једна ни виша ни нижа установа. Но ако би се и то десило, преступници су строго кажњавани и силом приморавани на поштовање месних обичаја и традиција. Ако би се при томе преступници силом одупрли и уз помоћ свога брства одбили захтев више инстанце, онда је под казну потпадала цела заједница, која је преступнике потпомагала, и у Црној Гори могла је бити кажњена одлучењем од цркве или оглашењем за издајника, а у Северној Арбанији, ако је било у питању село или катун, казна је била велика глоба, или стрељање кривца, или, најзад, и само прогонство целог народа из побуњеног села, односно катуна. Ова је казна могла постићи и цело племе само с том разликом, што је место прогонства долазило искључење из племенске заједнице савеза.

5. Нередовни, аристократски судови.¹ — Најзад остаје нам да кажемо још нешто о нередовним, аристократским судовима, који извиђају и суде кривице главара и појединих заједница, које би се појавиле на суду као оптужене. У Црној Гори је главарима као и појединим крвним заједницама за све кривице судила народна скупштина или народни збор састављен од свију војника онога племена, из кога су били оптужени. Напротив у Северној Арбанији нису постојале редовне скупштине целог народа, већ су у оваквим и

1) Уп. чл. 175 и 177 Душановог законика.

сличним случајевима судили нарочити судови, који су образовани за сваки конкретан случај и с обзиром на лица која су била оптужена. Тако плаку је судила вођлија, т. ј. нека врста народног суда састављеног од по једног представника из сваке куће дотичног засеока, коме је оптужени плак био старешина. Ако је био оптужен који члан кренте фисет онда је њему судио суд, који су сачињавали бајрактар и вођлија његовог — оптужениковог племена и по један првак од крента фисет осталих племена. Бајрактару, пак, судио је суд састављен од свију главара и вођлије оног бајрака коме је он дотле био поглавица. У случају да се пред судом као оптужени нађе који члан из породице Ороши њему суди суд састављен од крента фисет и вођлија из свију арбанаских бајрака. Најзад, ако је пред судом каква заједница, као село, катун или бајрак, њој је судио суд састављен из првака свију арбанаских племена на челу са председником којим од чланова породице Ороши.

в.) Друштвени обичаји и правила. — 1. Гостопримство је једна карактеристична одлика ових крајева. Оно се и дан дањи очувало у Црној Гори и С. Арбанији. Гост је одувек био неприкосновен; њему се није смело ништа рђаво десити док се налазио у гостопримчевој кући. Но, ако би му се ма шта рђаво десило, особито ако би погинуо, домаћину је била света дужност, да га освети па и противу својих најближих сродника. Убијени гост није се могао убити поклонити ни за откуп ни без откупа, већ се морао пошто по то осветити.

У С. Арбанији се сматра за госта: 1.^о, свако лице које се налази у туђој кући или на туђем приватном земљишту; 2.^о, сваки онај, који је ма шта појео или попио, или само једну цигарету дувана из туђе куће попушио, па за 24 сата од тога момента, или док не сврати у какву другу кућу и тамо што не окуси; 3.^о, свака особа која се налази у нечијој беси, и 4.^о, сваки онај, који има пратњу, јер је праћени гост свога пратиоца¹.

2. Побратимство. — Стари је обичај код Срба и С. Арбанаса да се два добра друга или познаника, који не стоје ни у каквом крвном или духовном сродству, а ради што јаче и тешње везе, побратиме, и на тај начин постану једно другом тако

¹) Лице које прати или штити извесну особу зове се *нараци*.

блиски, као да их је једна мајка родила. Нарочито су се братимили виђенијих људи из мањих браства, да би уза се имали што већи број пријатеља. Побратими су били дужни да се узајамно пазе, поштују и потпомажу, а у случају потребе и да један другог освете, ако би који погинуо од крвничке руке, јер је то била њихова најсветија дужност.

3. Одбегавање и отмица девојака. — Застарели обичај да родитељи жене и удају своју децу без њиховог питања, био је један од јачих повода вршења крвне освете, јер нису били ретки случаји, да и девојке и момци из идеалних побуда, из чисте и истинске љубави склопе брак и преко воље својих родитеља. То се постизавало на тај начин, што би, или девојка сама одбегла момку, кога је волела, или што би момак девојку, коју је волео и коју му нису дали њени родитељи, са својим друговима на силу отео или кришом повео и за себе венчао. Такви поступци доводили су до крвне размирице између рода и дома одбегле, односно отете девојке, јер се њена својта грубо светила отмицарица и одвођачица.

4. Умир. — И сам умир врло често био је повод крвнорној освети, особито онај, који је закључиван између заједница, јер се крвнина већином плаћала у живом малу, па се доцније у свађи и препирци пребацивало племену, које је стоку за крвнину примило, да је своје најбоље и најугледније племенике продало за коње и волове.

Такав прекор био је понекад у стању, да натера укорено племе, те да и преко заклетве и преко Бога и Светога Јована освету изврши само да од себе отклони такав укор. На овај начин извршена освета била је много тежа но иначе, јер су се сад повређени поред осталог налазили још и дрварени, па су се на најгрознији начин светили прекршиоцима заклетве и задане часне речи.

5. Нема већег удара и несреће за једну породицу но кад девојка с ким затрудни. Таква девојка оцрни образ не само себи већ и свима својима. Њена браћа и рођаци много би лакше поднели, да су изгубили највиђенијег браственика, но што са та срамота у њиховој породици десила. Девојка обично изврши самоубиство од стида и срамоте, или некуд побегне, а ако жива остане, онда је онај, који је с њом погрешно, мора за жену узети. У случају да он то неће, или да своју кривицу не признаје, мора и главом и чашћу платити, јер девојачка својта сматра за најсветију дужност да му се освети.

г.) Неколико других социјалних узрока. — 1. Познато је, да Срби и С. Арбанаси воле витештво и витешке

игре. Чим се два или више њих састану, особито ако су из разних браства, одмах затуре шалу и разговор, надмећући се у бацању камена, скакању, трчању, гађању биљеге и т.д. и, најзад, у рвању. То се надметање никад не може свршити без свађе и туче, јер онај, који добије, толико је горд и охол, да почне противну страну вређати и пецкати, правећи на њен рачун извесне шале и вицева, док најзад не дође дотле, да се покавце и побију, и после кроз колена због тога крве.

2. Најзад и сами суседнички односи Срба и С. Арбанаса с једне, и Турака с друге стране, у многим су допринели држању и распрострањењу крвне освете у оба ова краја. Живећи у сталном додиру и угледајући се једни на друге и Срби и С. Арбанаси су подржавали крвну освету као једно витешко и по све правично средство одбране, помоћу кога су на најизразитији начин манифестовали своју индивидуалну слободу и заштиту својих права и интереса. Стога су и једни и други све оне, који су због освете напуштали своје домове, и код њих тражили уточишта, радо примали под своје кровове и од осветничке руке боље чували но и сами себе.

Но, докле су Срби и С. Арбанаси то радили просто из витештва, дотле су Турци то чинили с планом и из нарочитих побуда. Њима је било много до тога стало, да народ у обема овим покрајинама или покоре и у Мухамеданство преведу, или, пак, огњем и мачем униште. Како је крвна освета могла послужити као угодно средство за остварење и једног и другог смера, то су је Турци с планом и потхрањивали. Чим би неко неког убио, одмах је бегаво к Турцима, особито ако је био из слабијег племена. Турци су таке ускоке врло радо примали и на крвну освету не само наговарали, већ управо нагонили¹. Само је онај могао наћи уточишта под њиховим кровом, који се својој браћи светио, иначе сваки други бивао је одмах убијен или протеран. На тај су начин они појединачне сукобе претварали у праве крвне размирице између појединих брастава и племена, која су се у међусобном гложењу и крвљењу узајамно сатирала и упропашћавала. Тако завађена и закрвљена племена, међу којима иначе није било Бог зна какве јаче солидарности, лакше су Турци покоравали, њима управљали и државне дажбине од њих прибирали.

¹) Медаковић, 113.

ДЕО ДРУГИ
УМИР КОД СРБА И АРБАНАСА
(Пајтими и ђакут — pajtimi i djakut)

ГЛАВА СЕДМА

§ 15. Случаји кад је код Срба и С. Арбанаса могло да буде умира, а кад није.

Иако су и Срби и С. Арбанаси сматрали умир као једну посве благотворну установу, ипак је њихов лични и племенски понос чинио, да је било много мање оних случаја кад се средством накнаде могло доћи до измирења, но оних кад то није могло да буде. Та ће се разлика најбоље уочити ако упоредо изложимо и једне и друге случаје, т. ј. кад је умира могло, а кад није могло да буде.

Тако је и код Срба и код С. Арбанаса могло да дође до измирења средством накнаде у следећим случајевима:

1., ако је породица убијеног по све сиротног стања, па не може да живи, те прими крвнину као средство за свој опстанак;

2., ако је породица убијеног од слабог браства, а убица од јаког, па и сами повређени дођу до уверења, да освету не могу извршити, или, ако је изврше, да ће себе и своје браство у незгодну ситуацију довести, јер ће их противна страна потпуно истребити;

3., ако је убијени својим радом или уопште некоректним држањем према убици или члановима његове породице смрт заслужио;

4., ако се убиство догодило између чланова истог браства;

5., ако је убиство извршио случајно, из заблуде или нехотично;

6., ако на обе стране има подједнак број убијених; и

7., ако су се двојица свађали и у тој свађи један другог узајамно ранили, па један одмах или мало доцније од тих рана умро¹.
Напротив, по правилу, умира није могло да буде ни код Срба ни код С. Арбанаса у овим случајевима:

1., ако је убиство извршено из обести или прости зависти, дакле без икакве кривице убијеног или његовог браства;

2., ако је убиство извршено мучки или из заседе или, пак, на превару;

3., ако је убица био потплаћен да убиство изврши;

4., ако је домаћину гост погинуо;

5., ако неко туђу жену силује;

¹) Као осли случај могао би се навест принудно мирење т. ј. кад власт нареди.

- 6., ако туђа жена с другим човеком затрудни;
- 7., ако неко туђу жену за жива мужа одведе;
- 8., ако муж браколомника са својом женом на делу затече;
- 9., ако неко с девојком погреша, па неће да је за жену узме;
- 10., ако неко злонамерно повреди туђу трудну жену, па она због тога мртво дете побаци;

11., ако неко туђу вереницу препроси или је њени родитељи преко прстена другом даду¹; и

12., ако неко другог удари на јавном месту ногом, чибуком или задланком.

Сем тога, код С. Арбанаса није могло бити измирења и у овим случајевима:

1., ако је убица скинуо и однео оружје с убијеног, без обзира како је и на који начин убиство извршено;

2., ако је неко пуцао на већ мртва човека;

3., ако је неко убио човека, који је био побегао и легао на нечији гроб тражећи заштиту од мртвог; и

4., ако неко убије другог говорећи, да га је ухватио на делу браколомства са својом женом, а при том није убио и своју жену (в. § 10, II 1 а 1⁰⁰).

§ 16. Крвни суд — кметови² — Плећте Јакут (plegte djakut)

I. Мирење крви увек се обављало преко нарочитих, т. зв. крвних судова или кметова, који су бирани за сваки конкретан случај. Број кметова бивао је код Срба и код С. Арбанаса једнак, обично 12 или 24, али начин њиховог избора није био исти, јер, док је код Срба све кметове бирала породица убијеног, пошто се није толико полагало на то, да ли ће сви кметови бити с противничке стране или не, колико на то, да они буду добри говорници, умешни и окретни људи, као и добри познаваоци месних обичаја, дотле је код С. Арбанаса било тачно предвиђено, која све лица могу бити бирана за кметове и између тих лица кога су умирници морали да бирају. Тако су они, по правилу могли образовати крвни суд или на тај начин, што би позвали само своје пријатеље и блиске рођаке, на челу са својим свештеником као председником, или, ако су хтели да им умир буде што величанственији, онда су позивали главаре из свих арбанаских племена на

¹ У овом случају код С. Арбанаса је могло да дође до измирења, ако би нови вереник имао zgodnu сестру или какву блиску рођаку, па би је дао првом веренику као накнаду-замену за његову пређашњу вереницу. Али овакви су случаји врло ретки.

² Уп. *Wesnitsch*, о. с. 57—61, *Ердељановић*, о. с., 219.

челу са шефом „високе куће” Орошит, као председником суда. Но да ли ће се образовати један или други суд, понајвише је зависило од важности и угледа који је убијени имао у друштву и од снаге његовог браства, јер у колико је год убијени био знатнија личност и његово браство јаче, у толико је и умир морао бити сјајнији, па следствено и број судија већи.

II. Суђење је било увек јавно, јер је суд обично заседавао на отвореном пољу, као у црквеној порти, или на каквом другом zgodном месту, ако су се мирили племеници, иначе ако је вршен умир између чланова разних племена или држава, онда је суд заседавао на самој граници тих племена, у хладу под каквим великим дрветом. Суд је при суђењу седео у виду кола, круга или елипсе, тако да су у прочеље долазила два најстарија представника обеју страна, а до њих су се и с једне и друге стране ређали остали кметови по реду и старешинству. Около судија стајао је остали народ и с пажњом пратио цео ток извиђања дотичног спора. Председник суда бивао је обично најстарији члан по годинама или, пак, најбољи говорник, а секретар код Срба поп, калуђер или какав учитељ, који је белешку водио и после пресуду радио¹, док се код Арбанаса све усмено радило, јер њихово обичајно право не признаје никакво писмено, нити хоће за њега да зна. Но пре сваког отпочињања рада кметови су били дужни да се, сваки по свом верском обреду, закуну, да ће дати своје мишљење по својој чистој савести и тврдом уверењу заснованом на тачном и свестраном познавању ствари, и да при том, неће, са знањем, ни једној страни ни на руку отићи нити јој, пак, што год криво учинити². Сем тога, свака је парнична страна била дужна да пре почетка извиђања одреди себи б р а н и о ц а, односно з а с т у п н и к а, који ће на суду њене интересе бранити и заступати. За браниоце, односно заступнике одређиване су угледније личности, које су биле мирнијег и сталоженијег темперамента, а уз то не само добри већ и в е ш т и говорници, који ће моћи и умети да кажу све што треба рећи и само оно што је требало рећи, и најзад, који ће рећи све како ваља рећи, јер је од њиховог говора зависео цео ток, правац, па и сам исход умира.

III. Крвни суд извиђа и суди просто и без икаквог нарочитог шаблона, јер парничаре саслушава и сведоке испитује

¹ Пресуда је писмено рађена само код Срба у Ст. Црној Гори, иначе у Брдима се водила само белешка ради лакшег памћења донесених одлука, али се пресуда није написмено стављала као год ни код С. Арбанаса, или ако је и писмено састављана, то су били сасвим ретки случаји

² Уп. *Лупанов* законик чл. 151.

јавно и усмено, а доказе цени по свом уверењу и према њима ствар пресуђује. Своје одлуке доноси споразумно и једногласно, које одмах јавно и усмено саопштава, па ако на њих парничари пристану, онда их код Срба у Ст. Црној Горј и писмено израђује, на које се потписују, односно своје мурове ударају сви кметови и које после служе парничарима као доказ о свршеном спору, а код С. Арбанаса у место писмена одређују се и с једне и с друге стране јемци, који ће добри стајати о свему што је одлуком судском утврђено. Сем тога, суд одмах и на лицу места сам своју пресуду извршује, тако да доцније ни једна страна нема шта од друге да тражи, нити ма на шта какво своје право полаже. У случају да се кметови не могу сложити око доношења одлуке, онда се цео суд разилази и за тај дан умир разграђује, а парничари доцније бирају друге кметове, да дотични спор расправе. Но такав се случај не памти, јер кметови добро пазе, да се при решавању у мишљењима не мимоиђу и да целу ствар не прејудуцирају и тим умир разграде, пошто у том случају сва морална одговорност пада на њих, ако се доцније не би могло до умира доћи, или, ако би се у том размаку крвна размирица између умирника обновила. Зато се увек још из раније посредним путем између самих умирника све предвиди и утаначи, тако да после суд има само свему томе да да законску форму и ништа више. Чим суд свој посао обави, због кога је образован, одмах се сам од себе растура.

ГЛАВА ОСМА

Крвнина — паре е ђакут (paret e djakut)

§ 17. Појам и суштина крвнине код Срба и С. Арбанаса

По општем схватању људски је живот и код Срба и код С. Арбанаса непроцењив и ненакнадив, јер је то највеће и најдрагоценије благо, које ес не да ничим другим заменити нити искупити до једино другим животом, равним првом и по свом индивидуалном и социјалном значају. Али је понекад било потребно, да се у интересу угледа и достојанства повређеног браства, као и у интересу његовог будућег напретка, жртвује и тај најдрагоценији иметак — братски живот и другом за откуп или без откупа поклони. У првом случају вршена је процена крви и према постојећим обичајима породици убијеног одређена цена у новцу или другим стварима исплаћивана, а у другом случају породица убијеног није ништа примала у новцу или чему другом, већ је само убицу оглашавала за свога по Богу брата, оца или

сина, према томе шта је у породици убијени био, и свечано се заветовала да неће ни убицу нити ма кога од његовог рода ни убити нити им какво друго зло нанети.

Материјална накнада, која се породици убијеног давала, или боље рећи нудила, звала се код Срба крвнина или крварина а код Арбанаса паре е ђакут, и она се давала више као неко признање и знак пажње од стране убице, но као нека цена или исплата крви убијеног. Јер, породица убијеног није готово никад примала новац или мал као неку материјалну накнаду за свога погинулог члана, већ је обично узимала ствари које се носе као украс и показују као видан знак, да је показана крв убијеног. Стога су се у стара времена у место новца давале две мале пушке — леденице све у чисто сребро оковане, као и један велики нож такође у сребро окован, заједно са силајем. Поред тога убица је био дужан да да, као свој нарочити поклон, још и свога јахаћег коња са потпуном спремом.

Са овим узимањем оружја и коња од убице и њиховом употребом од стране повређених постигано је двоје: с једне стране задовољавало се осећање правичности код повређених, а с друге постигала је убицу прилично оштра казна, јер му је донекле понос и углед убијан, а то с тога, што се у обема овим покрајинама, где се јунаштво и витештво цене као врлине над врлинама, држи да нема веће погибије за правог јунака но кад му за живота други оружје носи, коња јаше или жену одведе, без обзира како је и на који начин све то постигнуто¹. Зато се при умиру могло крвнику све опростити, али пушка „крвница“ (она пушка од које је убијени погинуо) или друго оружје које је у замену за њу давано, никад, јер је у исплати крвнине она била главна ствар, а све друго од споредног значаја.

§ 18. Дужност и начин плаћања крвнине.

1. Као год што је дужност браству да своје чланове пази, чува и од свакога напада штити, да их на суду и иначе заступа, а у случају потребе и освети, исто је тако оно дужно, да их приликом исплате крвнине помаже и с њима заједно сноси не само све моралне већ и све материјалне жртве. Ово тим пре, што је умир један акт такве природе, који није од значаја само за убицу, већ и за цело његово браство, јер као што је напред речено, крвној освети подлеже и најудаљенији сродници убичини, особито они који су истакнутији и који у друштву заузимају вид-

¹) Уп. Душанов зак., чл. 48.

нија места. Због тога се, у случају да убица нема да плати крвнину, цело браство поревени и потребну суму и друго, што уз крвнину иде, припреми. Исто тако браство сноси и све остале трошкове око умира. Зато чим се добије пристанак повређеног за измирење, одмах се сазива браствено веће на коме се до ситница све расправи и утаначи, као: шта има ко да ради, шта да донесе од новца а шта од оружја, шта од јела и пића и т. д. тако да цео посао око припреме за умир иде једним таквим темпом као да се сам од себе покреће, јер се свако свом послу одаје предано и својски, и поверену му дужност с пуно љубави и разумевања обавља. Но, ако је убица из малог браства, па не може ни оно да му помогне, онда се цело село поревени, те крвнину и друге трошкове прикупи. У прикупљању ових прилога сви се тако рећи утркују, јер сваки држи за свету дужност не само свој прилог да да, већ и да свој труд уложи. Једном речју, сав расход учињен на браствене и у опште заједничке ствари, а умир је у истини и браствена и заједничка ствар, сви чланови подједнако плаћају и томе се нико живи не противи, већ шта више сваком би криво било, ако би га при томе заобишли и искључили из таквог дела, јер би то за њега значило да га његово браство, односно село издваја из своје средине и да га не сматра за свога члана. Зато се у свима таквим случајима мора прилог од сваког и тражити и примити, без обзира у каком се материјалном стању појединци налазе.

У С. Арбанији се убици сиромашу, који нема ни браства ни пријатеља, одређује извесан рок до кога има крвнину да положи, и он у остављеном му року иде у прошњу од вршаја до вршаја, и кад каже зашто проси сваки му домаћин да који сноп, који два жита.

Причали су нам, да се не памти такав случај, да је когод одбио убицу, па чак и његови крвници, којима се обраћао, давали су му своје прилоге, јер се сматра за највећи грех не помоћи човека у оваквим приликама, пошто он не проси да би се најео и напио, већ да би своју главу откупио.

III. Убица и његово браство били су обавезни, да исплате породици убијеног обичајем утврђену суму новаца у име крвнине. Но ако је било мртвих и рањених на обема странама, онда се претходно вршило пребијање: глава за главу, рана за рану, две ране за једну главу, и т. д., па ако би се при томе на једној страни нашао већи број мртвих или рањених, или, пак, и једних и других, у том случају више повређена страна имала је право,

да тражи од друге обичајем утврђену крвнину за оне своје непребијане мртве, односно рањене чланове.

Иако се готово увек у напред тачно знало, шта ће и колико ће чега повређена страна да узме у име крвнине, ипак је при свему томе повредилац био дужан да целу крвнину и друго што уз њу иде положи на крвни сто пред судијама, а ови да је лично предаду породици убијеног, односно њеном представнику. Породица убијеног готово никад није узимала ништа од новаца, или ако би што год примила, то је већином било само толико, колико тек да се подмире погребни и други око убијеног учињени трошкови. Иначе је све враћала своме куму, јер се сматрало за велику срамоту упропашћивати свога новог кума на тај начин који је и онако имао да сноси велике трошкове око умира, као да плати судијама хонорар, да их за све време извиђања, суђења и извршења своје пресуде о свом трошку храни, и, најзад, да приреди крвну вечеру на којој је морао позвати цело браство убијеног и судије. Сем тога, сматрало се за грешно, управо погано да се троши и једе онај новац, који је примљен за крв својих најмилијих и најдражијих, па је пријем крвнине готово свако од себе одбијао као неку нечисту и тугаљиву ствар. Због свега тога, у место крвнине — материјалне накнаде узимало се обично оружје или какве друге реликвије, које као украс служе, а при томе вазда оно од чега је убијени погинуо, јер је то стварно замењивало његову главу.

§ 19. Величина и начин одређивања крвнине.

I. 1. У разним крајевима нашег народа и крвнина је различито разрезивана. Тако је у Старој Црној Гори (Катунској, Ријечкој, Црмничкој и Љешанској нахији) негде износила 132 дуката, 4 цванцика и 1 пару,¹⁾ негде 133^{1/2} цекина, 1^{1/2} грош и 1^{1/2} пару,²⁾ и негде опет 133 цекина и 2 гроша³⁾. Исто тако и у брдима (Бјелопавлићи, Пипери, Братоножићи, Кучи, Ровца, Морача и Васојевићи) крвнина је била негде већа негде мања, јер је варијала између 200—300 талира. Сем тога Васојевићи су у пограничним крајевима плаћали крвнину и у ћесама или грошевима, т. ј. давали су за мртву главу или 6 ћеса (свака ћеса има 500 гроша) или 1001 грош. У Србији се за турску крв плаћало 1000 гроша, а за хришћанску 1001,⁴⁾ док је у Херцеговини крвнина износила 1001 или

¹⁾ Караџић, о. с. 45.

²⁾ Медаковић, о. с. 120, Јовићевић, о. с. 741; Поповић, Recht u. Gericht in Montenegro, 69.

³⁾ Бакић, о. с. 165.

⁴⁾ Караџић, Рјечник, под крвнина.

101 цекин⁵, а у неким опет приморским местима, као Грбљу, и т. д., за обичну се главу плаћало 120 цекина 40 гроша и пару сребрну у новцу, за свештеничку шест пута више, а за женску два пута мање но за мушку⁶; и т. д.

Сем поменуће суме убица је давао породици убијеног лушку-крвницу или неки други комад оружја, као и извесан број „зравица“ (обично 12) или „мито“ (од прилике по 5 динара у сребру) ближим сродницима убијеног. Све ово, и „зравице и „мито“ звали су се једном речју „бр а т с к о м и т о“. Најзад убица и његово браство морали су да издаду и извешан број кумства братству убијеног, али број ових није био утврђен, јер је зависио од погодбе између самих умирника, те је због тога негде износио 2, негде 4, негде 8, а негде 12 и више, што је све зависило од значаја и угледа убијеног и од снаге његовог браства, јер у колико год је које браство било јаче у толико је сваки његов члан имао већу вредност, па се за њега морало и више кумства издати.

Овде је вредно још и то поменути, да у погледу износа крвнине није прављена разлика између убиства извршеног намерно, нехотично или, пак, пуким случајем, већ је за свако убиство крвнина била једнака, само у колико би се год више невиност убице доказала, у толико се до измирења лакше долазило, а породица убијеног му је обично крвнину и друго сасвим опраштала.

Кад се мало боље загледа у цифре износа крвнине одмах падају у очи две ствари: прво, скоро све сами разломљени бројеви, и друго бројеви који се завршују јединицом (101 и 1001). Само се питање по себи намеће, откуд је то дошло: да ли тек онако и случајно, или с извесним планом, и ако није дошло случајно, да ли то има каквог нарочитог значаја, и ако има у чему се састоји? Ми смо испитивањем дошли до закључка, да све то није дошло тек онако и случајно, већ да има свога нарочитог значаја.

Пре свега, разломљени бројеви: $133\frac{1}{2}$ цекина, $1\frac{1}{2}$ грош и $1\frac{1}{2}$ пара и т. д. постали су на тај начин, што је крвнина била у стара времена неодређена и произвољна, јер је породица убијеног могла да тражи колико је год хтела, само ако је била јака, да, у случају потребе, своје захтеву и принудну санкцију прибави. Али у току времена, кад је мирење било ухватило дубљег корена међу појединим

племенима, онда је због честих и једноликних случаја била одређена стална цена људском животу и свима повредама, која је услед дуге примене и у обичај прешла и после као освештано правило важила. Но, ова се заједничка уредба о износу крвнине није могла одржати,¹ јер јака племена нису се могла никако с тим помирити, да се за крв нпр. једног њиховог војводе плаћа исто толико, колико и за крв једног обичног човека из неког незнатног племена, па су тежила да и своје мртве изнад других истакну, т. ј. да цена њихове крви буде ма колико, „за једну зеру“ већа. То се постизавало на тај начин, што се за знатније људе: главаре, свештенике и друге, давало преко обичне крвнине још пола паре више, што као материјална накнада није ништа престављало, али је с моралне стране имало великог значаја, јер је на тај начин издвајан угледан човек изнад обичних људи, и тиме му је одавана она пошта и признање, коју је он и за живота у друштву имао. Али ни саме војводе двају разних племена нису били између себе једнаки; јер у колико је чије племе било веће и јаче, у толико је и његов војвода био силнији и угледнији, па следствено и већу вредност имао, те се због тога за бољег војводу морало додати још једно пола паре више. Тако су ти додаци надовезивали једни на друге, док се у току подужег времена није добио најзад и један овако велик и разломљен број као што је $133\frac{1}{2}$ цекина, $1\frac{1}{2}$ грош и $1\frac{1}{2}$ пара²).

Што се пак тиче бројева 101 и 1001 ни то није дошло тек онако и случајно, већ у извесном смеру и с нарочитим планом. Наиме, напред је речено, да је људски живот сматран за непроцењив и ненакнадив, па је народ хтео да то и при пријему крвнине јасно нагласи, јер су код њега бројеви 101 и 1001 одувек престављали нешто безгранично и бескрајно велико. Тако кад сељак каже, да има у кући 101 „роба“, то значи да их има толико много, да им ни

¹) Ердељановић у својој лепо документованој расправи: „Етничко Средство Бокеља и Црногораца“, 1914 г. ст. 38 јасно је нагласио, да је у Старој Црној Гори и околним приморским градовима морала постојати једна заједничка уредба о износу крвнине, па је у току времена у разним пределима и местима на разне начине измењена, али није казао са којих узрока.

²) Тачност овог тврђења види се још и по томе што је у 1808. г. крвнина износила 120 венецијанских цекина, дакле исплаћивана је у целом, заокруженом броју. Description de Montenegro из 1808, Papiers du maréchal Marmont — Châtillon sur-Seine.

¹) Bogišić, о. с. 583.

²) Врчевић, Разни Чланци, Дубровник, 1891., 29.

он броја не зна; или кад каже, да ће нешто учинити после 101 годину, да то уопште неће никад ни извршити. Сем тога сељаци у Црној Гори још и данас броје на стотине. Тако 2500 они неће да кажу, „две хиљаде и пет стотина”, већ „двадесет и пет стотина”, што значи да је код нашег народа број 100 некад био највећи број. Према томе, бројеви 101 и 1001 значе с једне стране то, да убица с положеном крвним није платио живот, који је уништио, јер је цена људског живота 101, односно 1001 грош, а ти су бројеви бескрајно велики, па према томе и неисплатљиви, и с друге стране да је заклетвом и заданом часном речи везан и утврђен мир за 101, односно 1001 годину, т. ј. на вечита времена.

2. За ране нанесене ватреним оружјем плаћало се код Срба у Црној Гори по најчешће 60 талира, али се при томе привила разлика, да ли је повређени остао сакат од ноге или руке, да ли је остао без ока или слуха и т. д., и у тим и сличним случајевима повредилац је био дужан да, поред осталих трошкова око лечења, плати на име крвнине пола оне суме коју би у том крају платио за целу крв. Као ни код убиства, тако се ни код повреда није правила разлика, да ли је рана хотимично или нехотимично нанесена¹⁾. За ране, пак, нанесене каквим тупим оруђем није се ништа узимало, јер је то сматрано више као увреда но повреда тела, а увреде су код Срба у Црној Гори могле бити или опроштене, или истом мером и начином одвраћене. Но, и у овим случајевима повредилац је био дужан да повређеном плати трошкове око лечења, а евентуално и дангубе у болести.

Црногорски Сенат, при одређивању крвнине, у свему се придржавао народних обичаја и традиција, осем у три следећа случаја: Прво, главу **правџ** невина човека ценио је више но главу одговорног, кривога лица, јер је за исту досуђивао још пола крви више, као „**н а д а в а к**“ зато што је убијен **прав** човек, како се изрично каже у пресуди од месеца фебруара 1849. године (в. додаток, XIX). Друго, за лоповску крв, т. ј. за крв онога, који је у крађи погинуо или рану задобио, није ништа досуђивао (в. додат. XVI), или је упола мање досуђивао но за крв обичних лица (в. додаток VI и XII). Но у оваквим случајевима, појединци су радије пристајали да драговољно плате целу крв породи-

¹⁾ Напротив, Данилов закон правио је разлику између хотимичних и нехотимичних повреда, па је нарођивао да се за прве плаћа дупло више но за друге (чл. 33).

ци убијенога лопова, како је то било обичајем утврђено, јер им је такав (потпун) умир давао већу гаранцију за трајан мир и сигуран живот, но сама судска пресуда, па је и сам Сенат дозвољавао и о томе изричне напомене у своје пресуде уносио (в. додат., XVIII). Треће, Сенат није ништа досуђивао ни за крв оних лица, која би пала као жртва освете због убиства каквог „одличеног”. (човек који је сам себе искупио) човека, јер их је сматрао као злочинце „које земља црногорска и брдска мушкетаје“ (в. додат., I). Разлика између овог и претходног случаја поред горе реченог лежи још и у томе, што је лоповска глава у већини случаја цењена бар упола и што су приликом пребијања две лоповске главе ишле за једну обичну, док је у овом последњем случају пребијање вршено равномерно: глава за главу, а само се претек није узимао у обзир нити је породицама убијених што досуђивано у име крвнине за њихове чланове (в. додат. I).

II. 1. Као и код Срба тако је и код С. Арбанаса крвнина у разним крајевима различита била. Но ипак се може као правило узети, да крвнина код С. Арбанаса износи 6 ћеса за мушкарце и 3 ћесе за женскиње, сем у Миридитама, где се поред ових 6, односно 3 ћесе даје још 100 овнова и 1 во барјаку из кога су умирници, и 500 гроша високој кући Ороши. Али у неким племенима дуж црногорске границе, и у целој пећско-ђаковичкој околини крвнина износи негде 9, а негде 12 ћеса, разуме се за мушкарце, а пола тога за женскиње. Сем тога, код Арбанаса се прави разлика између намерног, нехотичног и случајног убиства, па се у оба последња случаја плаћа пола крви, т. ј. пола горње суме.

2. За ране нанесене ватреним оружјем плаћа се код С. Арбанаса за оне од појаса навише пола крви, т. ј. 3, $4\frac{1}{2}$ или 6 ћеса, према томе колико и где износи цела крв, а за ране од појаса наниже једна четвртина крви, т. ј. $1\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{4}$ и 3 ћесе. У оба случаја за ране нанесене женскињама плаћа се упола мање. За ране нанесене нехотично или случајно плаћа се упола мање но за оне, које су намерно учињене. Сем тога, повредилац је обавезан да плати посебно и све трошкове око лечења, као и друге трошкове ако би их било.

3. Све напред речено важи као опште правило, али код С. Арбанаса има неколико посебних случаја, у којима се плаћа крвнина на особен начин, но што је то случај у редовним приликама. Ти су случаји:

1.º, ако је убијена трудна жена плаћа се за њену крв као за две женске крви, т. ј. 6, 9 или 12 ћеса, према томе колико у ком крају крвнина износи. Но ако се над лешем секција изврши и у материној утроби мушко дете нађе, онда се у том случају плаћа колико за три обичне женске, т. ј. 9, 13^{1/2} или 18 ћеса.

2.º, ако неко на већ мртва човека пуца, плаћа две крви: једну за убиство (!) и другу за мрцварење леша;

3.º, ако неко човека убије и с њега оружје скине и однесе, плаћа две крви: једну за убиство, а друго за отмицу извршену од онога, који није био више у стању да се брани;

4.º, ако неко туђу вереницу препроси, па до умира дође, плаћа две крви: једну девојачким родитељима, а другу њеном првом веренику;

5.º, ако неко убије домаћину госта, па до умира дође, који се случај не памти, плаћа две крви: једну домаћину, а другу породици убијенога;

6.º, ако неко убије човека који је побегао и легао на гроб тражећи заштиту од мртвога, плаћа две крви: једну породици убијенога, а другу породици умрлога, због узнемирења покојникове душе и непоштовања његове куће — гроба;

7.º, ако се двоје посвађају, па нека женскиња притрчи да развади и једна се страна одазове њеном позиву да свађу прекине, а друга улучи ту прилику и убије свога противника, онда убица плаћа две, па и три крви: једну породици убијенога, другу породици дотичне женскиње, а трећу њеном мужу, ако је удата;¹

8.º, ако неко прекрши „бесу мира”, која служи као гаранција за слободно обрађивање имања, напасање стоке, и кретање весника — гласоноша одређеним путевима, плаћа поред друге казне (в. § 11, II, 3.) и 22 ћесе за крв;²

9.º, ако неко туђу жену одведе или силује, па до умира дође, плаћа целу крв, као да је убиство извршио;

10.º, ако неко на другог из пушке пуца у намери да га убије, па му фишек не упали, плаћа целу крв, као да је убиство извршио;

11.º, ако неко пуца у врата од туђе куће, без обзира да ли у том моменту у њој кога има или не, плаћа целу крв, као да је некога убио;³

¹) Лице које посредује зове се нермијет т.ј. посредник. Зато чим неко хоће да буде приликом какве свађе нермијет, мора одмах изјавити, да се као такво јавља, тј. да долази да свађу прекине, а не да којој страни помогне.

²) Уп. Душанов зак. чл. 133.

³) Ашику (в. предговор) био је присутан кад је један у Берши у Пуки за пушком пробијена врата узео крвнину.

12.º, ако неко на другог пуца у намери да га убије, па му метак промаши, плаћа пола крви, т. ј. као да је дотичну особу ранио;

13.º, ако неко при борби у коштац уграби другом оружје плаћа пола крви за превару и невитешко држање;

14.º, ако неко одбеглу девојку за собом венча без одобрења њених родитеља, девојачки родитељи имају право да убију обоје, а при умиру плаћају момачкој страни само пола крви, јер се друга половина пребија за девојку, иако су је њени родитељи убили;

15.º најзад, ако брат убије свога брата не плаћа никакву крвнину, већ у место ње плаћа извесну глобу своје барјаку, чија се величина одређује с обзиром на месне прилике и имовно стање убице.

4. Сем поменуте суме, коју је убица давао за крв, он је морао са повређенима или да се окуми, или опријатељи, или побратими, а све ради успостављања што ближих и тешњих пријатељских веза између њега и његових дотле заклетих душмана. Поред тога, убица је узимао и јемце са повређене стране, који су му гарантовали да га повређени неће убити, и који су били својом чашћу обавезни да га освете, ако би овај од њихове руке погинуо.

ГЛАВА ДЕВЕТА

УМИРНИ ПОСТУПАК

А) Поступак при умиру појединаца

§ 20. Поступак код факултативног умира убиства.

а) Припремни поступак.

I. Закључење мира — везивање бесе. — Кад се убици досади бегати и крити од браства убијеног, он умоли своје пријатеље, или се, пак, они сами нађу побуђени, да га измире с повређенима, изјављујући при томе, да ће пристати на све оно, што буду добри људи по души и земаљском обичају рекли да је право и поштено. После такве убицине изјаве овлашћена лица, која се код Срба зову посредници, а код С. Арбанаса рицаци, предходно су морали закључити мир, односно везати бесу са повређенима, да се за извесно време, обично 10—20 дана, убица и његово браство могу слободно кретати и своје најнужније послове посвршавати, без бојазни да ће бити са њихове стране нападнути и убијени. У том циљу иду посредници кући повређеног да од њега траже мир, односно бесу. Ово се тражење обично чини недељом или празником, кад се повређени најчешће код куће на-

лази и кад је мање запослен но иначе, али о томе повређеном ништа не јављају, да не би намерно куд од куће отишао. И код Срба и код Арбанаса тражити мир, односно бесу, био је обичај, а дати крвнику мир — бесу било је витештво. С тога се овај посао увек брзо свршавао, јер се повређени није много устезао, већ је обично од прве речи задавао тврду веру, да за тражено време неће ни убити нити ма коме његовом ништа учинити, па ни рећи „дрне су ти очи”. После тако задане речи од стране повређеног убица се могао слободно кретати за дано му време и обављати све своје домаће и друге приватне послове. Али, иако је убици дато право слободног кретања, он се ипак није смео тако често појављивати на јавна места, нити у друштву хвалити како се слободан шета, а још мање с повређенима сусретати, већ је морао скромно и сасвим повучено да живи, и да при сусрету са члановима браства убијеног увек с пута скрене и другом страном удари. Стога су посредници гарантовали с једне стране убици, да га повређени за дано му време неће убити, или, ако га убију, да ће га осветити, а с друге стране стајали су добри повређенима, да ће се убица за време мира добро владати и да добијену слободу неће злоупотребити.

Чим, пак, одређени рок протече, одмах престаје и обавеза повређенога, и он има право да убицу убије чим му шака падне.

Мир се може и продужити, али се у једној години, по правилу, може добити највише 2—3 пута.

Ко добијени мир једном злоупотреби нема права више да га тражи, али, ако тражи, није срамота да га повређени одбије; иначе се сматра за велику срамоту одбити некога, кад мир тражи.

Овде је вредно напоменути још и то, да први који дођу и затраже мир, односно бесу, морају је и добити, ако је повређени уопште намеран да је кад убици да. Иначе, ако прве посреднике одбије, не сме мир дати ни на посредовање других, јер би тим увредио прве молиоце и због тога ступио с њима у крвно непријатељство. Зато се беса, односно мир даје одмах, чим је први посредници затраже.

Сама реч беса има двојако значење код С. Арбанаса: с једне стране то је часна реч, тврда вера, коју задаје извесна особа да је оно онако, или да ће бити онако, како је она казала, односно обећала; с друге, пак, стране, беса значи уговор о миру, склопљеном између два барјака или племена за одређено време. Сем тога, беса у овом другом случају значи и само време, сам рок, за који мир између два племена траје.

Но, ако неко лице јемчи или своју часну реч даје извесној особи, да је за одређено време неће убити или још како друго зло нанети неко треће лице, онда се таква беса зове дора, а онај, који је даје до рзан.

Беса је одувек била највећа светиња свакога Арбанасина, без разлике пола, доба и узраста, јер ју је свако морао одржати, па ма ради њеног испуњења и своју главу изгубио. Прекршај бесе строго је кажњаван код Арбанаса и повлачио је разне казне, а увек губитак грађанске и војничке части. Тако, ако је неко прекршио бесу дату свом племенику, па је он због тога живот изгубио или какво друго зло претрпео, онда је прекршитељ потпадао под крвну освету, као год да је он лично убиство извршио, односно дотично зло проузроковао. Ако се, пак, због прекршене бесе није ником ништа рђаво десило, у том је случају прекршитељ кажњаван од племенских главара као обични лажов и лопужа, т. ј. губио је војничку част и одузима му је пушка, коју би главари јавно и пред племенским скупом преломили. Још је много строжије кажњаван прекршај бесе дане другоплеменцима, особито оне за коју је добро стојало цело племе (в. § 11, II, 3.).

Да би се што боље схватила суштина и значај арбанаске бесе навешћемо овде један случај њеног давања и чувања да се не повреди, из кога ће се то најбоље видети.

Ако неко нпр. убије извесну особу из ма каквих побуда, убица има право да тражи од породице убијенога бесу за 24 сата у циљу да дође на погреб погинулом и да тамо плаче и кука, као и сви остали, и породица убијенога му је мора дати. Па не само то, већ пошто се сврши укоп, по обичају иду с гробља кући убијенога сви његови, и његова браства пријатељи и познаници, да тамо ручају и пију за покој његове (покојникове) душе, и како се сад убица налази у беси породице убијенога то је он сад њихов пријатељ, управо гост, кога они морају да позову на ручак, дакле, да с њима заједно за једним столом једе и пије, а све за покој душе убијенога. Овом приликом убица, као гост, заузима за трпезом једно од највиднијих места, и мора му се за све то време указивати нарочита пажња, као да буде први послужен, да се пред њим донесе све оно што је најлепше, и, најзад, да му се сви укућани с особитом нежношћу, или тако рећи љубазношћу и нисходљивошћу

обраћају. Али породица убијенога овако поступа према убици само за оних 24 сата докле беса траје, иначе ако би га ухватила после тога рока, не би му ваљала кожа ни за решето, што каже наш народ.

Примера ради навешћемо овде један случај из Малесије, из кога ће се још боље видети каква се важност придаје беси у овим крајевима. Неки Малисор из Климената рани једног Куча, Србина, а овај њему у освети уби два сина. Како је Малисор био и сувише стар, те није могао лично осветити синове, а мушког порода није имао више, то потплати другог Малисора да у место њега убије крвника. Но Кучу то неко доказа, и он причека потплаћеника и једном згодном приликом уби и њега. Малисор потплати још двојицу да освету изврше, али Куч и ту двојицу уби. Кад је Малисор био на самртном часу поручи Кучу — крвнику, да дође у Клименте на његову бесу, јер, вели, хоће да види тога јунака који је убио његова два сина и друга три Малисора. Чим је Куч поруку примио без икаквог премишљања реши се да иде на виђење своје крвнику. Њихов сусрет био је врло дирљив. У тренутку кад је болесни Малисор спазио свога крвника одједном му весели осмех пређе преко лица, очи му се зажагрише и напунише суза радости, а он се из кревета придиже, наслони на лакат своје леве руке и рече: „Благо мени данас и довијека, кад сам ја дочекао толику срећу да такав јунак дође у Клименте на моју бесу! Проста да су ти моја оба сина и примам те од данас па до вијека за свога богом брата!“ Ту се Малисор од радости још јаче заплака, па се затим загрли са својим дотадашњим крвником а потом га и побратими. После тродневног гошћења Малисор даде Кучу пратњу која га до кучке границе допрати, и он се здраво врати својој кући. — По саопштењу Г-ђе Катарине Чортомићке, дворског фотографа, кћерке климентског барјактара Зефа Боге Мараша.

II Посредовање за умир. — Одмах после закљученог мира, односно добијене бесе, убица и његово браство настану да се потпуно измире са породицом убијенога. У томе циљу одаберу се неколико угледних људи, који се зову у неким крајевима и у молници, и који опет недељом или празником иду кући повређених да их моле да се са својим крвником умире. Они на леп начин и обилазним путем придобијају повређене и склањају на

измирење говорећи им, „да се дрво наслања на дрво, а човјек на човјека. Но као што нема дрвета без гране, исто тако нема ни човјека без мане, јер је једино Бог безгрјешан, а сви су људи грјешни, због чега су и рај изгубили и сва зла на ову земљу навукли. Зли је случај хтио да се ово зло догоди, које није зло само за вас већ и за све нас. Али ми смо сви зли људи, у злу рођени и однивлени, па морамо зло и да трпимо и да се с њим боримо. Ваш онај крвник који је згријешо и вама и Богу, покајао се, и огријешо (окумио) све нас, да код вас дођемо и да ве од Боже стране замолимо, те да се измирите, па да и даље живите као права браћа у слози и љубави. Он није заслужио то, али ви се ми молимо да му опростите, и да ту доброту учините, јер то не чините за њега, но за нас, и за све ваше и наше пријатеље и племенике. Иштите блага колико хоћете и оружја, какога има, и нареците људе, које ви је воља, да крв кметују, па што они буду по души и земаљскоме обичају нашли да је право, све ће ви се испунити, јер што је право и Богу је драго. Кумимо, ве Богом и светијем Јованом, опростите му и немојте нас вратити онако празнијех руку, јер се немамо куд враћат' ономе грјешнику, па би смо радије сви главе изгубили, но се теке онако с празним гласом врати. Зато или мушки реците, као што ви баста, или све нас овдје посијеците, и проста ви била наша крв, и вама и свакоме вашему!“ Но ретки су случаји да повређени одмах и на прву молбу пристану на умир, већ се у први мах устежу, и са неком околношћу обично кажу, да нису ни њихови стари продавали своју браћу, па неће ни они то да раде, а паре им не требају, јер их не умеју чувати, нити им треба оружје, јер га имају у кући, које пусто стоји. Најзад, замоле посреднике, да их у будуће поштеде од таквих посета, јер су „свакијем другијем послом увијек добро дошли, али овијем више никако“.

После првих посредника иду други и трећи, па ако се повређени ни на њихову молбу не могу склонити на измирење, онда се шаљу куме,¹⁾ т. ј. дванаест жена са дванаесторо мале деце у колевкама, које по неколико недеља узастопце иду пред врата од куће убијенога и куме његову породицу Богом и светим Јованом да се с крвником измири. Пред кумама обично иде неколико угледних људи, али су оне могле овај посао и саме обавити. Ове се посете праве рано у јутру, док су деца још сањива и неподојена, а при томе их мајке развију, и кад се примакну близу куће

¹⁾ Ово се радило редовно у Старој Црној Гори, а у Црн. Брдима и у С. Албанији само у неким крајевима и тек по изузетку.

убијенога почну их штипати за голо тело, да би јаче врискала и на тај начин што пре склониле повређене на умир. И доиста та дечја писка и толико богорађење ових жена мирносноца били би у стању, да и из камена сузе измаме, а камо ли да омекшају срце у човека од меса и крви, те да га склоне на измирење. Но дешавало се и то, да се кућа убијенога оглуши о све те молбе и да остане у свом држању непоколебива као каква стена.

Ако, пак, ни куме не би могле склонити повређене на умир, онда се купио народ из дотичне околине и на исти начин кумио Богом и светим Јованом породицу повређенога да се с убицом измири. У случају да се повређени оглуше и о ову молбу и не хтедну да се са својим крвником измире, сакупљени народ могао их је силом на измирење принудити, а ово нарочито онда, ако су им међусобна гложења и трвења између закрвљених била већ дозлогрдила.

Ако би се, пак, повређени већ једном од своје воље решили да се са својим крвником измире, онда би приликом једног оваквог богорађења изашао из куће домаћин и рекао да ће примити Бога и св. Јована своје крвнику, само да га једном оставе на миру. Затим би казао све услове под којима на умир пристаје, као колико тражи новаца, колико и каквога оружја и т. д., и најзад, које све људе треба позвати да крв кметују и умир изврше. Поред тога овом се приликом утврђивао дан и место на коме се имао и сам акт измирења обавити.

Посредовање је код Срба увек било бесплатно, т. ј. посредници нису имали право да траже од убице ништа на име награде за свој труд, без обзира да ли су и у свом послу успели или не, док међутим код Арбанаса посредници су имали право на награду од 500 гроша, кад би се ствар повољно свршила.

Што се, пак, тиче стварних трошкова, које би посредници учинили приликом посредовања, као за храну и стан, ако су морали далеко да иду, убица је био дужан да им то накнади.

III Свечан прилаз кући убијенога¹⁾. Овај део поступка ни код Срба ни код Арбанаса није свуда исти, јер се у разним крајевима на разне начине изводио. Стога ћемо прегледности ради, како код Срба тако и код Арбанаса, све те различности упоредо и понаособ изложити.

1. Код Срба се у главноме разликују четири типична облика, у којима се овај део поступка изводио, а то су:

1° староцрногорски, 2° кучки, 3° ровачко-васојевићски и 4° морачки.

1.° У старој Црној Гори, коју сачињавају Катунска, Ричка, Црмничка и Љешанска Нахија, пре сваког отпочињања извињања и суђења дотичне размирице, убица је морао послати 12 кума са дванаесторо мале деце, које су ишле кући убијенога и под предводништвом обично два добра човека молиле повређене, да убици приме умир и кумство. Ако крвник нема довољно мале деце у своје браству могао их је позајмити за ову прилику из другог браства, јер је цео овај обред био церемонијалног карактера. Куме су носиле собом и разне дарове новим кумовима, као по једу мараму, нешто мало чохе и по једну до две цванцике. Кад би се, пак, приближиле кући убијенога, онда би се зауставиле, а добри би људи стали напред, скинули капе и почели гласно молити повређене: „Примите, кумови, куме Бог ви и свети Јован!“ Тако би они те речи понављали више пута и ту стајали све донде, док не би изашли 12 одређених браственика убијенога да колевке приме. Пошто би се кумови пољубили са својима кумама и узајамно даровали, онда би сви заједно пошли одређеном месту, где су их чекали кметови и где се имао извршити главни чин измирења.

2.° У Кучима као и иначе у свима крајевима Црногорских Брда, с кумама иду кући повређенога кметови, убица са својим браством, као и сав остали народ, јер се у кући повређенога изводио главни чин умира. Зато су се одређенога дана сва потребна лица скупљала у месту повређене стране, и одатле су ишли кући убијенога. Напред су ишли добри људи и кметови, за њима две куме са двоје новорођенчади у колевкама, па убица са наопако обешеном пушком крвницом о врату, оборене главе и везаних руку позади са уденутим голим ножем између њих, и најзад, остали скупљени народ. Кад би дошли пред кућу убијенога онда су добри људи и куме с колевкама улазили у кућу, где их је чекао повређени, а убица и остали народ остајали су пред кућом. Чим би, пак, ушли у кућу, добри су људи узимали колевке од кума у руке и обилазили с њима три пута око „огња“ молећи повређенога: „Домаћине, прими Бога и светог Јована!“ Тада би домаћин рекао да прима Бога и светог Јована, да прашта крв своје крвнику и узео би с обе колевке две леденице и заденуо их за свој силај, а затим би увео крвника у кућу, скинуо му с врата пушку крвницу, извадио нож и одрешо руке и,

¹⁾ В. Ердѣљановић, о. с. 219—220; Тројановић и Гајић, о. с., 21.

најзад, се с њим загрлио и пољубио преко колевки, као и са свима његовим сродницима.¹⁾

3^о Код Васојевића и Ровчана сасвим је другачији поступак од онога у Кучима. Тамо чим се приближе кући убијенога, цела се поворка заустави, сви присутни скину капе, а кметови узму колевке од кума у руке и један између њих викне из свега гласа: „Јуначка кућа Н. нуди кумство јуначкој кући М., кумимо вас Богом и светим Јованом, здрављем и напретком ваше ћеце, гором и водом и сваким земаљским берићетом, поклоните им крв вашег брата Р.; изађите и примите колијевке, и нека међу вама буде мир, слога и братска љубав од данас па за увијек!“ Затим чекају ту од прилике онолико колико је потребно да когод од повређених изађе и одговори да ли примају умир и кумство. Ако се за то време из дотичне куће нико не појави, онда се поворка крене за неколико корачаји напред, па се опет заустави и исто лице понови предње речи. И тако се то ради три пута узастопце, па ако ни на трећи позив нико не изађе из куће убијенога, онда се поворка враћа натраг, јер је то био знак да повређени не примају убици умир и понуђено кумство.

Но ако би когод од повређених из куће изашао, он би онда рекао: „Кућа М. прима Бога и светог Јована јуначкој кући Н.; напријед!“ Тада изађу из куће и остали сродници убијенога, пофронте се у један ред и пођу гологлави у сусрет долазећима. У том моменту кметови се размакну на једну и на другу страну, да учине пут убици и члановима његовог браства, који узимајући од кметова колевке у руке и сами пођу у сусрет повређенима. Кад се састану, главни умирник приђе убици, скине с њега пушку или нож, према томе шта је о врату носио, одреси му руке и најзад се с њим преко колевке загрли и пољуби. То исто ураде и остали браственици с обе стране, а затим сви уђу у кућу. Колевке уносе унутра браственици убијенога а главни умирник уводи убицу у кућу. На вратима од куће дочекују колевке и убицу жене из браства убијенога са добродошлицом, а кад сви уђу онда кумови даривају своју кумчад, а тако исто узимају с колевки дарове, које су куме за њих спремиле.

4^о У Морачи је исти поступак као и у Васојевићима и Ровцима само с том разликом, што, кад се приближе кући убијенога, кметови однесу колевке пред сама врата од куће, изврну их наопако да деци главе клону к земљи, па их тако оставе, а они се измакну натраг и са осталим светом ћутећи чекају све-

¹⁾ Уп. Ердѣљановић, о. с. 219—220.

донде, док повређени не изађу из куће и колевке приме, при чему их писка преплашене деце позива да изађу и убици Бога и Св. Јована приме.

2. И код Арбанаса, као год и код Срба, овај део умирног поступка није био свуда исти, већ је у разним крајевима на разне начине извођен. Али и поред свега тога, могу се у главном разликовати четири следећа начина, на које се овај чин умира обављао.

1^о. Готово сви Северни Арбанаси у ужем смислу, дакле, они дуж црногорске границе, обављали су овај акт измирења као год и Кучи само са том разликом, што је умирник узимајући колевке окретао ове по три пута у правцу сунчева хода, а убица је за све то време чекао напоље, клечећи на коленима и рукама и с погнутом главом.

2^о Напротив код осталих североарбанаских племена, као Шаљана, Миридита, Дукађинаца и т. д. све је то нешто мало другачије извођено. Тамо је ишао напред старешина крвнога суда, за њим куме, па нермијетци, који су између себе водили убицу са обешеним ножем о грлу, везаних руку позади и пребаченом црном капуљом преко главе, која му је покривала цело лице, те није могао ништа видети. За убицом је ишао остали скупљени народ. Кад би дошли код куће убијенога онда су сви улазили унутра, па и нермијетци са убицом. Али чим би убица кућни праг прескочио морао је паднути на колена пред домаћина и молити га за опроштај. Поред тога, и остали присутни молили су домаћина да свом крвнику крв опрости и да се с њим измири. Домаћин би онда пришао убици и подигао га, скинуо с њега нож и капуљу, одресио му руке и најзад се с њим преко колевки пољубио.

3^о. По све је другојачији био овај део поступка код Арбанаса који живе у косовској околини. Тамо куме нису биле у обичају, већ би се скупљени главари са убицом кренули право кући убијенога, и кад би тамо дошли, убица је онако везаних очију, и руку и с обешеном пушком о врату морао паднути на колена и на руке, и тако четвороношке стајати све донде, док не би изашао повређени да га дигне и у кућу уведе. При томе је убица пратња из свега гласа викала: „а — ман! а — ман!“ После извесног времена изашао би повређени и упутио се право ка убици не говорећи при том ништа. И сад настаје најјезовитији приказ, јер повређени треба да скине пушку с убице, која је пуна и одкочена, и да је испали или у њега или преко њега у ваздух.

Због тога се убици и везују очи, да не види шта ће с њим бити, јер је повређени имао право да га убије све донде, док у његовој (убичиној) кући не окуси од „крвног леба“ и док на њему не положи заклетву. Али најчешћи је случај био, да повређени мирно и пријатељски приђе убици, скине му пушку с врата и испали је преко њега у ваздух. Затим ухвати убицу за раме, подигне га, одрешу му очи, пољуби се с њим и уведе га у кућу.

Но дешавали су се и такви случаји, да повређени, уместо да пуца у ваздух, убије убицу и побегне у шуму. Али у овом случају осветник је дуговао крв јемцима, који су убицу на бесу примили и они су га морали пошто по то осветити.

4°. Најзад, у околини Скадра и још у неким приморским крајевима, био је обичај, да се приликом богорађења пред кућом повређених помиње Св. Никола место Св. Јована. Али ово ситно разликовање у клетви другим свецем своди се на прост разлог, као што умесно примећују Тројановић и Гајић,¹⁾ што је Св. Никола заштитник морепловства, па га због тога сви приморци у велико славе, а Арбанија се западном страном свуда граничи морем.²⁾

б) Главни претрес.

1. Извиђање. — Пошто се сврше све предходне радње око умира и искупе сва потребна лица, онда се суд конституише и приступа извиђању крвне размирице, због које се умир и врши. Судије поседају унаоколо у виду кола, елипсе или круга, с једне стране од њих стане својта убијенога, а с друге убичина. Прво

¹⁾ Тројановић и Гајић, о. с., 27.

²⁾ Напред изложена сличност у овом делу умирног поступка код Срба и Арбанаса навела Тројановића и Гајића (о. с. 27) да изведу закључак како су овакав начин мирења крви Срби примили од Арбанаса. Као доказ свога тврђења поменути писци наводе, да за овакав умир Словени, у опште, не знају, и да га због тога Срби нису самостално измислили, већ су га, како они веле, готовог од Арбанаса позајмили, који су старији становници на Балканском Полуострву од Срба.

По све је тачно, да данас није утврђено да је овакав умир био познат Словенима уопште, али то још није никакав доказ да овакав начин мирења Срби нису могли самостално измислити, јер такав закључак води једном другом закључку, да сви они српски обичаји, као нпр. слава, нису српског порекла, већ позајмљени од овог или оног народа, а то због тога што их нема код других словенских народа. Много је правилније тражити узрок оваквим сличностима у истоветним приликама у којима су столећима живели Црногорци и С. Арбанаси, него у међусобним позајмицама, јер исте прилике стварају и исте обичаје.

добаја реч повређена страна, која преко свога заступника износи цео ток развоја крвне размирице, придајући при том појединим ситницама већи значај, но што га у опште имају. Кад он сврши и на изречно питање друге стране да нема ништа више да каже, онда ступа пред форум бранилац убице, који околишним путем побија наводе противне стране, приписујући све више случају и злом удесу но кривици свога клијента. Пошто бранилац дадне одбрану, онда суд приступа испиту сведока једне и друге стране, ако их има, и најзад, сам и непосредно поставља извесна питања обема странама, као ко је први на кога оружје потегао, да ли су убица и убијени и раније имали што год један противу другог, и ако су имали због чега је та омраза наступила; затим да ли је убиство извршено у одбрани, случајно, нехотично или пак с предомишљајем и на правди Бога, па кад целу ствар добро иследи и нађе, да се по истој може пресуда донети, онда заклиње сведоке на своје исказе, а по том се повлачи на страну да пресуду изрече¹.

II. Пресуђење. — 1. По саслушању обеју страна и испиту сведока суд приступа оцени поднетих доказа једне и друге стране, па пошто се по свима питањима споразум постигне, онда по свом убеђењу и души, а с обзиром на традицију и месне обичаје доноси своју пресуду, која је у Старој Црној Гори и писмено израђивана и која је с обзиром на крвни спор од прилике овако гласила:

„Ва име Риста амин. Дано у љета господња (године)

Како се данас у добар час скуписмо и име Божје међу нама призвасмо, од којег произилази сваки прави суд, ми двадесет и четири главара и кмета призвани од (имена умирника) да извидимо крвну размирицу, која се злим случајем догодила између њих, и тако када чисто њихове давије разабрасмо, по души и куштуму земаљском главу покојнога сетенцијасмо стотину тридесет и три цекина и по, и један грош и по, и пару и по, и да убилац да уцвијељеноме браству кумстава и то одмах како се случи, да му се дијете роди, и ово међу њима умирисмо, и како обје стране присташе без поговорно, тако ову сетенцију учинисмо и нашијема мохурима утврдисмо, да се чита и зна у вјечни вијек амин”.

2. И код С. Арбанаса је био готово исти поступак при доношењу пресуде, само с том разликом, што се пресуда није писмено израђивала, већ се усмено изрицала као у Црногорским Брди-

¹⁾ Уп. Тројановић и Гајић, о. с., 22.

ма, пошто код њих још и данас у велико вреди правило: „Кануни ска шкрим”, т. ј. закон је усмен, закон нема писмена, закон је неписан.

в) Извршење пресуде.

1. Пресуда се код Срба није саопштавала одмах чим би се донела, већ се прво приступило њеном извршењу и тек пошто би се цела извршила, онда је саопштавана. Али сам егзекутивни поступак био је нешто другачији у Старој Црној Гори од онога у Брдима, с тога ћемо их овде посебно изложити.

1.^о Пошто би кметови завршили суђење у Ст. Црној Гори сав сакупљени народ хватао се у коло, на чијем би челу стао главни умирник са својим браством, а убица би се у том тренутку појавио гологлав и сав разбарушен, са пушком крвницом о врату идући побавучке средином кола ка повређенима и молећи их уједно да му приме умир и кумство. При томе је цео народ викао: „Приступи, куме, куму, Бог ти и Свети Јован”! Тада би главни умирник пошао у сусрет убици, и кад би му се сасвим примакао, онда би најстарији кмет рекао умирнику, да му је то син, односно брат или отац, према томе ко му је погинуо, и да га за сина прими. Умирник би онда рекао, да кад суд налази, да је по Божјем и земаљском закону право, да му то син буде, он га за сина прима у име Бога и Св. Јована.¹ Чим умирник те речи изговори, убица га пољуби у колена, у скут од хаљине и руку, а овај га исправи, пољуби у образ или чело, скине му пушку с врата и каже да му прашта. За овим се деле кумства, т. ј. убица и његово браство именују са своје стране одређени број лица, који ће кумства издати, а повређени опет са своје стране одређује толики број својих најближих сродника, који ће кумовати. Кад се и то сврши онда заступник криве стране полаже на позив председника суда залогу или закладу, која се обично састојала из 24 комада разног оружја и која је, као гаранција да ће се пресуда у свему извршити, стојала на трпези пред добрим људима све донде, докле крвник не би откуп дао, т. ј. крвнину положио. С тога чим се залога положи одмах се и пресуда саопшти и кметови позивају убицу да залогу откупи. Тада убица ако има новаца колико се тражи, полаже пред судије новце, а ако нема онда и сам даје оружје које ови (кметови) процењују и сабирају док се не достигне цифра пресудом одређена. Пошто убица положи пресудом одређену суму новаца, кметови једну трећину од те суме задрже

¹) *Богвић*, о. с., 583.

за себе, а две трећине дају умирнику, који их обично све врати своје новом куму. Најзад, убица и домаћин „кидају пару” или „динар” као знак да су сва непријатељства између њих прекидута и сва приватно правна потраживања изглађена.

Кидање паре, односно динара, бива на следећи начин. Пресуда се прошије једним концем а крајеви овога протну кроз рупицу какве сребрне или, пак, обичне паре и вежу. Тада убица прихвати за пресуду, а домаћин за половину паре и најстарији кмет пресече маказама или чим другим пару напола, тако да једна половина оде на конач са пресудом, а друга остане домаћину у руке¹.

2.^о Извршење пресуде обављало се и у Брдима на исти начин као и у Старој Црној Гори само са том разликом, што се није хватало коло нити се убица појављивао с пушком о врату, пошто је он то раније морао учинити, приликом прилази кући убијенога. Сем тога, није се ни пара кидала у свима крајевима, а у онима где је кидана, као нпр. у Васојевићима, кидана је без пресуде, пошто се у Брдима уопште пресуда написмено није ни правила, или ако је писмено и прављена, то су били сасвим ретки случаји.

2. Код С. Арбанаса је овај део поступка сасвим друкчији од онога код Срба. Пре свега у место писане пресуде, која убици служи као доказ о свршеној крвној размирици и потпуном измирењу повређене стране, овде убица узима јемце (са повређене стране), који му својом чашћу гарантују, да га неће нико од браства убијенога нити убити нити од њега ма шта тражити за све што је дотле било, и који ће га, у случају ако му ови какво зло нанесу, достојно осветити, па макар то било и на својој рођеној деци. С друге стране убица није морао одмах да положи крвнину, већ је имао право да тражи да му се одреди извесан рок до кога је то могао да учини. Али у том је случају он био дужан да да сигурне јемце, који су домаћину гарантовали, да ће они платити крвнину о уговореном року, ако то не буде убица учинио. Рок исплате одређивали су сами јемци, и он се морао тачно одржати, јер су јемци имали право да убицу кажњавају и гоне на испуњење своје обавезе, па ако ни то не би помогло, онда су они морали о року крвнину положити, а после су се од убице сами наплаћивали, како су знали. Најзад, дељење кумова или, што је код С. Арбанаса још чешћи случај, братимљење убице и домаћина, не врши се одмах по полагању крвнине, већ за време крвне вечере, управо после онога момента пошто домаћин окуси соли и леба у кући убициној.

¹) Отуда у народној песми стих: „Тако рекоше и динар прекидоше”. — Види стих 732. Горског Вијенца.

г) **Крвна вечера — „крвни леб” (buchta e djakut).**

I. Пошто се цела пресуда изврши онда убица са својим браством приређује код своје куће крвну вечеру, на коју се позивају сви кметови и браственици убијенога¹. За софром седе кметови по реду и старешинству, затим повређени са својим браством и остале званице. На софру се доноси месо печено и кувано, вино и леб. Месо треба да буде добро печено и без сукрвице, а сем тога не сме да има главу². Чим се сви око софре окупе и сваки своје место заузме, један од кметова, обично поп или учитељ, узме здравицу у руке, устане, скине капу и од прилике каже ово:

„Браћо и пријатељи, ми смо се у име Божје скупили да измиримо нашу браћу Н. и М. и да им повратимо стару слогу и братску љубав. И они и њихови стари вазда су живјели у слози и љубави, увијек друговали, заједно у бојеве ишли и много братске соли и љеба појели. Зли и несрећни случај је хтио, да се та њихова братска и племенска љубав помуте и да међу њима завлада раздор и љута неслога и све друго, што их је водило пропасти, а у нама, њиховим пријатељима, стварало тешку тугу и велику жалост. Велика је то мука и невоља, кад брат у брата гледа крвника свога, кад гледа околу себе засијано гробље својих најмилијих и најдражијих, кад слуша плач жена и писку нејаке дјеце, кад у кући гледа пусто оружје, — ал' не од Турчина нашега старог душманина, већ од свога брата и саплеменика! Но муке су зато да их људи сносе и побјеђују, јер не пада снијег да помори свијет, већ да сваки звјер свој траг покаже. Људи се људски и заваде, па се људски и помире. Зато је лакше с људима и кукати, но с нељудима благовати. И ви сте, наша драга браћо, као што вам и приличи, пружили данас један другоме своју руку, пали један другоме у братски загрљај и отворили један другоме своја врата. Ви сте то урадили не толико због вас, колико због нас, ваших пријатеља, који смо одавна жељели овакав братски скуп, весеље, радост и слатку братску чашу. Велика је ствар човека убити, но већа је другоме свога брата поклонити, али не за то што он није својима драг и мио, већ зато, што је велики племенски и пријатељски ајтер, који један другоме дугујемо, а још већи је Бог и Свети Јован, који је од данас, браћо, међу вама, и чијој се вољи и милости морамо сви поклонити.

Нека и свемогући Бог и Свети Јован, својом моћи увелича

¹) Тако Караџић, о. с., 49, Ердељановић, о. с., 220; Тројановић и Гајић, о. с., 24; Богишић, о. с., 581—582.

²) Богишић, о. с., 582.

ову нашу данашњу драгу и милу светковину, и нека учини, да од сада па за увијек међу вама цвјета браство, слога и љубав!

— А ко, браћо, ову братску везу прекинуо и Бога и Светога Јована погазио, да Бог да му се траг по трагу ископао као шареним коњима; очи га не гледале, уста га не спомињала, гора га не крила, вода га не носила, све му се мило и драго веселило и пјевало као — саморанице о задушницама. Амин!“

За овим узима здравицу повређени и од прилике ово каже: „Сама судбина и зли случај учинили су да се ово зло дјело међу нама догоди. Сви смо ми одавно увиђали да ово што чинимо не ваља, али ми смо једни зли и опаки људи, који више волимо зло но добро. И ко зна докле бисмо ми још овако наслађивали наше душмане и жалостили своје пријатеље, да се ви, браћо, нијесте потрудили и повратили нам стару слогу и братску љубав. Лако је од пријатеља створити непријатеља, јер то и будале знају, али је тешко од непријатеља направити пријатеља. С тога ово пријатељство, које је успостављено данас међу нама, није наше дјело, но ваше, браћо, јер ми овако прости и неуки и кад бисмо хтјели и могли, не бисмо ни знали ни умјели ово урадити. Али оно што ми сами нијесмо знали и умјели да урадимо, то сте ви, браћо, учинили. Зато су наши стари паметно рекли: „Остави ме, Боже, без свега, само не без пријатеља и добријех људи“, јер они умију свеу лијека наћи, па и дјелима овако опаких и злих људи, као што смо ми. Ми нијесмо достојни овога нашег труда и велике пажње, коју сте нам данас указали, али смо дужни да, ово што сте нам створили, држимо и чувамо боље но своје очи у глави, јер ко не слуша паметне људе, тај не слуша ни Бога, а ко се од Бога одметне, тај се нема рашта мучити ни овога ни онога свијета. Зато здрависте, браћо, и хвала вам гдје чујете и гдје не чујете.

Здрав си, Х., (обраћа се убици) прво мој драги брате, вјерни друже и ваздашњи пријатељу, а од данас срећни куме! Дај, Боже, да нам ово од сада буде највећа омраза и љутња! (т. ј. ова здравица). Здрави сте и ви, остала браћо и другови, а од данас наши нови кумови, добро нам дошли и срећни нам били!“

После ових ређају се многобројне друге здравице у којима се изражава жеља и нада, да мир, слога и браство остане не само међу умирницима доживотно, већ да се и међу њихове синове, унукe и све остале потомке у будућности пренесе и да нови нараштаји то чувају као највећу светињу и „прадједовски аманет“¹.

¹) Колико је овај обичај био укореењен у народу и колико је он био у сили и важности, најбоље се види из тога, што и у доба учешћа добро организоване

П. И С. Арбанаси праве крвну вечеру, као год и Срби, само је они зову „крвни леб“ — *bucha e djakut*. Крвни се леб једе у кући убициној и чим домаћин с повређене стране окуси соли и леба код убице, одмах урезује крст на спољна врата од његове куће, као знак да је међу њима свако непријатељство престало. За овим се убица и повређени или окуме¹ или опријатеље или, што је још најчешће, побратиме узајамним пијењем крви. То бива на следећи начин. Једно мушко лице, кога обе стране изберу и које се зове кум паре (кум) подвезе црним или црвеним концем мале прсте од десне руке и убици и повређеном, затим убоде у врхове од њихових јагодица и у две мале чаше у којима има вина или ракије наточи крви па то смеша и даје да побратими преко укрштених десних руку испију у три пута, и то, да убица испије чашу у којој је крв повређенога, а повређени ону у којој је крв убицина. Затим се умирници загрле и пољубе, и од тада постају већи пријатељи, но да их је једна мајка родила. Овај чин сви присутни поздрављају плотунима из пушака, и онда настаје песма, игра и бескрајно весеље.²

§ 21. Поступак при факултативном умиру: ранâ, увредâ, клеветâ и других зађевица.

При умиру ранâ, увредâ, клеветâ и других зађевица, које могу да послуже као повод крвној освети, не мора се образовати неки нарочити суд, нити изводити онај компликовани и по повредиоца већином понижавајући церемонијал, као приликом умира мртве главе, већ се у оваквим случајевима умир може обавити не само уз суделовање обичног, свакидашњег суда — кметова, већ шта више и без њега, и без икаквога посредовања трећих лица. Довољно је да и сам повредилац о извесним празницима, а нарочито о Божићу, учини потребне кораке, па да се дође до потпуног измирења. Али, било да се умир врши преко суда или без њега, ипак се цела ствар мора извести по неком унапред утврђеном по-

јавне власти, чим би се закрвљени измирили, државна је власт морала убицу пустити у слободу, без обзира на то, да ли је и колико издржао досуђену казну, из чега се види, да је пресуда народног суда у неку руку ништа и у свему замењивала пресуду државног суда, што на први мах изгледа мало невероватно, али је истинито. Држава, пак, да би сачувала свој ауторитет у оваким случајима прибегавала је помиловању кривца и на тај начин санкционисала умирну пресуду.

¹) Код Арбанаса у место крштеног издаје се шишано кумство, а то се ради и приликом умира између Срба с једне и Арбанаса или Турака с друге стране

²) Према свему горе реченом јасно је да *поновног суђења* није могло бити при умиру крви. — После светског рата било је више умира у Васојевићима, Морачи и другде, нарочито 1919—1923. године.

ступку и уз извесан церемонијал. Но, с обзиром на то, што се умир може обавити и уз суделовање суда и без овога, разликује се судско и вансудско мирење, па због тога и умирни поступак мора бити двојак и различан, с обзиром на лица, која га изводе.

а) Поступак код судског умира. — I Закрвљене стране, било лично иницијативом било на посредовање трећих лица, позову 2—3 кмета или угледнија човека и извесан број других сељана ради мирења. Кметови и друга лица обично се састају код повредиоца или кога од његових рођака. Ту дође и повређени. Кад се сви позвани искупе, онда један од кметова одржи кратак говор у корист измирења, па затим сви присутни навале на завађене да се измире, т. ј. на повредиоца да се „покори“ повређеном, а на повређенога да опрости повредиоцу. Тада повредилац узме боцу с ракијом у десну руку, отвори је (боцу), стане на сред скупа окренут лицем ка повређеном, скине капу и каже, да и сам признаје, да га је неправично напао и повредио (повређенога), да се јако каје што је то учинио и да би много радији био да је своју главу изгубио, но што се то тако догодило. Најзад га замоли, да му опрости, јер би и он њему то исто учинио. Повређени узимајући боцу од повредиоца каже, да би он за љубав људи и пријатеља и свој живот дао, а камо ли једну такву ситницу учинио, зато повредиоцу све опрашта као да није ништа ни било. Затим се загрли и пољуби с повредиоцем, и пошто попије мало ракије из боце, наздрави му и да да и он из ње пије.

II. После тога кметови приступају извићању и пресуђењу крвне размирице, па пошто ствар добро извиде онда доносе своју пресуду, којом повредиоца осуђују да плати трошкове око лечења и на име крвнине, ако је рана по среди, одређену суму, чија величина зависи од саме повреде. Ову суму повређени готово никад и не прима, већ је целу враћа повредиоцу.

Ако је, пак, завада била већег обима онда се повредилац и повређени обично побратиме, окуме или опријатеље, а све ради трајније љубави, чвршћих веза и приснијег пријатељства.

б) Поступак код вансудског умира. — I. 1. Вансудско мирење бива понајчешће о Божићу, јер се Божић сматра као дан радости и весеља, као дан општег браства и љубави, као дан измирења земље с небом и њене победе над првобитним грехом. Стога се тога дана сви, који су у завади, морају измирити и „у слози и љубави Божји дан провести“. Измирење бива на следећи начин. Повредилац порани на Божић пре сунца,

узме собом уобичајене дарове и пође кући повређенога, да га полази, али му о својој намери ништа не јавља, да овај не би намерно куд од куће отишао. Како је обичај да се за полазника сматра први који на Божић са стране у кућу уђе, и како га дотична кућа мора као полазника примити, без обзира ко је он и одакле је, јер се верује да је од Бога послан, то се и завађени том приликом морају пошто пото измирити. Ту се они морају по „ри-стјанскоме обичају“ загрлити и пољубити, један другом празник честитати, добро здравље, срећу, дуг живот и у свему напредак пожелети, а затим из исте чаше ракију пити, за истом софром седети и из истог „вагана“ јести. Овом се приликом ништа не говори о ономе због чега је завада наступила, већ се преко тога онако ћутке пређе. Пошто се код повређенога почасте, онда повређени узима боцу ракије и иде у кућу повредиочеву, да му посету врати, те се на тај начин са целом његовом породицом измири.

Не само умир рана, ћутека, увреда и др., већ и умир убиставâ може се обавити на горе изложени начин. Примера ради да наведемо један такав случај. У једном окршају између Ровчана и Колашинских Турака код Морачког Манастира, Иша Радошев у заблуди уби свога друга Вуку Брацанова у место Аља Ђоровића, јер су обојица имали готово истоветно одело, а ни по другоме се нису један од другог много разликовали. Кад је Иша видео шта је урадио, он по обичају поцепа на себи одело, преби пушку на двоје и за казну, што је убио свога брата Србина уместо крвника, заветова се, да ће три године бос и го, необријан и неошишан, о води, трави и корењу живети, да ће се и лети и зими сам тако по гори потуцати и да ће непрестано четовати и Турке убијати, царске друмове затварати и градове опсађивати е да би од крвничке руке (турске) погинуо и на тај начин Вуку осветио. Али и после три године таквог живота и рада, он је ипак остао жив и здрав. Четврте године на само Бадње Вече он дође у своје село и не казујући се никоме, пред саму зору на Божић, закуца на врата од Вукине куће. Вука је имао само стару мајку и никога више. Кад је баба чула куцање одмах је устала и пре но што ће отворити врата, упита, ко је то и каква га невоља гони да у то доба и на тај благи дан на туђа врата лупа. Иша јој одговори, да је он горски хајдук из далеке земље, који се већ три године по гори потуца и који три године Божић није славио, па се решио да га ове

године прослави, али пошто своје куће нема, то ће га у туђој дочекати. — „Е кад је тако, пустићу те унутра, па макар да си ти Иша Радошев, који је мога Вуку убио и кућу му коцем затворио, а мене у црно завио“, одговори баба па му отвори врата и уведе га унутра. Иша се није одмах казао баби већ је чекао зору, и кад је ова забелила, он извади нож иза појаса, пружи га баби и рече јој: „Ја сам Иша Радошев који је твога Вуку убио; ја сам три године бос и го, гладан и жедан по гори ходио, четовао и Турке убијао а себе свакојаким мукама мучио не бил' Вуку што боље осветио. Па сам данас дошао, да и теби дам прилику, те да Вуку осветиш, ако мислиш да га ја нисам осветио“. — „Ти си Вуку пушком убио, нећу нож, дај ми пушку“, одговори баба. Тада Иша опет задену нож за појас и извади леденицу (мала сребрна пушка која се за појасом носи) па је пружи баби и рече: „Удри да ти жао није!“ Баба једном руком прихвати пушку, а другом Ишу за руку, изведе га на праг од куће и колико је глас даје викну: „О, Ровчани, добро јутро и срећан ви Божић! Славите га у миру, љубави и слози, као што ћу га ја са Ишом Радошијевим кога од данас примам за сина уместо Вуке“,¹ па испали пушку у ваздух, а с Ишом се загрли и у чело га пољуби. Са овим је умир био готов.

2. После постигнутог умира повредилац на неприметан начин надокнађава повређеном све трошкове и сву штету, коју му је својим поступцима нанео. То он чини на тај начин, што као бајаги повређеном нешто поклони, или као добром пријатељу неколико дана бесплатно ради, или, најзад, што му нешто у зајам дадне, па му више то и не тражи.

II. Напред описани начин умира је специјално српски, а С. Арбанасима је готово непознат, јер они не изводе онај церемонијал о Божићу, који је у обичају код Срба. Но и они могу за ситније ствари доћи до умира вансудским путем, а то понајчешће бива у случајима болести, кад један другог морају обићи, којом се приликом и сам акт измирења обави.

§ 22. Потупак код принудног умира: убиставâ, ранâ и других зађевица.

I. 1. Кад би извесној заједници (племену, нахији или бајраку) дозлогрдиле посебне размирице њихових појединих чла-

¹) Због смрти Вукине Ровчани нису за три године славили Божић нити о Божићу пуцали из пушака, па их зато Вукина мајка позива да то раде, јер је Вука достојно замењен.

нова, онда је она на својима скупштинама одлучивала, да се завађени морају измирити, па је наређивала старешинама дотичних крајева да ту одлуку тачно и у одређеном року у свему изврше. Чим поглавар дотичног места добије такво наређење одмах сазива месно веће ради избора кметова и одређивања места и времена, где ће и кад суд свој рад отпочети. Број чланова суда бивао је различан с обзиром на месне обичаје и број крви, који се имао умирити, али је понајчешћи случај био, да се образује суд од 12 или, пак, 24 члана, као и код факултативног умира. Суду преседава најстарији члан по годинама, а почасно место до њега заузима представник заједнице, која је умир наређивала. Овај представник има само саветодавну и наредбодовну, али не и судску функцију. Суд или заседава у једном месту и одатле позива заинтересована и друга потребна лица, или, пак, иде од куће до куће повређених, и уз исти церемонијал, који се приликом факултативног умира обавља, умир врши и пресуде доноси.

Ако у неком крају има више крви, које треба умирити, суд се може поделити у два или више пододбора, који сваки у одређеном му месту умир извршује.

2. У случају да неко не пристане на умир суд има право да употреби силу и да непослушне држи у затвору све донде, докле од њих пристанак не изнуди. Поред затвора суд може употребити и друга репресивна средства, као недавање хране и постеле, лишење слободе свих чланова породице дотичног, делимично конфисковање његове имовине, и најзад, ако би дотични и поред тога упоран остао, да му запали кућу, распрода сву стоку, уништи усеве и друге плодове, а њега да протера из тог места.

II. 1. Принудно мирене имало је и својих добрих и рђавих страна. Добра му је страна била што је од крвно завађених врло често правило најбоље и најприсније пријатеље, и на тај начин спречавало даље проливање крви и стварало сигурнију основу за културно и привредно-економско развиће и друштва и појединаца. Но, с друге стране онај, који је на умир силом натеран и крвнину под морање примио, ову по кад кад није трошио, већ чувао и потајно њоме потплаћивао друга лица, да уместо њега освету изврше, пошто он то није могао учинити, јер га је везивала заклетва. Услед тога су настајала двострука непријатељства: с једне стране између раније закрвљених, и с друге између браства убијеног и убице — плаћеника, и то таква непријатељства која су водила истребљењу и једних и других, јер се др-

жало, да се на овакав начин извршено убиство може једино искупити вишеструким убиствима и на страни потплаћенога и потплаћивача.

2. Оваки су се случаји врло често дешавали у С. Арбанији у доба турске владавине, јер је турска влада врло често наређивала принудно измирење закрвљених, и на тај начин стварала згодан терен за даље проливање крви. Хилми Паша, кад је разоружао Северну Арбанију 1903. год., принудно је умирио око 5000 крви.

Б) Поступак при умиру заједница¹⁾

§. 23. Поступак код факултативног умира заједница.

I. 1. Кад се закрвљеним заједницама досади живети стално на ратној нози и кад дођу до уверења, да свако даље подржавање таког стања води пропасти и уништењу и једне и друге стране, онда преко пријатеља из других заједница почну водити преговоре о измирењу. Чим на умир пристану обе стране, одмах се одређује време и место на коме ће се и сам акт мирене извршити. Као зборно место обично се узима какво погранично брдо или висораван,²⁾ до кога обе стране могу најлакше доћи. Одређенога дана и на неколико стотина метара до означеног места дођу обе стране са целокупном својом војском и стану једна с прам друге као две ратујуће армије. Тада једна страна зове противну: „О. Н., ми смо са наше стране одредили х кметова и то: М., П., Р. и т. д., именујте који су са ваше стране“. Кад противна страна именује своје кметове, опет ови питају: „Јел' тврда и Божја вјера (беса) да су са ваше стране одређени именовани за кметове?“ Тек кад противна страна потврдно одговори, управо пошто се закуну и једни други, да су с обе стране одређени баш они људи, који су и именовани, онда се кметови упуте у сусрет једни другима и састану на сред растојања између обе заједнице, а сви остали остану на својим местима.

Ово предходно заклињање обеју страна да ће доћи да крвне размирице извиђају и суде баш они људи, који су и именовани, чини се због тога, да не би било преваре, јер се дешавало, да једна страна пошаље своје прваке, а друга сасвим незнатне људе, па чим се састану они приметну кавгу и међусобно се поубијају. На тај начин преварена страна губила је своје војводе, кнезове и друге главаре, а противници сем постигнуте освете, ослобођавали су се врло често изрода и наказа у своме племену, који

¹⁾ Уп. Богишић, Гласник 44 (1877), 297 и даље.

²⁾ Слатињани у Васојевићима састајали су се на Кривом Долу ради мирене с Колашинцима. У Црној Гори такво је место било Орјан Локва на Вучјем Зубу.

су им само као укор и ругло служили, а који су врло радо пристајали да овим путем своје животе положи, само да би се о њима и њиховом јунаштву причало и говорило, и да би им се име уз гусле спомињало.

2. Чим се кметови састану и по обичају поздраве, одмах прелазе на саму ствар ради које су се састали. Први посао њихов јесте да одреде и утврде вредност свакога упропашћенога или оштећенога добра, које се има платити. Тако ударају цену покраденим и запленим коњима, говедима и другој ситној марви; затим попаљеним кућама и колибама, као и свима другим стварима, за које се претпоставља да ће доћи пред суд. Вредност људског живота и рана утврђена је месним обичајима, и о томе нема шта много да се говори. Кад све то сврше тек онда прелазе на извиђање и пресуђење. Ово предходно ударање цене спорним предметима врши се из практичних разлога, јер се лакше долази до споразума приликом одређивања цене дотичним стварима, док се још не зна, која страна има којој да штету накнади. Међутим дешавало се, да кметови једне заједнице, чим би опазили да ће на њихову заједницу пасти велики терети плаћања, ударају сасвим мале цене упропашћеним добрима, а оштећени, опет, на супрот томе, сасвим високе, и због тога се цео умир разгради. Зато се одређују унапред цене свима оним предметима за које се претпоставља да ће пред суд доћи, како се доцније не би о томе правило никакво питање.

3. Пошто одреде цене свима предметима, који евентуално могу бити предмет спора, онда прелазе на извиђање и пресуђење самих размирица. Обе стране, прво једна, па онда друга, преко својих нарочито одређених заступника износе шта је која којој учинила. Наиме, колико је било с једне а колико с друге стране: мртвих и рањених; отетих девојака и одведених жена; колико опљачкане стоке, оружја и другога. Што која страна не може доказати на други начин доказује заклетвом, која се одмах и на месту полаже. Зато се приликом оваквих умира неизоставно води свештеник који заклетву од сведока и других лица, која се заклинју, прима.

4. Кад се штета на обема странама утврди онда се приступа пресуђењу, т. ј. прво се врши пребијање: глава за главу, рана за рану, отмица девојке за отмицу, плијен за плијен, преузим планине за преузим и т. д. Ако на једној страни буде више убиства но на другој, а на другој опет више рањених, онда се пребијају две ране за једну мртву главу, па ако ни то није довољно, онда се

крв пребија за плијен, за отето и опљачкано оружје и т. д., и на крају крајева, ако се пребијањем не могу сва потраживања обеју страна потпуно изравнати, онда дужна страна вишак накнадно плаћа, а по унапред одређеној цени. Најзад регулишу међусобне пограничне одношаје: међе суседних добара, неутралну зону, слободне путеве, право паше, појишта и друго; речју мир утврђују.

О свему томе направе „сетенцију“ — пресуду,¹ на коју се сви кметови потписују, односно своје мохурове ударају, и која с обзиром на спорни предмет од прилике овако гласи:

„Ва име Риста амин. Љета господња 1784. на дан рођења светога Јована крститеља и пророка, дано у Сотонићима у Црмници. Да јест веденије ва свакоме человјеку, који чује и види сије писаније и да се зна: како на данашњи дан у добар час, састадоше се двадесет и четири кмета и добра човјека, мољени и призвани од Паштровића и Спичана да развиде порок (погрешку) и размирицу крвну, која су се несрећом случила у последње вријеме, и призвавши име Божје, од којег произлази сваки прави суд, по души осуде:

У првој, да се пребију три мртве главе спичанске за три паштровске.

У другој, да за дијете паштровско, што Спичани заклаше на правубога, нека дочекају три стотине Паштровића, а рукоставник (убица) да изађе преда ње пушком крвницом о врату; а почаст и проштењу да им изнесе на трпезу сто и двадесет дуката и сувише брацко мито по обичају земље; и нека им да дванаест кумстава и двоструко побратимства.

У трећој, пребисмо плијен за преузим, а рану чобана паштровскога, који оста ћор у лијевоме оку, процијенисмо шест крви (т. ј. 60 дуката), нека му плате Спичани шесет цекина и берберину (лечење), што сам рече по души да је потрошио.

А међа нека је гдје кажу Паштровићи, а Спичани да се прођу сјеке и паше туђега под глобом.

Учињено и потврђено у двоје, а да се све изврши до Петрова дневи, који први на здравље дође. Трошци попола”²

За овим прошију обе пресуде с два конца чије крајеве

¹ Разуме се само у Ст. Црвој Гори, јер се у Брдима није правила никаква писана пресуда, као год ни при умиру појединаца, или, ако се и правила, то су били врло ретки случаји. У Брдима се дан мира обично бележио на унутрашњим зидовима каквог манастира. Такав један запис налази се још и данас у Морачком Манастиру на зиду у олтару и он гласи: „Знати се кал 8чни мир Рашко Кнез (морачки) и Баџон кнез Берат от Вассоевића на рекѠ ТарѠ. л. д. ѿ. г.“ (1803). — По саопштењу г. Т. Катанића.

² Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1882. 205.

вежу за две рупице какве сребрне паре. Тада двојица, један с једне а други с друге стране, ухвате по један примерак пресуде а најстарији кмет маказама пресече пару напола, тако да једна половина оде на конач једне а друга друге пресуде. Чим се пара прекине, приступа с обе стране извесан број угледних људи, који стану у два реда једни с прам других и ту се узајамно ижљубе и побратиме.²⁾ Најзад, прваци заједница дају једни другима часну реч, да ће свесрдно чувати постигнути мир, да ће његове нарушиоце најстрожије кажњавати, да ће се старати да се досуђене накнаде поштено и на време плате и да ће и у будуће све заваде договорно и заједнички мирити.

На растанку обе стране стану једна према другој и кажу: „Од данас па за увијек окренимо плећа један другоме, а пушке противу непријатеља!“ Затим се окрену на левокруг и оду сваки на своју страну. Овај чин посматрачи са обе стране поздрављају песмом и плотунима из пушака.

Са овим је умир између заједница свршен, а после се појединци сами мире и своја потраживања изравнавају по поступку, који је већ напред изложен и детаљно описан.

Многи наши и страни писци описујући обичај мирења крви код Срба бркали су две ствари: умир између заједница и умир између појединаца, па су због тога и тврдили, да је при мирењу мртве главе убица био дужан, да изда браству убијенога поред крвине и одређенога броја кумстава још и извесан број побратимстава.²⁾ Међутим то је нетачно, јер код нашег народа у свима крајевима при мирењу појединаца око мртве главе морали су се испунити свега два услова: 1.) да убица плати роду убијенога крвину и 2) да се с њима окуми или да их побратими. Према томе, кумство и побратимство су се код Срба узајамно искључивали, т. ј. међу умирницима је могло да постоји једно или друго, а никако обоје.¹⁾ Но можда ће неко помислити, ако се кумство и побратимство није издавало једним и истим сродницима убијенога, оно се издавало једно једнима, а друго другима. Али ни то није тачно, јер кумство као духовно средство не веже само два лица, која

¹⁾ Уп. Караџић, о. с. 48.

²⁾ Ровински, Черногорја, II, 2, 382; Љубиша, о. с., 205; Медаковић, о. с., 119; „Српско-далматински Магазин“ за 1844, 64—73; Богишић, о. с., 581.

³⁾ Тако Милићевић, Годиншница Н. Чупића, II, 190.

су се непосредно окумила, већ се оно преко њих простире и на све њихове рођаке, и ово у толико пре, што у оваким случајима број кумстава достиже цифру од 24, тако да се духовно сродство може распрострети и на најудаљеније сроднике умирника, у ком је случају побратимство по све излишно. Кад ствар тако стоји, онда се по себи намеће питање: откуда су могли извесни писци тврдити, да се поред кумстава издавао и извесан број побратимстава? Ево откуда. При умиру заједница био је обичај, да се ради чвршћега и трајнијега мира, постигнути споразум утврђује братимљењем најугледнијих представника обеју заједница, који су у стези држали своја браства, и на тај начин могли да послуже као најбоља залога за одржање мира и чување добрих суседничких односа. Како се у старо време приликом умира заједница редовно вршило и мирење појединаца, и како је један исти суд у исто време расправљао и једне и друге спорове, то је он и по једним и по другим спорним предметима доносио једну заједничку пресуду, у којој се помињало и оно, што је појединац био дужан да испуни према појединцу, као и оно, што је заједница била обавезна према заједници. Том су се приликом у пресуди помињала и побратимства и кумства, од којих су прва служила као гаранција одржању постигнутога споразума и закљученог мира између заједница, а друга као једна јача духовна веза, која је утирала пут сложном раду и узајамној помоћи између дотле крвно завађених појединаца. Посматрачи свега тога, нису умели да повуку једну тачну границу између умира појединаца и умира заједница, па тек онда да утврде суштину и једнога и другог, већ су све то помешали и због тога онако погрешан закључак извели¹⁾

II. И код С. Арбанаса је био исти поступак с том разликом само што се код њих у место братимљења и њих речи „окренимо плећа“ и т. д. везивала „б е с а п а ћ“ — беса мира и то на разне начине, од којих ћемо овде само примера ради неке навести. Главари са обе стране скупљали су се у један круг и најстарији између њих полагао би своју пушку и нож унакрст и једно преко другог на земљу изговарајући при томе најоштрију клетву ономе ко би бесу прекршио. За њим су то исто радили и сви остали главари, полагајући своје оружје преко његовог и изговарајући исту

¹⁾ Уп. Караџић, о. с., 48 и 49.

клетву. Беса мира могла се везати и овако. Пошто би се окупили сви главари, који су хтели да се бесом вежу, сваки би пољубио и лизнуо јагодицу од палца своје десне руке, затим би сви саставили палчеве и у један мах изговарали по три пута речи: „беса — бес!“¹⁾ У неким крајевима беса се полагао и на угљену. Бесници су хватали палцем и кажипрстом од десне руке неки повећи угљен или угарак и три пута узастопце изговарали ове речи: „Ко ову бесу прекршио, да Бог да му поцрнео образ и њему и свакоме његовом као овај угљен!“ Са овим изговореним речима беса је била везана, и грави Арбанасин би пре главу изгубио, но што би је прекршио.²⁾

Најзад, код С. Арбанаса се не прави никакав писмени уговор или пресуда, јер су они сами сведоци о свему ономе, што је приликом умира утврђено.

§ 24. Поступак код принудног умира заједница.

I. 1. Увођењем државног казног система у Црној Гори и његовом стриктном применом успело се, да се до извесних граница сузбије зли обичај вршења крвне освете. Али и поред свега заузимања државних органа да угуше крвну освету, она је се ипак вршила, ако не између чланова једног истог племена, а оно између чланова суседних племена. Јер и најстрожије законске мере нису могле одмах и онако преко ноћ да збришу многобројне личне и племенске размирице, многобројне грубе и сурове друштвене обичаје и друге штетне традиције, које је за собом оставило бесудно доба, и које су још увек тињале и као подземни вулкани с времена на време из темеља потресале народни живот и кочиле његов правилан развитак и напредак. Све је то задавало озбиљну бригу меродавним факторима, који су стално бдили над заједничким пословима и неуморно радили да и друштво и појединац изађу из уског оквира схватања племенских интереса и да овима претпоставе опште народне и државне интересе. Први озбиљан корак који се имао учинити у ту сврху био је измирење закрвљених племена. Јер на што ће празно јединство и спољашња слобода, када унутрашњег јединства и слободе нема, кад је територија једног племена по све страна и неприступачна члановима других племена. Стога се и овде као и код појединачних сукоба морало прибећи принудном мирењу племена и нахија. Зато је Црна Гора, чим се као држава била толико оснажила да је себи присвојила право кажњења нарушиоца правног поретка,

1), 2) Оба ова начина везивања бесе практиковани су само код Арбанаса Косовског Вилајета.

одмах и свом снагом настала да измири завађена племена, па је у том циљу и наређивала њихово принудно мирење. Тако чим би се која нахија испод Турака ослободила и с Црном Гором сјединила, морала се принудно измирити са свима оним нахијама с којима је дотле у завади била. На тај су се начин, одмах по ослобођењу, измирили Васојевићи и Кучи, Васојевићи и Морачани и др.

2. Што се, пак, тиче самог поступка при овоме умиру, он је исти као и код принудног умира појединаца, само с том разликом, што се овде мирење изводи колективно и на једном месту, т. ј. не иде се од куће до куће повређених, већ сва заинтересована лица морају доћи на одређено место, и ту се онако *en bloc* умир обавља. Том се приликом закрвљене стране измире и окуме, а знатније личности један другог побратиме и на тај начин између себе трајна пријатељства вежу што је доцније све служило као најбоља залога за миран лични и породични живот појединаца и општи напредак друштва и државе.

II. 1. У последње време принудно мирење заједница практиковано је и код С. Арбанаса. Султан је с времена на време наређивао да се принудно измире извесне заједнице, чим би се између њих крвна размирица разбуктала и број убистава умножио. У том циљу он је редовно издавао указ — „и р а д у“ која је од прилике овако гласила:

„Победитељ Абдул Хамид, син Абдул-Међидов, дика великана прибрани племић, који је на врхунцу узвишености и који је одабран вечитом Божјом помоћу, по Божјој милости издајем налог валији Скадарског Вилајета генералу Н. Н., који има част генерала првог степена и орден са бриљантима и орден првог степена османлиски, на вечитој био узвишености и дика био свих узвишених војних службеника и ослон био свима великанима и са помоћу преузвишеног Бога био на највећој части и поштовању, мом пуковнику окружном начелнику Н. (нпр. Тиране) Н. Н., који носи орден трећег степена, — како њима дође моја узвишена заповест да је одмах имају извршити. Њена је садржина. Пошто су се у месту Н. умножиле крвне освете и јако увеличао број убистава између дичних ми поданика Н., Ми преузвишени наређујемо, да се одмах образује комисија од племенских првака, која ће све посебне размирице извидети, свакој крви сразмерну цену ударити, и тим путем закрвљена браства нагодити и измирити. Саме, пак, кривице створене учињеним злочинима опраштам превеликом милошћу својом“.

2. Одмах по обнародовању „ираде“ образовале би се умирне комисије и отпочеле свој рад. Цео даљи поступак истоветан је као и код принуднога умира појединаца, с том разликом само, што где год се тамо помиње представник заједнице, која је принудно мирене наредила, овде га замењује орган државне власти, са оним истим атрибуцијама, које у овом случају има и представник племенске заједнице.

§ 25. Поступак код принуднога умира појединаца и заједница двеју држава.

I. Као што је већ напред речено, крвна освета још и данас у пуном јеку влада у С. Арбанији и служи као једно по све легитимно средство за заштиту живота, имања, части и слободе. Одржање крвне освете код С. Арбанаса учинило је, да се она потпуно не искорени у Црној Гори, јер и ако је између Црногораца ретко и тако рећи по изузетку вршена, она се врло често вршила између ових и суседних Арбанаса. Нарочито су погранична места дуж Малесије одувек служила као права легла крвним размирицама. Па како је због тих пограничних сукоба врло често долазило и до оштрих односа између Црне Горе и Турске, а по кад кад и до самога рата, то су се обе државе, особито у последње време, трудиле, да споразумно и на миран начин отклоне свако даље проливање крви, и да путем принуднога умира закрвљених појединаца и њихових браства изгледе и изравњају све њихове посебне размирице и на својим границама мир и поредак заведу. У том циљу, пошто би се обе државе претходно дипломатским путем споразумеле, наређивале су, свака на својој територији, да се сва заинтересована лица пријаве за то нарочито одређеним комисијама, ради пресуђења и измирења њихових личних потраживања.¹⁾

¹⁾ Примера ради, доносимо у целини једну наредбу издану у тој цели од стране црногорских власти.

„Министарство Унутрашњих Дјела¹⁾

Бр. 762.

Цетиње, 22. Јула 1888.

Господине Капетане!

Примјетило се, да су се од пошљедњег рата јако увеличала убиства, између наших и отоманских поданика.

У земљама ће влада ред и закон такви се догађаји ријетко збивају и свака влада сматра за част и дужност да им на пут стане.

Желећи доказати свијету и нашијема сусједима, да је Црна Гора држава, у којој се знаде цијенити и поштовати ред и правни одношаји према поданицима страних држава, Влада нашег Узвишеног Господара, споразум-

¹⁾ Зборник судских закона ит.д., 167—169.

II. Чим се састану и конституишу ове мешовите комисије одмах се суспендују сви државни писани закони, који су у сили и важности, и извиђа се и суди у свему по обичајима и традицијама дотичног места, као год да умир врше појединци и без суделовања државних органа. Према томе, сам поступак код ових комисија исти је као и код обичних крвних судова. Једина је разлика у томе, што овим комисијама стоје на расположењу много ефикаснија средства за изнуђење пристанка за умир од појединих незадовољника, јер им је увек при руци државна полиција, а по потреби и сама војска, те појединци и њихова браства хтели не хтели морају на умир пристати. Зато на овоме месту нећемо нарочито говорити о самом поступку пошто је у предњим параграфима било о томе довољно речи.

Јела се је с Владом Његовог Царског Величанства Султана, да се образују мјешовите комисије, којима је задатак, да договорно умире сва убиства која су се од рата до данас збила између наших и отоманских поданика.

Огласићеш свакојему војнику подручне ти капетаније, да по данас, који би се од њих усудио освету учинити према турском поданику, да ће се такви сматрати као прости убица и бити кажњен по свој строгости црногорскога законика; а који поданик Господарев има да тражи крв или рану, да се мора пријавити више реченим комисијама у Подгорици или Тузи најдаље до 5. Јулија ове год.

Који се Црногорац до тога доба не би пријавио истијема комисијама, губи свако право на умир, а кад би сам покушао освету да учини, биће кажњен као што је више речено.

Господине капетане! Наређује ти се да ову наредбу свакоме и по три пут објасниш, како не би нико могао послјеје рећи, да није за њу знавао, и да оне, које знаш да имају да приме умир,¹⁾ или да су они дужни коме крв примораш, да се пријаве пријед реченога рока комисијама.

Поред овога, догодили се да турски поданик убије, рани или плијени поданика Књажева, ни власти ни својта оштећенога Црногорца, не смије никакву освету учинити, док се не види оће ли влада турска њена преступника и злочинца праведно казнити — не учини ли она то, што ће наша влада најодлучније од ње тражити, тек само онда и по предходном питању власти; али никако самовољно и без питања, јер је такоа у своју главу, па да му је брат, отац или син — на велику божју правду и без зађевице погинуо од стране турских поданика.

Сматрам за дужност, господине капетане, поновити, да наш Узвишени Господар и Његова Влада оће по сваки начин, да се свако безусловно овој наредби покори.

Ова је наредба токођер послата бригадијерима, који ће са своје стране исту заповијест извршити.

У осуству

Министра Унутрашњих Дјела:

Филип Петровић.”

¹⁾ Умир у овом случају значи крвнина. У последње доба реч крвнина се изгубила и њу је заменио умир, који истовремено значи и сам умирни поступак и накнаду, која се повређеном даје.

ДОДАТАК

А.) ПРЕСУДЕ.

а) Неколико умирних пресуда — Сентенција Црногорског Сената.¹⁾

I.

Цетиње, 14. септембра 1837. года.

Да се зна и да је вјеровано ово данас учињено писмо пред свакијем судом и Господаром ће би од потребе било приказати а то како се случи несрећа и уби Јоко Милов Горњак Мила Бегова Пламенца иза тога би много зла међу њима и убише Пламенца Јова Станкова који бјеше од тога зла одличен и тако скочише Пламенци и призваше племе и за тога одличнога човјека убише Пламенци тројицу Јока Бегова и Марка Бегова и Јока Савова, за што убише одличена човјека Јока Станкова а потљен овога убише опет Пламенци Филипа Маровића Горњака и би међу њима преузима и пленовах, и бјеше дошло стога да се све племе покоље и тако кад врховни суд за ово зло разумје послао је у пут перјанике за обије парте и доведоше их пред врховни суд на Цетиње и тако кад је врховни суд њихове давије и разлоге разумио, тако у прву судимо и сентенцијамо, тако од ове три главе те убише Пламенци с племеном пребијамо једну главу за Јова Станкова, а за оне друге двије главе судимо да за оних збора није, зашто бјеху убили човјека одличена, тако суд пребија како и остале злочинце које земља црногорска и брдска мушкетаје, и за њих да нема поговора нигда нико, а судимо главу Мила Бегова по закону земаљскоме 133 цек. и 2 гроша. Ово да даде Јоко Милов Горњак, који га је убио, а судимо да даду Пламенци за Филипа Маровића 133 цек. и два гроша и овако сентенцијасмо, и вјечно умирисмо да за ово нигде више поговора није него да су умирници међу собом у вјечни вијек амин, и за више увјерење по заповиједи верховне власти потврђује се ова сентенција како више изговора Печатом Народним.

¹⁾ Види Архив за правне и друштвене науке 1910., књ. IX, 349—364 и књ. X, 19—33; 90—99; 178—188; 287—295 и 372—380 где је објављено више оваких пресуда. Пресуде које нису објављене у Архиву, а наведене су овде, добили смо од г. Љуб. Бакића, председника Великог Суда у Црној Гори.

II.

Мјесеца септембра 1837. года.

Да је вјеровано ово данас учињено писмо пред Богом и Господаром и правијем судом ће би требало виђет га, а то како се догоди несрећа међу Гајом Јовановијем Грујицом Марковијем Зачиранима свадише се и побише ћотецима и за те ћотеке бјеху се мирили и по умиру нађе се Грујици глава фраска и проваљена и има умријети, и дозво медука и трапа му главу, и похарчи око себе много и извида се, и на данашњи дан посла за оба сенат, и дођоше на Цетиње и **давијаше пред сенатом све што имаше**, и сенат, разумијући њихове давије разлоге судимо да да Гајо Грујица плати медука и ту мухарац, и када Гајо и ово преда да буду умирници и да један од другог немају тражити ништа.

III.

Месеца октобра 1837. год.

„Да се зна и да је вјеровано ово данас учињено писмо пред свакијем судом и Господаром гди би од потребе било приказати и то како дођоше пред црногорским и брдским сенатом из Глухога Дола, то јест Бранковић признаде главу да је убио Шуштера и тако правитељствујушчи Сенат развиди њихове давије, и тако отсуди по куштуму земаљскоме да има платити Нико Перов Бранковић по ради крви главе Шуштеру, сто и тридесет и три цекина и два гроша и тако запише увјереније потврдисмо“.

IV.

Мјесеца октобра 1837. год.

Да се зна и да је вјеровано ово данас учињено писмо или ти сентенција пред Богом и свакијем судом правијем, ће би изашло а то како се догоди велико зло и несрећа међу Томићима, Штитарима и Ђачанима састаше се на палашку гомилу сва три племена због баштине што им бејаше заједно и свадише се и побише и би међу њима ћотеках... и би посјечен Тодор Андрић по глави, а поп Челебић има два ћотека на главу а сина му уби пушка у руку, и тадар попуцаше пушке Томицке и Штитарске и погинуше два сина Андрије Мићунова, убише једнога Томићи рекоше да га уби Богдан Миланов и скочише Ђачани и убише Томића сина Крцуна Савова, и око онога другог погонише се Томићи и Штитари ко га уби и у погодит се не могаху и у то њихово ћерање на данашњи дан позваше се пред Господаром и новијем сенатом и давијаше све што имаше и суд развиди међу њима све,

по прилики да су га убили Штитари, и овако договорно судише у прву требит Томицку главу за онога што га уби Богдан, а пребише рану Тодра Андрина за ране попа Челебића а ране сина попова судише цекина пет. А судише ову главу другу..... по закону земаљскоме сто и тридесет и три цекина и два гроша, да то имају подмирити Штитари сви који су тај дан ту били сваки подједнако, који је год тај дан долазио на Ђаце. и за све крвне работе оставише их на мир увијек и амин, и узесмо на те карате од двије главе Ђачанима цекина десет, а Штитарима пет, а Томићима који су ту били пет.

V.

Мјесеца октобра 1837. год.

Да се зна а то како данас на данашњи дан дођоше пред Црногорским и брдским сенатом то јест како се догоди зло међу синовима Милоша Вукова Јовићевића са синовима Андрије Вукосавова Пејовића око куповине у Орлију свадише се и уби Новак Милоша Ђукана Андрина (попа). Прво судимо главу по куштуму земаљскоме сто тридесет и три цекина и два гроша, од тога одбијамо за рану трапану од Новака Милошева цекина шездесет, остају да даде Новак Милошев Периши Андрином за главу цекина седамдесет и три и два гроша, а уцијенисмо исту рану Перише Андрина цекина тридесет (...)**што је узео Периша Андрић одлике¹⁾ од Јовићивића да их узме за своју рану, а пребисмо руку Манојла Драгишина за трапан Марка Вукичина и да преда Вукица Милошев Манојлу Драгишину цекина двадесет да да Петар Милошев цекина десет истоме Манојлу Драгишину, а ћотека које бјеху друге пребисмо једне за друге, а иста гара у (Орлију), што је купио Вукица Милошев да остаје његова како је и купио, и биће послата два човјека од суда, да виде како ће заградити, а Вукица ако није додао Ланићу све паре за више речену куповину, да их има дати, и тако их са свим умирисмо во вјеки вјеков-амин.**

VI.

Мјесеца новембра 1837. год.

„Да се зна и да је вјеровано како на даншњи дан дођоше пред сенатом земаљским Пјешивци и Озринићи и приказаше своје давије и пошто давије приказаше Озринићима у Пјешивцах

¹⁾ Одлика значи неодговорност за какву кривцу, па било да племе неодговара за оно што неки његов члан учини, било да поједини чланови неодговарају за поступке својих племеника. Прво се постиже кад се племе некога члана одрече, а друго кад извесни члан племена плати повређеном око 50 талира као свој откуп, да га више не дира.

двје главе и једна рана, и пошто то разабра разлоге сенат отсуди и преби међу ова два племена сво зло једно за друго, главе, ране и пљенове покрађе а судимо за двје главе и за рану које . . . нађе у Пјешиваца Озриничкога, да им плате Пјешивци, који су дужни једну главу Марковску..... **Бошкова има се осудити као лупешка за по главе** што је више од 20 цекина одбијемо од оне. Сргова сина и Срго да преда Марковљанину цекинах **одсудисмо главу Ђукановића ка лупешку 60 цекинах**, ту главу да имају платити Подкунићосни, а **судисмо рану синовца . . . као лупешку 10 цекинах**, да му је плате Вукасојевићу, а судисмо Лазару Митрову да поврати леденицу Вуксану Стојовићу, а они да даду Лазару за дерачину 10 талијера од којих одузима глобе а пет за што је човјека одро који је а Шуњо Вуксанов с дружином да плати које је на сваку муку уно пред кућом и зашто су били Бјелопавлијецски и рукодаћи један другоме и то су од Филипа да плати што се у кога нађе по чистини и да имају дати суду каратах 100 цекинах, педесет једна страна а педесет друга страна, а што се тиче ораницах суд ће послати гвардију да границе по правди забјележи међу ова два племена и с овијем умирисмо и да да Кешин сину Петрову 10 цекинах, а син Јованов да врне ко . . . и овако утврдисмо вовјечни мир и који човјек на ово не пристане има бити од суда смрћу каштиган, они који би рекао непристајем.

VII.

Мјесеца децембра 1837.

„Да се зна . . . како сломи поп Ђура **нектећи** главу с грехом Николе Јовова Маровића, и тако суд нађе за право да се наплати као остала глава, но како смо разумели да се **с грехом из игре ова несрећа догодила**, зато судимо главу како је више речено талијера 40, да му наплати до Ђурђева Дана, и овако сентенцијасмо и потврдисмо, како обоје парте контене бише, и да за ово више поговора нема.

VIII.

Мјесеца јануара 1838. год.

Да се . . . међу Љештанима и Лакетићима и убише Радосава Мијатова и двје пушке пукоше уби га пушка Пурана Новичина, а друго пуче Лазара Мирова и тако кад је верховни суд њихове давије разабрао тако судисмо главу по куштуму земаљскоме 133 цекина и 2 гроша, и то да има платити Пуран Новичин три дијела од речене крви, а Лазар Миров четврти дио и да по здраво подмире чим год узмогну, а Марија Мијатова да има дати 30 талије-

ра за ону баштину Маровића . . . и **пребијемо куће и паљевине једне за друге**, и за то да више збора нема и узимамо им суд обичне карате 40 цекина, 5 цекина од Љешана а 5 цекина од Лакетића и тако сентенцијасмо и утврдисмо како обоје парте контене бише и умирисмо их во вјечни вијек — амин.

IX.

Мјесеца јануара 1838. године.

Да се зна . . . како се велико зло и несрећа догоди, међу Јаредићима и Пековићима, како се **сама уби одива Петковићева**, која је била удата за Јаредића, и за ријечи што јој говорише Јаредићи, и за те ријечи пребисмо рану и преузиме што му је год учинио Пековић, а судимо двје главе по куштуму њиховому 3200 гроша, да да Јаредић Пековићу за двје главе и узимамо карате од Јаредића 5 цекина, а од Пековића пет цекина, и тако сентенцијасмо и потврдисмо и умислисмо их во вјечни вијек — амин.

X

Мјесеца новембра 1839. год.

Да се а то како уби кћи Тодора Перишина, Пауна Муратова, а видећи суд како је он њу безаконно узео, и како је после с њоме живио, у неслози као невјенчан, и у томе се посвадише око истога безаконија, и она њега уби, и тако после његове смрти, призна суд исту Верушу, и обије стране, и тако када је правитељствујушчи сенат њихову давију разабрао будући, како је безаконно с њоме живио, да она не може бити на смрт осуђена, но да иде по свијету да је није у нашој држави није, а судимо да Верушин отац, даде сиротињи покојнога Пауна Муратов тал зашто је то његова кћи учинила и овако умирисмо обије стране да за ово више поговора нема.....

XI.

Мјесеца јунија 1840. год.

Да се зна да је верована ова данас учињена сетенција пред Господаром, и свакијем правијем судом, ће би од потребе било приказати, а то како се били зађели Морачани и Васојевићи, великијем инатом око Таре и ливада у Тару, и погодит се немогаху, но бјеше дошло међу њима до покоља, и тако посла Господар с Цетиња његовога брата Пера Томова Петровића и Стефана Перкова Вуковића, и још неке сенаторе и суд црногорски и Брдски, и перјанике и капетане Кучке и Морачке, и ета на тару Морачане и Васојевиће, и све ногама обидосмо, и очима

видијесмо и почесмо дијелити, прво стависмо границу на Црни Вал и право с Црнога Вала на воду и водом на сред Јасенови Бријег побијен кам и с бријега на воду и водом како иде Тара до дно веље Јабукe, пак право крајем Јабукe у зајабучки поток и на газ и на Тару и водом, све како вода иде до Вучетина Камена, а с крај ливаде која се зове Вучетин Кам њу исто у воде доклен дође право на пут који излази на ланиште на студенац а са студенца право преко горе на Кук, и тако све договорно подијелисмо и за право нађосмо и међу њима ову карту утврдисмо, и која не страна не би послушала да даду глобе 100 цекина, без ничесова опроштења, и да буде на њега Господар и сва земља и да му трага не оставимо у нашу земљу.

XII.

Мјесеца маја 1841. године.

Међу Ивом Белановијем Бакићем и Јовом Савовијем Ђачанином дођоше данас пред верховни суд на давију око крви, а то како уби Јово Савов сина Ива Беланова у крађи грехом по ноћи, тако ми суд кад начисто разумјесмо **будући да је у крађи погинуо, судимо главу 30 талијера**, а глобе да да суду (33) талијера, и овако умирисмо их у вјечни вијек амин.

XIII.

Мјесеца јануара 1843. године.

Како данас на данашњи дан дође син Дојице Повића Ђурашковића са својијем братучедом Луком Пречовијем — Ђурашковићем око ране те га је ранио син Дојичин у три **гријехом нектећи**, тако судимо да ништа не даје син Дојичин до само берберину по души да плати.

XIV.

Мјесеца септембра 1843. године.

Како је убио Живко Илин Вујовић Бјелица, Андрију Савићева Вуковића Бјелицу, около парак од гвардије, па је био узео више 10 цванцика, које нијесу његове биле, но Живкове и тако када смо ми суд разумјели, тако судимо да Калуђеровићи и Вујовићи даду један дио од главе а други дио Живко сам, **а трећи дио одбијамо јербо је Андрија Савићев зађевица био**, и судимо да Јоко Савићев даде мерику 3 цек. а капетану с дружином 5 цекина и на ово обе стране довољне беше и осташе без поговорно узмирици у вјечни вијек амин.

XV.

Мјесеца децембра 1845. године.

Како данас на данашњи дан дођоше пред врховни суд на давију Перо Бјелица с браћом и Бело Новаков Клепач с браћом, а то како је убио Перо Бјелица покојнога Тому Којичина Клепача, и тако када ми суд чисто разабрасмо њихове давије судимо главу 133 цекина и 2 гроша по куштуму земаљскому и тако Перо Бјелица с браћом паде под ноге Клепачу, Белу Новакову и његовој браћи, и тако замолише се..... главари црногорски суду врховному, и тако на прошеније главара црногорскијех опрости главу и **прими двије леденице** и остадоше безпоговорно умирници увијек и амин.

XVI.

Мјесеца маја 1846. године.

Како дођоше Ровчани Батлићевићи и Горњи Ровчани, и тако како се бјеху између себе поклали, и било је међу њима мртвијех главах, и тако када разабрасмо ми суд њихове давије, тако пребисмо двије главе Батрићевића, за двије главе Горњо Ровачке, а судимо за **Радована Петушина, који је погинуо у крађи како кажу, судимо да се закуну 12 Горњо Ровчана, па по клетви ако буде доиста у крађи убијен да за њега збора није колико ни за остале лупеже**, ако ли се Горњо Ровчани не моглоше заклети, тако остаје глава за њих, а баштина коју су Горњо Ровчани притисли Батрићевићима да им имаду врати и сваку работу њихову, што се њихово називало, и на ово осташе обије стране довољне и умирене безпоговорно у вјечни вијек и амин.

XVII.

Мјесеца новембра 1846. године.

Како дођоше Граховљани и Бјелице, а то око ранах Лакете Костовића, којег је ранио Сћепан Митров Вујачић, и тако када ми суд разабрасмо њихове давије **тако судимо по мртве главе 60 цекинах и кумства три, а три побратимства**, и тако опрости суду и својему 60, талијера, а 60 талијера опрости, и умирисмо их по овој сетенцији безпоговорно у вјечни вијек амин.

XVIII.

Мјесеца јануара 1849. године.

Како дође Милош Перов Ацић и Микулићи а то за сина Мркоја Андрина којег је убио син **Милоша Перова у крађи**, а то грехом и нектећи по несрећи, и тако када ми суд њихове давије разабасмо чисто, тако одсудисмо за **лупежа по главе** да

подмири Милош Перов и по том се од своје воље Милош Перов Верховноме Суду замоли да плати цијелу главу и ми суд одобрисмо по његовој вољи и подмири 133 цек. и два гроша и на ово осташе безпоговорни умирници у увијек и амин.

XIX.

Мјесеца фебруара 1849. године.

Како се догоди зло међу Шоћима и Вучковићима и уби сина Јока Радова одиву Шоћеву, синовичину Матијаша Јованова и неће Матијаш Јованов да причека да убије крвника него уби права човјека покојнога Сава Јокина, и тако када му сад чисто разабрасмо тако судимо по главе 133 талијера и грош да подмири Матијаш Јованов зашто је убио права човјека, Сава Јокина и ово судимо надавка по главе рашта је убио права човјека, а главу за главу пребијамо, и на ово осташе умирници безпоговорно у вјечни вијек амин.

XX.

Мјесеца јулија 1849. године.

Како се догоди зло међу Јанковићима и Пејовићима како убише Јанковићи на правду Божу Луку Михаилова Пејовића и опет на правду Божју убише сина Ђурише Оташева Јанковића они и једни и други жестоко наказаније од суда верховнога примише. и тако на данашњи дан призна суд обије стране пред собом и за све их чисто умири, то јест двије главе једну за другу пребисмо, што уби Пејовић Турчина жаљачкога укра Јовановића, за то осудисмо да подмири Пејовић Јанковићу по мртве главе а нама суду зададе њихова смутња премного главобоље, за то данас утврдисмо међу собом и рекосмо ми суд ако би унапријед за сва зла међу њима икада поговора било да учинимо расељеније од онога који би почео и овим их умирисмо и подмирисмо у вјечни вијек и амин.

XXI.

Мјесеца новембра 1849. године.

Како дођоше у кос... пред Верховним судом на давију око главе покојнога кнеза Дуркова, и око ранах и плијеновах, које је било међу њима, и тако када суд чисто њихове давије разабра, тако судимо главу по куштуму земаљском 133 цек. и 2 гроша, а ране пребисмо за ране, које су биле на обије стране, а плијенове пребисмо за плијенове и ово међу њима умирисмо и обије стране присташе безпоговорно у вјечни вијек амин.

б) Две умирне пресуде из Јужне Далмације.

I.

„Да је видимо свакому човеку кому се достоји или пред кога се изнесе сеи записаније како Младош Баленовик и синовац му Брајан и Лукач Брајанов брат и Радивој Добросалик утакмише се с Степком Беликијем и с Бранком Миловчиком, Клокурисијем за убој и вражду Стрезејову кога сценише т. (300) перпера а од тогаи више речени Младош и Брајан и Лукач и Радивој смишљаје милост господства дубровачкога и последњи дан на што може изити и волев кумства и љубав више реченијех Петка и Бранка оставише и простише с. (200) перпера на божју част и више реченијех кумова. а још више речени Младош и синовац му Брајан и Лукач Брајанов брат и Радивој Добросалик примисмо од више реченијех Бранка и Петка р. (100) перпера динари за више речену вражду Стрза а ино све простише и благословише, и ако би више речени Петко и Бранко или тко ини них порекао, потворио или поновио да плати комуну дубровачкому т. дукат толикоге ако би исто порекао веке вијеки вијекома за ово више речени Младош или синовац му Брајан или Лукач Брајанов брат или Радивој Добросалик или тко ини за њих да плате свому господару по Т. дукат, а всему овому више престајије Прбио Миокусовик и Никша Мацлојевик кнез жрновнички” (од 1. децембра 1442. год.)¹

II.

„Ва име Исуса Христа амин; на 16. фебруара мјесеца, дан недјеља 1632 у Паштровиће на Ријеку Решевића.

Сједећи ми суђе, властеле и остала господа од банкаде (паштровски суд од чланова из 12 браства) на обичном мјесту, приступи пред нама Иваница, удовица Сепца (Стевана) Вукчева с једне банде, а с друге Радоје Крстића Никчева од благородне комунитади Паштровиће, а то имају међу собом порок и деференцу; како се завадише покојни Франић син Иванице и покојни Станиша син Радојев, правдајући се около једне мурве, те им је неподидељена у обору, и уби први потоњег и потоњи првога, и тако се замијени и један другоме прије но су испијехнули, крв алалише, да се ова работа смири без више погибије; тако ми сви договорно пријатељски, а не по хајтору него по нашој души, осудисмо како ниже:

¹) Пуцић, о. с., II, 106.

У прву призвасмо у помоћ име божије, од куд свака пра-
вица, мир и слога извире, а у другој, пребисмо главу за главу и
каменом претурисмо (тј. да нико ником ништа не плати), а да се
мурва има посјећи и сиромасима раздијелити и да други Ивани-
чин син Нико, кад се ожени, има призвати за кума вјенчаног
Рада сина Радојева и, прво му се дијете помаши (роди), друго
кумство.

Ову нашу осудбину прочитасмо на глас народу и партама
и обје бише задовољне и пред нама се изљубише и кумство обе-
ђаше и у вјечном миру осташе, а Бог дао дбар час! Амин⁽¹⁾

¹⁾ Врчевић, Разни чланци, 15—16.

Б). НЕКОЛИКО НАРОДНИХ ИЗРЕКА И ПОСЛОВИЦА О КРВНОЈ ОСВЕТИ И УМИРУ

1. Батина је за стоку, а пушка за људе.
2. Бог је предобар јер никоме дужан не остаје.
3. Бог ником дужан не остаје (т. ј. свети се).
4. Бог освету не чини, али осветника не мрзи.
5. Бог се свети и на девето кољено.
6. Време свему доака, али освети никада (т. ј. освета је незастарива).
7. Глава иде за главу (т. ј. сваком људском животу једнака је цена).
8. Жене се бране језиком, а људи овако... (при том се покаже кажипрстом, као кад се вуче за омицаоник од пушке).
9. Ко врху туђе жене погине, од своје је руке погинуо.
10. Ко мучки бије, себе бије.
11. Ко мучки напада себи рану задаје.
12. Ко се не освети, тај се не посвети.
13. Ко се сам убије ђаво му крв пије.
14. Крвник заклат, — убијени крилат (т. ј. чим убијени буде освећен његова душа иде — лети на небо).
15. Крв се поклања, али се не једе (срамота је узети новац за крв).
16. Лако је дијете и старца убити, ал' је тешко на рутав нос удрити.
17. Љепота оку годи, али глави цијену не даје (т. ј. ружни и лепи једнако вреде).
18. Људски је живот непроцјењив, ал' је и људски ајтер велик.
19. Мрав се највише радује старости, а душа убијенога освети (јер мрав у старости крила добија, а душа освећенога иде у рај).
20. Неосвећени најдуже живи (јер док се не освети не сме се заборавити, већ се освета његове главе преноси с колена на колено као завет који треба испунити).

21. Ни Бог све не опрашта, а најмање људски живот.
 22. Ни у Турчина вјере, ни у освете мјере.
 23. Освета је света.
 24. Освећен посвећен, неосвећен — несрећан.
 25. Преваром се торба пуни, али част не стиче.
 26. Реч смрт не задаје, али главу узима (ономе који је каже).
 27. Свака брука има реп, а неосвећена рана има два: црн образ и биљег до вијека.
 28. Сваки је дуг тежак, а освета најтежа.
 29. Света освета.
 30. Света освета, Божја истина.
 31. Тајно мито братску крв пије (мисли се на новац који се потајно даје повређенима да пристану на умир).
 32. Тешко души док се крв пуши (т. ј. док је неосвећена).
 33. Тешко је крв поклонити, али није лако ни Бога и Св. Јована одбити.

II.

34. Ата ћи кан штат дун башк, по у врџн н' пун т' кеће, шкојн ђак хупс (ata qi kan shtat dhun bashhk, po u vranë në punë të keqe shkojn gjak hupës). — Они који буду ухваћени на срамном делу обљубе, ако буду убијени у томе положају, губе крв, т.ј. ко буде убијен на делу прељубе иде као пас с моста (нико за њега не одговара).
 35. Гишт пер гишт (gisht për gisht). — Прст за прст, омицање за омицање, (при томе се кажипрстом показује као кад се вуче за омицаоник од пушке).
 36. Гоја с' ђет кенд н' ђак, пор гишти (goja së qet kend në gjak, por gishti). — Уста не бацају у крв, него прст (т.ј. реч не повлачи освету, већ омицање прстом за омицаоник од пушке).
 37. Груја е прифти нук бин н' ђак (Gruēja e prifti nuk bin n' gjak). — Над женом и свештеником освета се не врши; жена и свештеник не падају на крв.
 38. Ђак пер ђак (gjak për gjak). — Крв за крв.
 39. Ђак пер ђак ме мет (gjak për gjak me metë). — Крв иде за крв.
 40. Ђаку пер фај нук јет (gjaku për faj nuk jet). — Крв не иде за кривицу, т.ј. онај који је дао повода свађи па буде убијен, не губи право да буде освећен.
 41. Ђаку пин ђакун (gjaku pin gjakun). — Крв пије крв, т. ј.

42. Ђаку шкон пер гишт (gjaku shkop për gisht). — Крв иде за прст (т.ј. свако омицање пушком повлачи крвну освету без обзира да ли је пушка опалила или не).
 43. И дџам зјармит, јашта 24 ореве, нук и рует мџаксит (I dâm zjarmit, jashta 24 orëve, nuk i ruhet më gjaksit). — Ко није из исте куће из које је убица, после 24 часа по извршењу убиства, не треба да се боји освете.
 44. Ме вра е шоћа т' шојн, принја е сај бин н' ђак (me vra e shoqja të shojn, prinja e saj bin në gjak). — Ако жена свога мужа убије падају на крв њени родитељи.
 45. Куш врет ведин, дрећи ја лан ђакун (kush vret vedin dreçi j' a lanë gjakun). — Ко се сам убије, ђаво му крв плаћа.
 46. Фјала морт нук бје (fjala mort nuk bjë). — Реч смрт не проузрокује.
 47. Шпирт пер шпирт, се дуken е фал Зоти (shpirt për shpirt, se duken e falë Zoti). — Душу за душу, а спољашност Бог даје, т.ј. живот свакога човека има једнаку вредност.¹⁾

¹⁾ По народном предању — како нам је причао Ђо Марк Ороши — отац Леке Дукађинца био је сасвим ружан и неугледан човек, док је Лека, међутим, био један од ваљепших и најугледнијих Арбанаса свога времена. То је Леку много чудило како да се он тако силан и леп роди од ружна и неугледна оца, па је једнога дана у поверењу упитао своју мајку, да ли му је он доиста прави отац и кад му је ова одговорила да јесте, онда је издао закон у облику горње пословице по коме су сви људи једнаки, јер се и од неугледна човека може родити леп и угледан човек. Осем тога, за име Леке Дукађинца арбанаско народно предање везује и постанак т.зв. „Лека-Канун“-а по коме се Северни Арбанаси и данас управљају. О томе Лекином Законику писано је: Рад. Космајац, *Лека Канун* (sic!) [Годишњица Н. Чупића, XXI (1901), 210—220]; М. К. Јовановић, *О Арнауџима — Крвна освета и беса* — [Полиција, VI (1920) бр. 1. и 2]; Андрија Јовићевић, *Малесија (7. Закон Леке Дукађина)*, Насеља, књ. 15, 1923; Р. Traeger, у *Zeitschrift-y für Ethnologie*, 1901; F. Norcsa, у арб. часопису „Djalëria“, I, IV. свеска и у *Zeitschrift-y für vergleichende Rechtswissenschaft* XL (1923), 371—376. под насловом „Die Herkunft des nordalbanischen Gewohnheitsrechtes des Kanun Lek Dukadžinit“, и Gjeçov у арбан. часопису „Nylli i Dritës“ (Скадар) који је сремпо своје забелешке о обичајном праву по правним предметима и у параграфима, и почео да их публикује под насловом „Kanuni i Lekë Dukadžinit“ још пре светског рата, али их још ни до данас није све објавио.

В). КРВНА ОСВЕТА И УМИР У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ“.

Има више места у Горском Вијенцу која се односе на крвну освету и умир, а која ни до данас, скоро безизузетно, нису правилно протумачена, очевидно стога, што детаљи о овим правним институцијама нису били досада довољно познати. Шта више од седам таквих стихова свега је један (стих 729. **Ал' од мира вјеру ухватимо**), чији коментар не даје повода никаквим замеркама. Иначе, досадашња тумачења других стихова или су непотпуна или — а то је већина случајева — сасвим нетачна.

Тако г. проф. Решетар у објашњењу стиха 139. **„Чудне пушке, ваља мушку главу!“** каже да се „у Црној Гори плаћало за убијену мушку главу 130 дуката, а за женску 131 дукат“ и према томе држи да је песник на овом месту мислио одредити материјалну вредност цефердара Томановић-Вука, ма да се тим стихом без сумње мисли на субјективну вредност, јер поредити извесну ствар са мушком главом значи сматрати је непроцењивом, као што је непроцењива мушка глава. У осталом, ми не знамо на чему г. проф. Решетар заснива своје тврђење да је мушка глава била 130 дуката, и да је била за један дукат јефтинија од женске. Као што је показано на ст. 89 ове књиге, мушка глава у Старој Црној Гори вредела је у новцу 133¹/₂ цекина, грош и по и пару и по или, у стварима, две леденице (мање пушке све у сребро оковане) и један велики, сребром оковани нож, који се носио поред леденица за силајем.

Слично је и с његовим коментаром стиха 730. **„Ја ћу први поћи пред кумама“**, јер г. проф. Решетар објашњује тај стих овако: „Када крвник хоће да се помири с породицом убијенога пошаље све највиђеније своје рођаке да моле за умир; за њима иде дванаест мајака, и свака носи још некрштено дијете, па ако породица убијенога пристане на умир, то они тада кумују тој дјечи“. Овакво тумачење ни најмање не одговара стању ствари, јер нити је крвник смео да пошаље све највиђеније своје рођаке да моле за умир, пошто би их породица убијеног све поубијала, нити су мајке носиле само некр-

штину децу, јер је било фактички немогуће да се за сваки умир нађе у једном браству дванаесторо још некрштене деце, нити је, најзад, породица убијенога кумовала тој деци, јер се тога дана умир није могао ни обавити због одсутности крвника, већ се све то свршавало другог дана и на много званичнији и свечанији начин. Тачно је једино, да пред кућу убијенога иде дванаест мајака и да их, обично, предводи неколико одабраних људи, али не из браства крвника него из других браства која нису у завади с породицом убијенога. За све остало упор. стр. 99 ове књиге.

У коментару стиха 731. „**Ја за главе братско мито дати**” г. проф. Решетар објашњује израз „братско мито” са „оно новаца што за главу плати крвник породици убијенога, кад се с њом измири”. Братско мито не даје се, међутим, породици убијенога него најближим браственицима, по чему је тако и названо. Породица убијенога добија крвнину, која је и већа, и коју је плаћао крвник или његова најближа родбина, док је братско мито плаћало обично село. Зато у овој сцени Горског Вијенца Турчић и нуди да он плати братско мито.¹

Поводом стиха 732. „**Тек смиримо, динар прекинемо**” г. проф. Решетар каже ово: „При умиру крвник и најближи рођак убијенога држе прстима новац па га старјешина од села ножем пресијече напола, а свака страна чува своју половину као свједочанство умиру”. Нетачност овога објашњења је у томе, што нити пару кида старјешина од села, већ председник крвног суда, нити пак прекинуће паре служи као доказ о умиру, јер за то служи сама умирна пресуда, већ кидање паре означаје момент када је умир дефинитивно свршен. Закључење умира као и закључење сваког другог приватно-правног уговора свршава се кидањем каквог предмета, сламке, траве или чега другога. При умиру пак, као при једној свечаној манифестацији воље уговарајућих страна, кида се каква сребрна пара, понајчешће динар. Отуда кидање динара при умиру значи момент правоснажности, тј. извршност умирне пресуде, коју умирници после тога чина не могу ни мењати, ни од умира одустати. Следствено томе ово кидање динара одговара у савременом праву оној формули која се ставља на правоснажне пресуде у облику „извршна је”.

¹) Осем братског мита, крвник је често пута био обавезан да плати и т. зв. тајно мито, тј. извесну суму новаца, око 60 талира, која се приликом посредовања за умир даје повређеној страни да пристане на измирење. Отуда је и постала пословица: „Тајно мито братску крв пије.”

У коментару стиха 733. „**И крвнице пушке објесимо**”, г. проф. Решетар каже да је крвница она пушка, којом је крвник убио човека, а да се она веша у кући повређене стране пошто се умир сврши. Међутим, крвница се зове не само она пушка од које је убијени погинуо, него и она коју је убијени носио кад је погинуо, а овде је реч баш о овој другој. Јер представник породице убијеног стално носи „крвницу” тј. пушку убијеног о рамену и чека прилику да њом погинулог освети. Ноћу пак, кад спава, крвницу веша наопако, тј. окреће јој цев ка земљи, дајући тиме знак: да ни тада није обешена као што се веша остало оружје. То се ради све донде док се умир не изврши или убица не освети, а чим се догоди једно или друго, крвница се веша у кући, као и остале пушке. Следствено, у овом смислу „**објесити крвницу**” значи „**ослободити се дужности освете**”.

Стихове 1175—1178. „**Држ, рицале, узми овај фишек,
„понеси га на поклон везиру,
„и кажи му да је то цијена
„коједраго црногорске главе”**

г. проф. Решетар објашњује овако: „Фишецима, којим Турке бију Црногорци, наплаћују главе своје браће што од Турака погину”. Тај коментар је и сувише магловит да би могао ма колико допринети стварном разумевању наведених стихова. На овом месту Горског Вијенца Мићуновић, на везирову претњу да ће прегазити Црну Гору, шаље му фишек као знак да му Црногорци праштају све главе које буде посекао само ако се потхвати да ту претњу у дело спроведе. Ова изјава Вука Мићуновића заснива се на народном схватању да убиство по пристанку не повлачи одговорност учиниоца, јер се сматра да је свако господар од своје главе. Што му шаље фишек, узрок је у томе, што се у Црној Гори некажњивост учиниоца убиства правда метком који убици даје онај који пристаје на то да буде убијен. Види стр. 44. ове књиге¹).

¹) Овај случај не треба бркати са слањем фишека кад се неко зове на двобој, јер се у овом случају шаље фишек забоден у јабуку, од којих фишек означава исто што и у горњем примеру, а јабука је знак поклона. — У Васојевићима био је обичај да се уместо јабуке шаље „књига (писмо) и два фишека од мејдана”: један фишек којим се позвани разрешава одговорности ако изазивача убије, и други који позвани треба да врати изазивачу као знак да и он њему прашта свој живот ако при дељењу мејдана погине. О томе је сачуван спомен у једној пресуди Начелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узела кћер Мира Дедовића Севочелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узела кћер Мира Дедовића Севочелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узела кћер Мира Дедовића Севочелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узела кћер Мира Дедовића Севочелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узела кћер Мира Дедовића Севочелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узела кћер Мира Дедовића Севочелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узела кћер Мира Дедовића Севочелства Васојевићког, у којој се каже: „Кад је узео његојку и ту бише два дана... — Архива андријевичког суда, *прошколо* „Поја Машана,” бр. 35 од 15-IV-1874. — Види: Томић, Мегдан у Срба XVI и XVII столећа, 1902.

ЖИВОТОПИС

Рођен сам 20. јула 1895. г. у селу Слатини у Васојевићима (Црна Гора) од оца Милуна Јелића, земљорадника, и мајке Јасне, рођене Бакић. Како у мом родном селу није било онда основне школе, то сам ову завршио у оближњој варошици — Андријевици 1908 године. Исте године уписао сам се у Прву Београдску Гимназију и ту сам свршио шест разреда. Услед ратних догађаја морао сам прекинути даље школовање све до 1919. год., кад сам се уписао на шестомесечни виши (матурски) течај, који сам завршио месеца септембра исте године у Другој Београдској Гимназији. Одмах по завршеном испиту зрелости уписао сам се на Правнички Факултет Београдског Универзитета. После положеног дипломског испита јуна 1922. године продужио сам своје студије на истом Универзитету за докторат из судске групе правних наука, које сам завршио маја месеца ове године.

27. маја 1924. год.

Београд.

Илија М. Јелић.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Архив за правне и друштвене науке, књ. IX и X. (1910.)
2. Бакић. О правосуђу у Црној Гори (Арх. за правне и друштв. науке, 1923.)
3. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, 1874.
4. иџи, Правни обичаји код Slovena (Књижевник, 3. 1866).
5. иџи, Станак по Дуђровачком законнику од 1272. год. (Гласник, 44. 1877).
6. Васиљевић, Како треба мирити се за мртву главу (Србско-далматински Магазин, 1844).
7. Viala de Sommière, Voyage historique et politique au Monténégro, 1820.
8. Wesnitsch, Die Blutrache bei den Südslaven, 1889.
9. Врчевић, Народне приповијести и пресуде, 1890.
10. иџи, Разни чланци, 1891.
11. Gječov, Kapûni i Lekë Dukadjinit (Nylli i Dritës, 1922).
12. Gruber, Реферат Живановићева дела наведеног под бр. 16 (Мјесећник 1911).
13. Грђић-Бјелокосић, Крвнина (Бошњак, календар, 1893).
14. Du Boys, Histoire du droit criminel des peuples anciens, 1854.
15. Ердељановић, Кучи, племе у Црној Гори (Насеља, књ. IV. 1907)
16. Живановић, Основи Кривичног Права. Општи део, 1922.
17. Јагић, Реф. Миклошићева дела наведеног под бр. 35 (Archiv für slavische Philologie (1887) 626—629).
18. Јурџек, Историја Срба, III., 1923.
19. Јовановић, О Арнаутима — Крвна освета и беса (Полиција, VI, 1920).
20. Јовићевић, Малесија (Насеља, Књ. 15. 1923).
21. иџи, Ријечка Нахија (Насеља, књ. VII. 1911).
22. Кадлец-Тарановски, Првобитно Словенско Право пре X века. 1923.
23. Караџић, Српски Рјечник, 1852.
24. иџи, Црна Гора и Бока Которска, 1924 (издање Срп. Књижев. Задруге).
25. Ковалевскиј, Черногорја, 1872.
26. Kowalewski, Coutume contemporaine et loi ancienne, 1893.
27. Koenigswater, Etudes historiques sur le développement de la société humaine.
28. Космајач, Лека-Канум (sic!) (Годишњаци Чупићева, XXI, 1901).
29. Liszt, Lehrbuch des deutschen Strafrechtes, 1921
30. иџи, Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge II Bd., 1905.
31. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1882.
32. Maine, L'ancien droit, Paris, 1874.
33. Медаковић, Живот и обичаји Црногорца, 1860.
34. Миљанов Марко, Примјери чојства и јунаштва, 1901.
35. Miklosich, Die Blutrache bei den Slaven, 1887.
36. иџи, Monumenta Serbica, 1858.

37. *Милићевић*, Општине у Србији (Годишњица Чупићева П.).
 38. *Млади Србин*, Крвно Коло (Србско-далм. Магазин, 1844).
 39. *Mommsen*, Zum ältesten Strafrecht der Kulturvölker, 1905.
 40. *Новаковић*, Село (Глас, 24, 1891).
 41. *Павловић*, Колубара и Подгорина (Насеља, књ. IV, 1907).
 42. *Petranović*, O osveti, mirenju i vrazdi po negdašnjem srbsko-hrvatskom pravnom običaju (Rad, VI, 1869).
 43. *Rorović*, Recht und Gericht in Montenegro.
 44. *Пуцић*, Српски Споменици, 1858.
 45. *Ровинский*, Черногория II, 1901.
 46. *Штанојевић и Ђоровић*, Одзбрани Извори за Српску Историју. I, 1921.
 47. *Tobien*, Die Blutrache nach altem russischem Rechte, 1, 1840.
 48. *Томић*, Подаци о умиру (Споменик, 42.).
 49. *Tivier*, Mon voyage au continent noir, 1891.
 50. *Тројановић*, Шароњање код Срба, 1922.
 51. *Тројановић и Гајић*, Крв и умир код Срба и Арнаута, 1901.
 52. *Ferri*, Sociologia Criminale, 1900.
 53. *Heckquard*, Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie, 1858.
 54. *Hahn*, Albanesische Studien, 1853.
 55. *Hartman*, Les peuples sauvages de l'Afrique.
 56. *Ciszewski*, Wróżda i pojednanie, 1900.

РЕГИСТАР

- A
 Азија, 16, 17,
азијатски умир, 16.
аманет, 28, 55.
 Амброс Марласкај, VI.
анимизам, 17.
анимистичка веровања, 14.
 Анги, 17.
 Арбанаси, деоба по језику, 22.
 Африка, 17.
- B
 Бајазит Бољетинац, VI.
бајрактар, 62.
бајрактари фисет, 68.
бајраци од Љеша, VIII.
бајраци од Охрида, VIII.
барјактар, 60.
 баста, од бастати, бити способан за нешто, 55.
 батина није за човека, 45.
 Бауца, кнез 117.
 Бериша, 94.
беса:
 — везивање, 95.
 — значење, 96.
 — мира, 46.
 — шаћ, 119.
 Бјелопавлићи VII.
Blutgeld, 14.
 Bogišić, 2, 28, 55, 90, 106, 108, 115, 118.
 Бољетин, VI.
 брак, како се закључује, 54.
брањилац, 85.
брат, кад убије брата, 9, 95.
Братоножићи, VII.
братско мито, 90, 117.
 Брда Црногорска, VII, 89.
 Бугари, 18.
 Бугарска, 19.
бурка е ђакут, 108.
 Булгри, VIII.
- B
 Васојевићи, VII, 25, 31, 110, 115, 117, 129.
 васпитање:
 — друштвено, 56.

- породично, 54.
везивање бесе, 95.
 Веља, VIII.
 вереница, кад је друми шрепроон, 44.
веридба, како се закључује, 54.
 веровања анимистичка, 14.
 Wesitsch, 4, 18, 25, 38, 84.
вештаци, 74.
 византиска фунта, в. мере новчане.
 Вишодолски Закон, в. закон.
виност, 38.
 владика, 60.
вођија, 80.
војвод, 62.
 војвода, 60.
 Водер Бала, VI.
вражда, 21.
 врата, кад се у њих пуца, 41.
 време вршења крвне освете:
 — дани у које се не врши освете, 32.
 — месец у који се не врши освете, 32.
 — обавезно, 30.
 — факултативно, 30.
вртење крви, 30.
 вртење:
 — двобоја, 8.
 — крвне освете, 8.
 — умира, 13.
 Врчевић, 45, 134.
 вршење крвне освете:
 — време, 29.
 — место, 29.
 — начин, 29.
 — сразмера, 33.
 Вршовци, 18.
 Вукчевићи, 31.
 Вучји Зуб, 115.
- Г
 Гавро Вучковић, војвода, VII.
гвардија, 66.
 Геге, 22.
 Сјеџов, 137.
гјобар, 63.
главар, 61.

Горски Вијенац, тумачење, 139.
 гост, ко се сматра код Арбанаса, 80.
 гостопримство, 80.
 Грбљански Закон, в. закон.
 Gregorius, 53.
 гроб:
 — кад се од мртвог тражи
 заштита, 94.
 — кад се на њему весеље чини, 28.
 Gruber, 9.
 Груде, VII.
 гувернадурство, 66.

Д

Далмација, 20.
 Данилов Законик, 45, 67, 92.
 двобој:
 — витешки, или меџдан, 8.
 — осветнички, 8.
 — судски, 8.
 — у чему се састоји, 8.
 — како се позив шаље, 141.
 девојка:
 — кад буде заведена, 2.
 — кад се с њом „погреша“, 44.
 — кад затрудни, 81.
 десечари, 67.
 деца:
 — васпитање, 54.
 — полској према родитељима, 54.
 — како се подстичу на освету, 55.
 Ди Boys 17.
 Дибри, VIII.
 дјал, 62.
 дјелм, 62.
 дјелмија, VI 63.
 доба као услов подобности об-
 јекта 35.
 добри људи, 101.
 доказна средства, 72.
 дора, 97.
 дорзан, 97.
 достојност, као услов подобности
 објекта, 36.
 драговољан умир, 10.
 Дубровник, 20.
 Дубровачки Статут, 21
 дужност свећења, 25.
 — како се сматра, 27,
 — чиме се осветник гони на њено
 испуњење, 27—28.
 — на кога пада, 28—29.
 — може ли се осветник ослободи-
 ти њеног извршења, 15, 29.
 Дукађин:
 — Душман, VII.
 — Ђири, VII.
 — Мертури, VII.
 — Никкај, VIII.
 — Плани, VII.
 — Топлана, VII.
 — Цани, VII.

— Шаља, VII.
 — Шоши, VII,
 дукађинско - малисорско правосуђе,
 устројство, 69.
 Душанов Законик, в. закон.

Ђ

Ђо Марк Ороши, V, 30, 137.

Е

еволуциони развој:
 — крвне освете, 1, 23.
 — умира, 11.
 Европа, 16.
 европски умир, 16.
 екстрадиција, порекло, 2.
 Ердџановић, 24, 25, 27, 54, 57, 60,
 84, 91, 100, 102, 108.

Ж

жена:
 — кад буде уграбљена за жива
 мужа, 2.
 — кад се другим затрудни, 3, 39, 44
 — кад је позвана да освету вр-
 ши, 29.
 — кад је објект освете, 35.
 — како се сматра њено уби-
 ство, 36.
 — кад се човек за њу заклони, 37.
 — кад буде силована или од-
 ведена, 44.
 — кад буде телесно повређена, 44.
 — кад се ухвати на делу об-
 љубе, 44.
 женидба и удаја:
 — као средство измирења 21.
 — како се врши, 54.
 женски прекор, 55, 56.
 Живановић, VIII, 1, 9, 10, 14, 34,
 41, 42.

З

заједница као објект, 45—47.
 заклада, 106.
 заклетва, 74.
 закључење мира, 95.
 закон:
 — Винодолски, 18, 19.
 — Грбљански, 45,
 — Данилов, 45, 67, 92.
 — Душанов, 37, 39, 40, 46, 63, 64,
 79, 85, 87, 94.
 — Леке Дукађинца, 3, 137.
 — Петра I, 2, 67.
 — Пољички, 19, 20.
 — природни, социјални, 17.
 — Хамурађијев, 6.
 залога, 71, 106.
 заступник, 85.
 зачетак:
 — индивидуалне одговорности, у
 међународним односима, 2.
 — крвне освете, 1, 4.

— умира, 11—12.
 збориште, место на коме се држе
 сеоски и народни зборови, скупо-
 ни, 56.
 здравица, 90.
 земљорадња, као извор крвној осве-
 ти, 52.

И

Ибалја, VI.
 Ивалџа, 31.
 извиђање, 104.
 извор:
 — крвне освете, 9—10,
 — умира, 15.
 извршење пресуде, 106.
 изобличење, 78.
 изреке о крвној освети и умиру, 135.
 индивидуална одговорност, поре-
 кло, 2.
 и пари и дјелмије, 63.
 ирада, 121.
 искључење из породице и наслед-
 ства, порекло, 2.
 Исо Бољетинац, VI.

Ј

Јарослав, кнез, 19.
 јемци, 78.
 Јиречек, 21.
 Јовановић, 137.
 Јовићевић, 24, 25, 27, 57, 60, 89,
 Јужна Далмација, 22, 133.

К

Кадлец, 4, 14, 16, 18, 19.
 кајин, кад се на пушци прекрине, 40.
 капетанство, 66.
 каптад, 61.
 капуцар, 76.
 карактеристичне особине:
 — крвне освете, 10—11.
 — умира, 16—17.
 караин 14
 Караџић, 21, 22, 27, 39, 46, 54, 55;
 59, 60, 89; 119.
 каснец, 62.
 Кастрати, VII.
 Катанић, 117.
 Катарина Чортомић, 98.
 катуц, 62.
 Катушка нахија, VII.
 кидане паре, 107, 140.
 Кири VII.
 Клименти, VII.
 клин, о који се плушка веша, кад се
 извади или преломи, 40.
 кметови, 84.
 кнез, 60, 61.
 кнез:
 — Баџон Берат од Васојевића 117.
 — Јарослав, 18, 19.
 — Олег, 19.

— Радослав, 20.
 — Рашико, 117.
 Koenigswater, 17.
 Kowalewski, 17.
 Колапин, 50.
 колдарство, 8.
 колективна освета, 10.
 колективни основ освете, 25.
 композиција, 11, 12, 21, 23.
 Коран, 6.
 Корпула, VI
 Корсика, 55.
 Космајац, 137.
 Косовски Вилајет, 120.
 кошуља убијеног, шта се ради с
 њоме, 30, 31, 55.
 Краљ Милутин, 20, 21.
 — Твртко II, 20.
 крв:
 — кад је зрела за освету, 30, 31.
 — кад се узима од убијеног, 30.
 — у чему се чува, 30—31,
 — шта значи кад проври, 30—31.,
 крвава кошуља, в. кошуља уби-
 јеног.
 крваве мрље, 31.
 крварина, 13.
 крвна вечера, 108.
 крвна заједница као објект освете, 40.
 крвна тужба, 7.
 крвнина:
 — појам и суштина, 13, 86—87.
 — величина, 89.
 — дужност плаћања, 14, 88.
 — начин одређивања, 14, 89.
 крвна освета:
 — код Арбанаса, 20.
 — у Бугарској, 19.
 — време вршења, 29.
 — у Горском Вијенцу, 139.
 — дужност освете, 25, 29.
 — еволуциони развој, 1, 23.
 — зачетак, 1.
 — извор, 8.
 — изреке, 135.
 — карактеристичне особине, 8.
 — колективна, 10.
 — колективни основ, 23.
 — лична, 10.
 — као манифестација, чулне стра-
 не људске природе, 11.
 — њен међународни карактер,
 11, 23.
 — место вршења, 29.
 — палонска, 4.
 — начин вршења, 29.
 — њена незастаривост, 11.
 — њени објекти, 34.
 — као општи обичај, 17.
 — право да се врши, 25.
 — њен првобитни облик, 4.
 — у Пољској, 18.
 — пословице, 135.

— у Приморју, 18.
 — као религиозна дужност, 15, 27.
 — у Русији, 18.
 — њено сакрално обележје, 11, 15.
 — код Словена уопште, 17.
 — као социјална реакција, 9, 10.
 — код Срба, 20.
 — стварна, 10.
 — њена суштина, 8.
 — њени узроци, 47.
 — услови за њено изгашавање, 15.
 — фиктивна, 10.
 — у Хрватској, 18.
 — у Чешкој, 18.
крвни лоб, 108, 110.
 крвни суд, 84.
 крвница, пушка, 87, 141.
 крвно:

— шароњање, 7.
 — трапање, 7.
 — пребијање шаре за шару, 7.
крвометници, 49.
крвомутници, 49.
крен, 61.
кренте бајраке, 61.
кренте бајракут, 69.
 Криви До, 115.
 Криезези, VIII.
 крст, кад се урезају на вратима, 110.
 Кудук, 66.
куме, 99.

кумство:
 — криштено, 110.
 — шишањо, 110.
 — као услов измирења, 21.
 Кучи, VII.
 Кушњени, VIII.

Л

лађе, 68.
 Лек Миран Јуца, VI, 33.
 Лека Дукађинац, V, 137.
 Лека Канун, 137.
 Лео Ашику, VI, 94.
 либра, в. мере.
 Li-zt, 1, 3, 4, 9, 11, 51.
 литра, в. мере.
лична крвна освета, 8, 10.
лично подржавање, 44.
 ложов:

— кад украде вола, коња, или по други пут брава, 3.
 — кад буде ухваћен на делу крађе, 67.
 — колико се плаћа за његову главу, 93.

Љ

Љешанска нахија, VII.
 Љубиша, 117, 118.
 Љубомир Бакић, 67, 89, 125.
 Љуш Преља, VI.

М

Маџари, 16,
 мазија, 76.
 Мајстор Малојло, 78.
 Макаревић, 14.
 Малесија, 63.
 Малисори:
 — Груде, VII.
 — Кастрати, VII.
 — Клименти, VII.
 — Хоти, VII.
 — Шкрељи, VII.
 малисорско-дукађинско правосуђе, у-
 стројство, 69.
 Марко Цемовић, VII.
 Матија, VIII.
 Македонија, 20.
 Медаковић, 75, 76, 82, 89, 118.
 мегдан, 8.
 међународни карактер:
 — крвне освете, 11, 23.
 — умира, 17, 23.
 мере повчане:
 — либра, 20.
 — пенса, 19.
 — фунта, 19.
 — шок, 19.
 Мергури, VII.
 место вршења крвне освете, 29, 30.
 Mik-sich, 4, 9, 11.
 Мишлићевић, 22, 46, 118.
 Милосав Рајичевић, VII.
 Мирјидити, 61.

— Бултри, VIII.
 — Веља, VIII.
 — Дибри, VIII.
 — Криезези, VIII.
 — Кушњени, VIII,
 — Матија, VIII.
 — Ороши, VIII.
 — Ранса, VIII.
 — Селити, VIII.
 — Спаћи, VIII.
 — Тхела, VIII.
 — Фани, VIII.

миридиско правосуђе, устројство 68.
 миросонице, 100.

мито:
 — братско, 90, 117.
 — тајно, 140.

митрополит, 60.
 Mottsen, 7, 17.
 Мораџа, VII, 110.
 Морачки Манастир, 117.
 Мујо Бољетинац, VI.
 мучни напади, 33.
 мушки послови који су, 29.
 мушко одело, кад га женска носи 35

Н

надавак, додатак, 92.
нагон самоодржања, као извор освете, 9.

нагонска крвна освета, 4.
 нараци, 80.
 народна скупштина, 60.
 народни збор, 79.
 нахије, староцрногорске, VII.
 Наход Момир, 78.
 начин вршења крвне освете, 29,
неподни дани за вршење крвне освете, 31.
нермијет, 94.
 нестанак крвне освете, услови који су потребни, 15.
 Никај, VIII.
 новчана казна, како је постала, 14.
 Nopcsa, 137.

Њ

Његуши, 21.

О

обавезно време вршења освете, 30.
обитчавајући умир, 16.
 обичајно право, пољско, 19.
 објекти крвне освете, 34.
 — код свршеног убиства, 39.
 — код свршеног покушаја, 41.
 — код саучешћа, 41.
 — код убиства по налогу, 44.
 — код убиства по пристанку, 44.
 — код других случаја, 44.
 одбегавале, девојке 81.
 одело мушко, кад га женска носи, 35.
одлика, 16, 127.
одличени, 2.
 одрицање:
 — заједнице својих чланова, 2.
 — чланова своје заједнице, 2.
 одметва, 76.
 Олег, кнез, 19.
 организација друштвена у Арбанији и Ц. Гори, 57.
 Орјан Локва, 115.
 Ороши, VIII.
 оружје:
 — погинулог, како се веша, 28, 141.
 — кад се с убијеног скине, 44.
 — кад се у борби противнику утраби, 95.
 — кад га женска носи, 35.
 — кад га други носи за жива господара, 87.
 основ колективни крвне освете, 23.
 особине:
 — крвне освете, 8.
 — умира, 16.
 отац:
 — кад убије сина, који порода нема, 39.
 — кад га син убије, 3, 40.

откупни умир, 16.
 отмица девојке, 81.

П

Павловић, 2.
 пајтими и ђакут, 83.

паре в ђакут, 14, 86.
 пенса, 19, в. мере.
 периоди приватне реакције, 23.
 Петар, I., митрополит црногорски, 2.
 Пипери, VII.
 Плав, VI.
 плавопусињска област, 16.
плак-лађе, 68.
 Плани, VII.
 племена северо-арбанаска, VII.
 племена северо-арбанаска, њихова организација, 61—64.
 племена старо-црногорска и брдска, њихова организација, 60—61.
племенитво, 8.
 глеменски главар, колико вреди његова заклетва, 78.
плећ, 62, 69.
плеће бајраке, 61.
плећ:
 — бајракут, 68.
 — катунит, 68.
плеће:
 — ђакут, 84.
 — фисет, 69.

побратимство, 21, 80.
 поврела правног поретка, као извор крвне освете, 9,
 повведе телесне, 25, 26.
недобност објекта крв. освете, 35.
погодни дани за вршење крвне освете, 31.
 подела рада, 11.
подржавање, лично, 44.
 подстрекач:
 — непосредни, 43.
 — посредни, 43.

покушај:
 — неподобан, 41.
 — подобан, 41.
 пол, као услов подобности објекта, 35.
 политичка заједница, као објект крвне освете, 45.

полициски органи, кад падају на крв, 9, 42.
 Пољачки Закон, в. закон.
 Пољска, 18.
 пољско обичајно право, 19.
 помагач:

— непосредни, 43.
 — посредни, 43.
помовно сиђење, 110.
 Popović, 89.
 пош, кад венча утробљену жену или девојку, 2.
 поравнање, в. умир.
 порекло:
 — палова, 2.
 — екстрадиције, 2.
 — индивидуалне одговорности, 2.
 — искључења из породице и наследства, 2.

- крвне освете, 9.
- промене држављанства, 2.
- протеривања из места у место, 1
- породица, уређење, 53.
- пороници, 77.
- поротници, 77.
- пословице о крвној освети и умиру 135
- посредници, 95.
- посредовање за умир, 98.
- поступак судски, редовних судова, 71.
- поступак при умиру појединаца:
 - припремни, 95.
 - главни претрес, 104.
 - извршење пресуде, 106.
 - крвна вечера, 108.
 - код судског умира рана, 111.
 - код вансудског умира рана, 111.
 - код принудног умира убистава, рана, 113.
- поступак при умиру заједница:
 - код факултативног умира, 115.
 - код принудног умира, 120.
 - код принудног умира појединаца и заједница двеју разних држава, 122.
- показивање, 76.
- „Правда Рускаја”, 18.
- правичност, као извор крвне освете, 10.
- правна свест, као извор умира, 15.
- правни поредак, 59.
- право на крвну освету, 25.
- право обичајно, пољско, 19.
- правосуђе, народно, 64.
 - у Арбанији, устројство, 63.
 - у Црној Гори, устројство, 65, 66.
- прекор:
 - јавни, 56.
 - женски, 55.
- Пренк Љеш, V.
- пресуде:
 - умирне, 105, 117.
 - сената црногорског, 125.
 - из Јужне Далмације, 133.
- пресуђење, крвне размирице, 105.
- pretium sanguinis*, 14.
- приватно-судски талион, 6, 7.
- признање, 73.
- пријеклад, 31.
- примитивни правни поредак, 59.
- примитивни талион, 6.
- примитивно правосуђе, 64.
- Приморје, 18.
- принудан умир, 12, 13.
- прогонство:
 - из заједнице, 1.
 - код Северних Арбанаса, 3.
 - код Срба у Ст. Црној Гори, 2—3.
 - његово сакрално обележје, 1.
- промена држављанства, порекло, 2.
- протеривање из места у место, по-
редно, 1.

- Пука, VI, 94.
- Пуниша Рачић, VII.
- Пуцић, 21, 133.
- пушка:
 - кад се не сме обесити као друге пушке, 24.
 - кад сама опали, 40.
 - кад се на њој ваши прекине, 40.
 - кад се извади клин, о који је обешена, 40.
 - кад неће да опали, 41.
 - Кад се другом позајми, 43.

Пшемисловићи, 18.

P

- Радослав кнез, 20.
- развијак:
 - крвне освете, 1.
 - умира, 11.
- размена добара, кад се јавља, 11.
- ране:
 - које повлаче крвну освету, 25.
 - колико се за њих плаћа, 92, 93.
- Ранса, VIII.
- рат, порекло, 2.
- Рашко, кнез, 117.
- религиозно схватање одговорности, као извор крвне освете, 10.
- Решетар, 139, 140, 141.
- Ријечка нахија, VII.
- ришачи, 95.
- Rovinskiy*, 118.
- Ровца, VII.

C

- сакрално обележје:
 - крвне освете, 11, 15.
 - прогонства, 1.
 - умира, 15, 17.
- саучешће, 41.
- свештеник:
 - колико вреди његова заклетва, 78.
 - колико вреди његова глава, 90.
- сведоци, 73.
- Северни Арбанаси:
 - Малисори, VII.
 - Дукађин, VII.
 - Миридити, VIII.
- свод, 74.
- Селити, VIII.
- Селца, VI.
- Сенат црногорски и брђани, 66.
- сердар, 60.
- син:
 - кад убије оца, 40.
 - кад га отац убије, 39.
- систем кривичног законодавства, 58.
- систем сразмерности, в. талион.
- системи умира:
 - азијатски, 16.
 - европски, 16.

- обештећавајући, 16.
- откупни, 16.
- сједник, скуш, скуштина, збор, 56.
- Окадар, 37, 69.
- славаљубље, као извор крвне освете, 10, 48.
- Слатињани, 115.
- Словени, 17.
- Омајо Феровић, VI.
- сок, 76.
- солидарност друштвена, као извор крвне освете, 9.
- социјални узроци крвне освете:
 - уређење породице и систем ва-
шитања, 53.
 - друштвена политичка организа-
ција, 57.
 - систем кривичног законодав-
ства, 58.
 - примитивни правни поредак, 59.
 - примитивно правосуђе, 64.
 - друштвени обичаји и прави-
ља, 80.
 - неколико других социјалних у-
зрока, 81.
- Спаћи, VIII.
- Србија, 20, 21, 22, 89.
- Српско-далматински Магазин 118.
- средства:
 - доказања, 71.
 - за измирење, 21.
- Станојевић и Торовић, 18.
- Стара Србија, 20, 22.
- Стара Црна Гора, VII, 2, 30, 89.
- Стари Јевреји, 10.
- старо-црногорско правосуђе, устрој-
ство, 65—67.
- статут:
 - Дубровачки, 21.
 - града Загреб, 18, 19.
- стварна крвна освета, 10.
- Стеван Јевтовић, 31.
- стерлећ, 62.
- стотинаши, 67.
- сточарство, као извор крвној осве-
ти, 62.
- судије, кад падају на крв, 9, 42.
- суд:
 - крвни, 84.
 - нередовни, 79.
- судска територијална надлежност, 79.
- судски талион, 6.
- суђење поновно, 110.
- суштина:
 - крвне освете, 8.
 - умира, 13.
- Summer Maine, 14, 17.

T

- тајно мито, 140.
- талион:
 - у чему се састоји, 6.

- чиме се разликује од првобит-
не освете, 6.
- његове еволуционе фазе, 6.
- Тара, река у Васојевићима, 117.
- територијална надлежност судова, 79.
- Тих. Р. Ђорђевић, VIII.
- Tobien 3b
- Томић, 141.
- Томо Оравац, VII, 28.
- Топлана, VII.
- Тоске, 22.
- трагање, 76.
- Traeger, 137.
- Trivic, 17
- Тројановић, 7.
- Тројановић и Гајић, III, 22, 25, 29, 100, 104, 105, 108.
- Тхела, VIII.

У

- убиство:
 - у заблуди, 40.
 - намерно, 39.
 - нехатно, 40.
 - мртва човека, 40.
- убица:
 - кад не потпада под освету, 39.
 - ко се сматра у Арбанији, 40.
- уверење, као извор умира, 15.
- уговор:
 - грчко-руски, 18.
 - кнеза Олега с Грицма, 19.
 - кнеза Радослава с Дубровни-
ком, 20.
 - краља Милутина с Дубровни-
ком, 20.
 - краља Твртка П. с Дубровни-
ком, 20.
 - Херцег Стевана с Дубровни-
ком, 20.
- удаја како се врши, 54.
- удар:
 - задланком, 45.
 - ногом, 45, 67.
 - чибуком, 45, 67.
- узајамна женидба и удаја, као
средство измирења, 21.
- узраст, као услов подобности об-
јекта, 35.
- узроци крвне освете:
 - етнички, 47.
 - социјални, 53.
 - физички, 50.
- умир:
 - азијатски, 16.
 - код Арбанаса, 20.
 - у Бугарској, 19.
 - његове врсте, 13.
 - у Горском Вијенцу, 139.
 - драговаљан, 12.

- европски, 16.
- зачетак, 11.
- карактеристичне особине, 13.
- обештећавајући, 16.
- откупни, 16.
- као општи обичај, 17.
- код Пољака, 19.
- у Приморју, 19, 20.
- принудан, 12, 13.
- као повод крвној освети, 81.
- пословице о њему, 135.
- његов еволуциони развитак, 11.
- код Руса, 19.
- код Словена уопште, 17.
- код Срба, 20.
- његова суштина, 13.
- у Хрватској, 19.
- код Чеха, 19.
- кад га није могло бити, 83.
- умирни поступак:
 - вансудски, 111.
 - главни претрес, 104.
 - при умиру заједница, 115.
 - посредовање за умир, 98.
 - пресуђење, 105.
 - код принудног умира заједница, 120, 122.
 - код принудног умира појединаца, 113.
 - свечан прилаз кући убијеног, 100.
 - судски, 111.
 - код факултативног умира заједница, 115.
 - код факултативног умира појединаца, 95, 110.
- умолници, 98.
- урезивање крста на врашима умирника, 110.
- услови:
 - подобности објекта крвне освете, 34.
 - измирења, 22.
- устројство политичко:
 - Брда Црногорских, 61.
 - Малесије, 63.
 - Миридјта, 61.
 - Старе Црне Горе, 60.
 - Шаље, 62.
- устројство судско:
 - малисорско-дукађинско, 69.
 - миридитско, 68.
 - старо - црногорско, 65.

Ф

- Фазе:
 - крвне освете, 23.
 - талиона, 6.
- факшичка крвна осветла, 10.
- факултативни умир, 95, 110, 115.

- факултативно време вршења крвне освете, 30.
- Фани, VIII.
- фламуртар, 62.
- Ferri, 51.
- Festus, 6.
- фиктивна крвна освета, 10.
- форма:
 - заклетве, 75.
 - умирне пресуде, 105, 117.
 - умирне ираде, 121.
- Fredus, 14.
- фунта, в. византијска.

Х

- Хамурабијеви закони, 6.
- хѧрач, 14.
- Hartman, 17.
- хватање:
 - за браду, 45.
 - за бркове, 45.
- Хенрик Барић, VIII.
- Херцег Нови, 21.
- Херцеговина, 89.
- Хоти, VII.
- Хрватска, 18.
- „Hylli i Dritës“, 137.

Ц

- Цар Маврикије, 17.
- Цена Бег, VI.
- Црмничка Нахија, VII.
- Црна Гора, в. Стара Црна Гора
- Црногорски Сенат, 90, 125.
- часна реч, 73.
- честољубље, као извор крвне освете, 10, 47.
- Чешка, 18.
- чешки правни споменици, 19.
- чисто судски талион, 6, 7.
- човек:
 - кад се за жену заклони, 37.
 - кад се на мртвог пуца, 41.
 - кад се с убијеног оружје скине, 94.

Џ

- Џани, VII.
- Џибал, 69.

Ш

- Шаља, VII. 56, 62.
- шкроњање, 7.
- Châtillon sur Seine, 91.
- Шкрељи, VII.
- Шћиптари, 22.
- шок, в. мере.
- Шоши, VII.
- Шумадија, 22.

ADDENDA ET CORRIGENDA

Услед честих промена слагачког особља многе исправљене штампарске грешке остале су неисправљене.

Стр.:	ред:	стоји:	треба:
III	7 одозго	појединсот	појединост
IV	3 "	начину	начину
V	19 "	ситнице	ситнице
VII	2 "	оргнизацији	организацији
VIII	19 одоздо	Васијевића	Восојевића
	14 "	рају	крају
	14 "	професроа	професора
IX	10 одозго	Етнички	Етнички
X	1 одоздо	146	147
X	2 "	144	145
X	3 "	142	143
1	15 одозго	прогнство	прогонство
1	8 одоздо	после обележје додати: Сам пак прогнани, звао се код нашег народа изгнаник (луђи изгнаник) или прогнаник.	
2	9 одозго	заједнецама	заједницама
2	2 нап.	књ. VI.	књ. IV.
4	13 одоздо	убијена	убијана
4	9 "	племнску	племенску
5	2 одозго	утицајама	утицајима
6	16 одоздо	манфестовао	манifestовао
7	17 "	питење	питање
7	8 "	вршена	вршена
7	2 нап.	Momsen	Mommsen
8	1 одозго	јединим	једним
8	7 одоздо	инстиктиван	инстинктиван
8	2 "	злим	злим
9	20 одозго	инстиктивно	инстинктивно
9	16 одоздо	окореног	окорелог
12	1 одозго	вривредног	привредног
13	4 "	особина	особине
15	18 "	могло се	могло би се
17	1 нап.	Momsen	Mommsen
18	4 нап.	Ibidem	Ibidem
19	3 одозго	крвој	крвној
21	13 одоздо	fratrem	fratrem
21	2 нап.	Јиричек	Јиречек
23	1 нап.	инструкција	институција
24	11 одозго	иностранству	туђини
24	12 одоздо	радост свију	радост је свију
24	6 "	желећи	жалећи
25	5 одозго	убијство	убијство
26	1 до 11 и 17	до 23 1., 2., 3., и т. д.	10., 20., 30., и т. д.
27	1 одозго	2.,	2 ^о .
28	4 одоздо	2. 1.	2 1 ^о .
28	1 нап.	задобео	задобео
28	"	Арбанасан	Арбанасин

Стр.:	ред	стоји:	треба:
29	16 одозго	удружују	удружује
29	17 "	2.	20.
29	12 одовдо	3.	30.
31	1 нап.	Вукићевећа	Вукићевића
32	3 одоздо	северних	Северних
33	10 "	врше	врши
34	14 одозго	као	жао
34	14 "	после срамоту додати: Тиме се једино може објаснити тежња осветника да од згнета, од кога је његов сродник погинуо, направи метак и да баш њиме убије свога крвника.	
36	11 одозго	потребно да	потребно је да
37	3 "	докле се не налазе	докле се налазе
37	19 "	местиаи	местиаи
38	1 "	убиједног	убиједног
38	1 нап.	Wesnitsch, о. с., 7	да отпадне
39	18 одозго	њелово	његово
39	3 одоздо	1.	1 ⁰⁰ .
39	1 "	2.,	2 ⁰⁰ .
39	3 нап. 2 ред	овако;	овако.
39	3 одоздо	и овим	и у овим
40	2 одозго	3.,	3 ⁰⁰ .
40	4 "	4.,	4 ⁰⁰ .
41	10 одозго	кривичној	кривично
41	14 "	непогодан	непогодан
41	5 одоздо	погинуо	погинуо ²⁾
42	1 одозго	доприинео	доприинео
42	13 "	крвопија ²⁾	крвопија ¹⁾
42	10 одоздо	твом	том
42	4 "	расправљен	расправљан
43	10 одозго	саучесних	саучесник
43	16 "	групе	група
44	6 одоздо	браколомнике	браколомника
45	13 одозго	сродницима	сродницима
45	1 нап.	меету	месту
46	12 одоздо	његов	његово
49	7 одозго	сво	све
50	6 "	неспохојни	неспохојни
50	1 нап. 6 ред	одозго браства	браство
51	4 одозго	амостална	самостално
51	1 нап.	usg.	изд.
52	3 одоздо	огдинама	годинама
53	14 одозго	дневно	дневно
54	15 "	били	била
54	11 одоздо	другог партнера	другу прилику
55	2 одозго	успављавала	успављивала
55	6 "	ри ерству	витештву
55	7 "	хајдучьог	хајдучког
55	5 одоздо	подстицале	подстицала
55	3 "	опре ачу	опрегљачу
56	5 одозго	„збориша“	„зборишта“
56	7 "	мање	мане
56	8 "	особене	особине
56	1 нап. 10 ред	озго Шаљапина	Шаљанина
56	1 нап. 18 "	" шаљанину	Шаљанину
59	11 одозго	примене. Лекин	примене Лекин
59	13 "	А.	г) Примитивни правни поредак. —
59	17 одоздо	моралне-родитељске	моралне, родитељске
61	9 одозго	брдима	Брдима
61	15 "	старој	Старој
62	15 фламартар		фламуртар
63	16 "	одган	орган
64	5 "	Б.	д) Примитивно правосује. —

Стр.:	ред:	стоји:	треба:
64	8 одоздо	обичајема	обичајима
65	18 "	времеана	времена
66	14 "	завођана	завођена
67	1 нап.	мримене	примене
67	1 нап. после 39 треба да дође: —	Закон Петра I. и т., т. ј. цела I напомена	
68	4 одозго	принцип	принцип
68	9 "	онај	овај
69	4 "	ни би	не би
69	19 "	који	која
69	22 "	напред три поменута	три напред поменута
70	4 "	а другом	а у другом
70	19 "	незадовољство	незадовољство
71	4 "	с с друге	с друге
71	9 "	а ником	и ником
73	16 "	поткрепио	поткрепило
75	12 "	страшнаа	страшна
76	19 "	извршино	извршено
77	16 "	као	како
77	1 пан 2 ред	патрица	потрица
78	у нап. с пред. стр. 5 ред	њима	њина
79	11 одозго	међ	међе
79	11 одоздо	из племенске заједнице савеза	из савеза племенских заједница
79	1 "	редовде	редовне
81	2 одозго	виђенијих	виђенији
81	9 одоздо	са	се
82	3 одозго	камена,	камена,
84	16 одоздо	Плеhte Јакут	Плеhte Ђакут
84	" "	plegte djakut	plegte djakut
85	15 "	по по	по
86	2 одозго	јодногласно	јодногласно
86	11 одоздо	ес	се
90	1 одозго	цекин ⁵⁾	цекин ¹⁾
90	4 "	мушку ⁶⁾	мушку ²⁾
91	1 нап.	Средство	Сродство
92	14 одозго	привила	правила
92	1 нап.	нарођивао	наређивао
94	9 одозго	друго	другу
97	1 одоздо	нисходљивошћу	сниходљивошћу
99	1 нап.	крајејевима	крајевима
101	12 одозго	једу	једну
104	1 нап. 2 ред	навела	навела је
106	6 одозго	приступило	приступало
107	14 "	прилази	прилаза
109	11 одоздо	здрависте	зрави сте
110	1 нап.	Арбанаса	Арбанаса
114	12 одозго	наредбодовну	наредбодавну
115	17 "	се одређује време	се закључује мир (примирје) и одређује време
115	21 "	с прам	спрам
115	12 одоздо	и једни други	и једни и други
118	6 одозго	с прам	спрам
118	7 "	побратиме ²⁾	побратиме ¹⁾
118	5 одоздо	обоје ¹⁾	обоје ²⁾
119	15 одозго	појенинаца	појединача
119	8 одоздо	у место	уместо
123	у нап. с предх. стране 2 ред одоздо	токођер	такођер

КАРТА ЦРНЕ ГОРЕ И СЕВЕРНЕ АРБАНИЈЕ

Размер 1:1200000